

Aan de Redactie van DE MILITAIRE SPECTATOR.

Geachte Heer Redacteur!

Het kan u niet onbekend zijn, dat men schier alle zeemogendheden, met betrekking tot de plannen van aanbouw en ontwikkeling harer oorlogsvloten, in een tijdperk van overgang ziet verkeeren. Maar niet alleen in een tijdperk van overgang, evenzeer in een van onzekerheid wat in de toekomst te doen zij om de schepen aan hunne bestemming te doen beantwoorden, zonder dat millioenen schats nutteloos worden weggeworpen! Heeft het er al den schijn van dat men tot het besef komt, dat in den langjarigen strijd tusschen pantsering en artillerie de laatste ten slotte met den palm der overwinning zal gaan strijken, de ontwikkeling van het torpedowezen bracht een nog gevoeliger slag toe aan het prestige van het zwaar gepantserde oorlogsschip, een prestige dat het tot voor korten tijd onverzwakt omhoog had weten te houden. Daarmede nam het aantal bestrijders toe van de machtspreuk, dat de heerschappij der zee het deel is van den bezitter der machtigste pantservloot en klimt het aantal dergenen, ook in de meest gezag hebbende kringen, die in den verderen aanbouw der pantserskolossen van den jongsten tijd niets zien dan onnutte geldverspilling. Zij, die zoo denken, keuren den verderen aanbouw van pantserscheepen onvoorwaardelijk af en wenschen op het gebied van den scheepsbouw geheel andere banen te betreden. Maar ook zij, die in het pantserschip nog steeds den machtigsten steun voor de heerschappij ter zee zien, gevoelen, dat de ontwikkeling van den scheepsbouw hare eindphase nog niet is ingetreden en ook voor hen rijst de vraag: wat nu te doen?

Een volledig en bevredigend antwoord te geven op die vraag is verre van gemakkelijk en draagt voor hen, die met het gezag bekleed zijn om de richting voor de toekomst aan te wijzen, een zware verantwoordelijkheid met zich. Zooals het veeltijds met belangrijke vraagstukken van practischen aard gaat, is het ook hier; men kan zich gemakkelijker rekenschap geven van wat *niet*, dan wat *wel* te doen zij. Hij, die zich daarvan ten opzichte van het thans besproken vraagstuk wil overtuigen, zal dit in meerdere of mindere mate kunnen doen, wanneer hij de memorie van den tegenwoordigen chef der admiraliteit van het Deutsche Keizerrijk, Generaal VON CAPRIVI, gevoegd

bij de marinebegroting van dit jaar, de in den laatsten tijd in en buiten het Britsche parlement gevoerde debatten over den toestand der Engelsche vloot en den in de laatste jaren in Frankrijk gevoerden, zeer belangrijken pennestrijd over de plannen van aanbouw der Fransche vloot, nagaat.

Ook bij ons te lande heeft zich in sterke mate de terugslag van de krachtige ontwikkelingsphase, waarin het zeewezen thans verkeert, doen gevoelen. Nog is het in 1874 door den thans afgetreden Minister van Marine TAALMAN KIP voorgestelde en destijds in en buiten onze Staten-Generaal zeer toegejuichte plan van aanbouw onzer oorlogsvloot niet geheel uitgevoerd, of algemeen is het bewustzijn levendig dat het reeds als verouderd te beschouwen is. Geenszins zij daarmede beweerd, dat het materieel hetwelk wij bezitten, vooral dat, hetwelk voor de eigenlijke landsverdediging is bestemd, onnut, onbruikbaar en mitsdien waardeloos is geworden ter bereiking van het zoo gewichtige doel, waarmede het in het leven is geroepen; maar evenmin, mag men zich, tenzij men door een bedriegelijke maar schijnbare zekerheid in slaap gewiegd is, ontveinzen, dat wat wij bezitten niet voldoende, en verbetering en aanvulling van ons drijvend materieel noodzakelijk is.

Aan onze marine-officieren mag men den lof niet onthouden, dat zij den toestand onzer vloot moedig onder de oogen hebben gezien en dat zij hunne beste intellectuele krachten hebben aangewend bij de overweging van den ter verbetering van dien toestand te volgen weg. De zoo belangrijke voordrachten en discussiën in de Vereeniging tot behandeling van op de Zee-macht betrekking hebbende onderwerpen zijn daar, om dit te bewijzen. Niet minder zeker bewijzen de verslagen dezer Vereeniging echter, dat men er nog verre van daan is, dienaangaande eenstemmigheid bij onze zeeofficieren aan te treffen en het vraagstuk van de toekomstplannen van aanbouw onzer oorlogsvloot blijft dan ook nog — althans voor hen, die niet in de geheimen van ons Departement van Marine ingewijd zijn — een open quaestie.

Onder die omstandigheden is het duidelijk dat ieder, die hart heeft voor de ontwikkeling van ons zeewezen, met belangstelling elk voorstel, zoowel door buitenlandsche als binnenlandsche deskundigen gedaan, overweegt en zich rekenschap er van tracht te geven of het de oplossing van het vraagstuk van het beste scheepstype der toekomst een schrede voorwaarts doet maken. Zoo verdiende naar mijn meening in hooge mate de aandacht het voorstel gedaan door den Oud-Minister van Marine der Fransche Republiek, Admiraal GOUGEARD, die in een brochure getiteld *la Marine de guerre, son passé et son avenir* een scheepstype aanprijst, dat naar zijn meening aan de bestemming en rol der Fransche vloot volkomen en volledig voldoet. Terwijl hij gebruik gemaakt heeft van de nieuwste vindingen op het stuk van scheepsbouw, zoo ter vermeerdering der vaart als ter bescherming van den romp (als gebogen gepantserd dek, toepassing der cellulose in zoogenaamde

cofferdams enz.), meent hij dat het schip ongeveer $2\frac{1}{2}$ millioen francs zou kosten.

Niettegenstaande de critiek, geleverd op dit voorgesteld scheepstype door den Franschen Ingenieur GABRIEL CHARMES (aan de lezers van de *Revue des deux mondes* zeker wel bekend), die in de richting van het kleiner maken van de gevechtsschepen nog veel verder — naar mijn bescheiden meening wel wat heel ver — willende gaan, het type GOUGEARD nog veel te groot acht voor het oorlogsschip der toekomst en, ook blijkens zijn brochure: *les torpilleurs autonomes et l'avenir de la marine*, zijn ideaal vindt in scheepjes met de snelheid van en niet veel grooter dan de tegenwoordig bestaande zeevaardige torpedobooten der grootste soort, wenschte ik gaarne het oordeel van een Nederlandsch deskundige te vernemen in hoever het vaartuig door Admiraal GOUGEARD ontworpen, in de practijk zou kunnen beantwoorden aan hetgeen het theoretisch belooft, en vooral in hoever het een geschikt type van schip voor onze zeemacht te achten ware. De betrekkelijk geringe kosten van aanbouw en uitrusting, de kleine bemanning zijn voordeelen, die voor onze marine, die een voor een klein land betrekkelijk zoo uitgebreiden werkkring heeft, niet gering te achten zijn.

De Oud-Minister van Marine en Oud-Lid van de Tweede Kamer der Staten-Generaal Jhr. WICHERS, wiens zoo deskundige voorlichting in marinezaken ik in een vorigen werkkring meermalen heb leeren waardeeren, had, toen ik met hem over het scheepstype GOUGEARD sprak, de welwillendheid mij aan te bieden schriftelijk zijn meening dienaangaande en een antwoord op mijn bovenaangeduide vragen te doen kennen. Het uitvoerige stuk, dat ik daarop het voorrecht had van den Heer WICHERS te ontvangen, kwam mij voor zóó belangrijk te zijn, ook wegens de gezichtspunten die het opent ter beoordeeling van de waarde van een scheepstype, dat ik meende, dat het in ruimer kring van belangstellenden in marinezaken nut zou kunnen stichten. Mijn verzoek aan den Schrijver, om u zijn brief ter opneming in *De Militaire Spectator* te mogen toezenden, werd welwillend toegestaan. Bedrieg ik mij niet, dan zult gij met mij van meening zijn, dat uwe lezers de beschouwingen van den Heer W. met belangstelling zullen lezen en wil ik ze u, in die veronderstelling, gaarne ter plaatsing in uw tijdschrift toezenden.

Ontvang, geachte Redacteur, inmiddels de verzekering der hoogachting van

uw dienstw. dienaar,

A. KOOL.

IETS OVER EEN VOORGESTELD NIEUW TYPE VAN OORLOGSSCHIP.

Ontvang mijn vriendelijken dank amice, voor de gelegenheid mij geschonken om nader kennis te nemen van den inhoud van het geschrift van den Heer M. GOUGEARD, Oud-Minister van Marine in Frankrijk, waarin hij, onder het

hoofd *La Marine de guerre, son passé et son avenir*, bespreekt de gepantserde schepen en torpedovaartuigen van den tegenwoordigen tijd, tracht aan te toonen, dat Frankrijk, indien het zich als zeemogendheid wenscht te blijven handhaven, daartoe andere schepen behoeft dan tot nu toe werden gebouwd, en eindelijk zoowel door beschrijving als door teekening aangeeft de hoofdpunten waarnaar die schepen, volgens zijn gevoelen, moeten worden ontworpen.

Met veel belangstelling werd die pennevrucht van den Heer GOUGEARD nogmaals door mij gelezen en gaarne voldoe ik aan het verzoek door u tot mij gericht, mijn gevoelen mede te deelen aangaande het antwoord te geven op deze twee vragen:

Welke waarde aan de door dien oud-minister omtrent een nieuw type van schepen ontwikkelde denkbeelden, dient te worden gehecht met betrekking tot hetgeen de Nederlandsche zeemacht behoeft; en

in hoeverre van die denkbeelden gebruik zou zijn te maken voor de maritieme verdediging van Nederland en zijn overzeesche bezittingen?

Mijn gevoelen daarover zoo duidelijk mogelijk wenschende uit te drukken en geen kans ziende om dat te doen, zonder vooraf nog eens in hoofdtrekken te hebben nagegaan, wat het geschrift van den Oud-Minister GOUGEARD dienaangaande behelst, veroorloof ik mij in uw geheugen terug te roepen de volgende daarin vervatte punten:

- 1°. Het doel dat beoogd wordt.
- 2°. De uitkomsten waartoe men wenscht te geraken.
- 3°. Het middel dat daartoe gebezigd dient te worden.
- 4°. De verwachtingen die, ter bereiking van de gewenschte uitkomsten, van de eigenschappen van dat middel gekoesterd worden.

1°. *Het doel dat beoogd wordt.*

De macht van Frankrijk moet niet binnen de grenzen bepaald zijn. Om de wonden van Frankrijk te heelen, is het niet voldoende zijn tijd te besteden aan het, met een stompzinnige vervoering, staren op de grenzen; daarvoor is iets anders noodig en dan herinnert hij met ingenomenheid aan de woorden van GAMBETTA:

»Si vous vous bornez à cette garde vigilante, vous serez bien étonnés, le jour où vous viendrez pour relever les sentinelles, de ne plus trouver personne.»

Maar wil men die politiek volgen naarmate zulks behoort, dan moet men beginnen het middel te scheppen dat die politiek en mogelijk en vruchtbaar kan maken en het meest overwegend bestanddeel van dat middel is de »Marine».

Voldoende is het evenwel niet die marine in het leven te roepen; zij moet ook met oordeel worden gebezigd. Niet als een dolend ridder moet

zij, thans noch later, om nietige redenen, oorlog gaan voeren over de oppervlakte der aarde; grenzen dienen gesteld te worden waar binnen haar buitenlandsche werkkring beperkt blijve.

Als tot die grenzen te behooren, geeft hij aan, de Middellandsche zee en de landen die, door de opening van het kanaal van Suez, daarvan als het ware de verlenging zijn. Geheel Cochinchina, Cambodja, het Koningrijk van Siam in de toekomst, Tonkin voor het tegenwoordige, als passende blijkbaar in die lijst.

Tevens moeten op zekere goed gekozen en gemakkelijk te verdedigen punten, voorzienings- en herstellingsplaatsen voor de vloten aangelegd worden.

Martinique, Taïti, Madagascar, noemt hij als daarvoor geschikt en in de Middellandsche Zee moeten, buiten Toulon en Algiers, nog andere punten daartoe worden gekozen en ingericht.

2°. *De uitkomsten waartoe men wenscht te geraken.*

Die beschouwingen moeten de aandacht doen vestigen op het schip en wel op de vraag: wat is het meest geschikte strijdmiddel ter zee dat, tot het met goeden uitslag volgen van een dusdanige politiek, kan worden aangewend.

Om tot een antwoord op die vraag te geraken, werpt hij een blik in het verleden en toont hij, door voorbeelden uit de oorlogen in het begin dezer eeuw tegen Engeland en eenige jaren geleden tegen Duitschland, aan, dat het scheppen van een dusdanig strijdmiddel, zonder het daarbij tegelijkertijd aanleggen van militaire inrichtingen tot voorziening en herstelling van schepen, te eenenmale onvoldoende zou zijn. Hoe gewaagd zou het zijn, de kruisers bloot te stellen aan alle kansen van twijfelachtige neutraliteiten! Wie zou de steenkolen leveren zonder welke die kruisers niets zijn? Wie kent niet het verschil in opvatting van een zoo duister en zoo bestreden punt van het internationaal zeerecht? Zal dat in ons vóór- of in ons nadeel worden toegepast? Niemand kan dat zeggen.

Wie kent niet het treurige lot van de fregatten naar zee gezonden tegen het einde der oorlogen van het eerste Fransche Keizerrijk? Niettegenstaande de omstandigheden waaronder zij verkeerden eerder gunstiger dan gelijk waren, omdat zij geen steenkolen behoeften en voor zes maanden gevictimaliseerd waren, zijn zij toch alle bezweken!

Een kruiser put zichzelf uit door de prijzen die hij neemt, indien hij verplicht is hun een bemanning te leveren. Niemand denkt er meer aan, de heldendaden van een kapitein SEMMES te volgen. Dat zijn handelingen die niet meer van onzen tijd zijn en nauwelijks verontschuldigd kunnen worden door de hartstochten opgewekt door een burgeroorlog. Maar veronderstel dat men aan des vijands handel belangrijke nadeelen heeft berokkend, dat men de koopvaardijvlag van den tegenstander zelfs geheel of nagenoeg

geheel van de zeeën heeft doen verdwijnen. Welk werkelijk gewicht kan daardoor in de schaal gelegd worden in vergelijking met de militaire voor- of tegenspoeden die over den uitslag van een oorlog beslissen? En is dat wapen niet tweesnijdend? Zal, indien men de nederlaag lijdt, de overwinnaar niet honderdvoudig doen betalen de schade die hem daardoor werd toegebracht?

Neen, door zulke nietige middelen kunnen geen groote uitkomsten verkregen worden; indien men een groot doel wil bereiken, dan moet men de daartoe aan te wenden middelen daarmede in evenredigheid weten te brengen.

Komende tot het hoofddoel zijner beschouwingen, namelijk: het instellen van een onderzoek naar het meest geschikte strijdmiddel ter zee, werpt hij nogmaals een blik in het verleden. Beginnende met de oorlogen tusschen de Carthagers en de Romeinen en eindigende met het gevecht tusschen de Huascar en de Cochrane en Blanco-Encalada op den 7den October 1879, trekt hij daaruit de volgende stellingen:

- A. Dat geen schip tot overgaaf kan worden gedwongen zolang het nog drijft, zich bewegen kan, te besturen is en dat een zoo onkwetsbaar mogelijk drijfvermogen dus de hoofdeigenschap van een oorlogsschip moet zijn.
- B. Dat men voor de bewapening van schepen, die schepen zullen moeten bevechten, zal moeten afzien van de monsterkanonnen, omdat zelfs het machtigste geschut in de meeste gevallen niet in staat is het drijfvermogen van een schip te vernietigen en die zware geschutsoorten te veel opofferingen eischen aan gewicht, manoeuvreervaardigheid en zeewaardigheid.
- C. Dat een ram geschikt om gepantserde schepen onder het pantser, dus 2 of 3 M. beneden den waterlijn te treffen, nadeelig is voor de snelheid van het schip, doch in dat opzicht voordeelig kan werken en als laatste en uiterste hulpmiddel tegen ongepantserde schepen kan dienen, wanneer hij geplaatst wordt even beneden den waterlijn.
- D. Dat meerdere snelheid, vóór de verschijning van de torpedovaartuigen, wel een voordeel was omdat men daarmede het gevecht naar goedvinden kon aannemen of ontwijken, doch geen overmacht schonk gedurende het gevecht, maar dat, na de omwenteling die door de invoering van torpedo's plaats vond, snelheid het gevechtsmiddel bij uitnemendheid, het krachtigste werktuig, de werkelijk beslissende oorzaak van winnen of bezwijken geworden is.
- E. Dat het pantser het drijfvermogen niet kan beschermen tegen een aanval van torpedo's en het daarom dwaas is daarvoor schatten uit te geven, sedert het middel gevonden werd om met betrekkelijk weinig kosten een vloot van gepantserde schepen nutteloos te maken.
- F. Dat het klaarblijkelijk eveneens een dwaasheid is, alle desiderata in een enkel schip te willen vereenigen en daarom daaruit een keuze

dient te worden gedaan al naarmate van de bestemming waarvoor het schip wordt gebouwd.

Die stellingen leiden tot het besluit:

dat men daarom ten spoedigste zal moeten overgaan tot het bouwen van schepen die ten minste 21 mijl kunnen loopen, wier drijfvermogen zoo onkwetsbaar mogelijk is en waarvan de voornaamste werktuigen niet getroffen kunnen worden door geschut tot en met het kaliber van 27 cM.

3°. *Het middel dat daartoe gebezigd dient te worden.*

Hij wil daartoe bezigen een schip:

met een vaart	van 20,5 tot 21 mijl,
» » waterverplaatsing	» 1780 ton,
» » lengte op den waterlijn	» 95 M.,
» » breedte van het grootspunt	» 9 »
» een diepgang gemiddeld	» 4,5 »
	achter » 5,25 »
» » vermogen	» 6000 I. P. K.,
» twee schroeven	» 4,2 M. middellijn.

De levende deelen beschermd door een gebogen stalen dek (een zoogenaamd schildpadpantser) dik 7 cM. boven de voornaamste werktuigen en 4 cM. boven het voorste en achterste gedeelte van het benedenschip, geplaatst even boven den waterlijn, maar 80 cM. daar beneden dalende zoowel in de zijden, als vóór en achter;

bewapend met 6 kanonnen van 10 cM. of van hetzelfde gewicht en met 6 tot 8 of meer mitrailleuses; de kanonnen in verschillende richtingen opgesteld en met uitgebreide schootsvelden;

als hoofdbewapening voorzien van vijf lanceerbuizen voor torpedo's, aangebracht boven het stalen dek, op ongeveer 1 M. boven den waterlijn;

boven het stalen dek, om het geheele schip heen, een gordel van cellulose, breed 1,2 M. en even hoog als het tusschendek.

Een zoodanig schip zal 450 mijl kunnen afleggen met een vaart van 10 mijl; indien het, om te slaan, 30 mijl met zijn grootste snelheid doorloopt, dan zal de afstand die het zal kunnen afleggen verminderen tot 300 mijl.

Met inbegrip van de bewapening en geheel uitgerust voor zee, zullen de kosten van dat vaartuig bedragen *f* 1.250.000 ongeveer, misschien een weinig meer.

Ziedaar het plan van een schip dat dienen moet om een politiek die verder reikt dan Frankrijks grenzen te steunen en mogelijk te maken; alleen moet daar nog bijgevoegd worden de mededeeling, dat het een bijzonder groot roer zal hebben en slechts drie kleine masten zal voeren of één mast al dan niet ingericht voor electrisch licht of mitrailleuses.

4°. *De verwachtingen die, ter bereiking van de gewenschte uitkomsten, van de eigenschappen van dat middel gekoesterd worden.*

Door een lengte van 95 M. zal het schip zonder schending van oeconomische voorwaarden, een snelheid kunnen erlangen van 20 tot 21 mijl.

Door zijn geringe massa zal de draaicirkel wel groot zijn, maar het heeft twee schroeven en een machtig roer dat, des vereischt, nog vergroot kan worden.

Door den eigenaardigen vorm van het schip, waardoor de afstand van het zwaartepunt en het middelpunt van zijdelingschen weerstand gering is, zal het, gedurende het draaien, slechts weinig overhellen, hetgeen als een groot voordeel dient te worden beschouwd, daar het beschermingsvermogen van het stalen dek gedurende het gevecht daardoor niet kan verminderen.

Door het stalen dek en door den gordel van cellulose wordt het drijfvermogen verzekerd tegen schoten uit kanonnen tot en met het kaliber van 27 cM., terwijl zelfs zwaar geschut van het kaliber van 33 en 38 cM., door een gelukkig schot, geen ander nadeel kan berokkenen, dan het vermeerderen der dieptreding met ongeveer 50 cM., daar het water door het stalen dek en de wijze waarop het is aangebracht, geen andere werking kan uitoefenen.

Door den gordel van cellulose wordt daarenboven de bediening van de torpedo's beschermd, niet tegen den schok van een projectiel, maar tegen de scherven, het schroot van de granaatkartetsen en daardoor aan haar, zoo al geen volstrekte, dan toch een voldoende veiligheid geschonken om haar taak steeds met kalmte te kunnen volbrengen.

Door een snelheid van 20 tot 21 mijl zal de aanval van kleine torpedo-vaartuigen te niet worden gedaan.

Bij een treffen met een der tegenwoordige typen van schepen, zal het schip een overmaat van snelheid bezitten van 5 tot 6 mijl; het geschut van den vijand, behalve dat van een kaliber van 33 en 38 cM., zal niet in staat zijn om zijn voornaamste werktuigen te treffen; de granaten zullen door het boord dringen, maar het schip niet kunnen doen zinken. Buiten den gevaarlijken kring die de torpedobooten te doorloopen hebben, zal het geen ernstig letsel kunnen bekomen; het zal den vijand, wetende weinig te vreezen te hebben, met volstrekte zekerheid en kalmte kunnen bevechten en, in een zeldzaam geval, aannemende dat het mocht kunnen bezwijken, zou men toch slechts $1\frac{1}{4}$ tegen 5 of 10 millioen en 150 tegen 700 of 800 manschappen gewaagd hebben.

En indien ook andere natiën dergelijke vaartuigen tegen ons mochten overstellen, hoe zal dan het gevecht tusschen hen worden?

In den beginne zullen zij elkander niet durven naderen, uit vrees voor torpedo's, dan tot op een afstand van 200, 300, zelfs 400 M., daar zij zich anders aan een oogenblikkelijke vernieling zouden blootstellen. Het gevecht zal dus door het geschut geopend worden. Indien zij even bekwaam en

handig in het manoeuvreeren zijn, zal het geschut over hun lot beslissen. Het gevecht zal verschrikkelijk, lang, hardnekkig en uiterst moorddadig zijn, want zij kunnen elkander noch doen zinken, noch kwetsen in de bewegingsmiddelen. De grootste kunst zal bestaan in het op een gunstig oogenblik afschieten van een torpedo of, indien zulks mogelijk is, aanvallen met den ram, een manoeuvre altijd hoogst gevaarlijk en zeer onzeker.

Aan wien zal de overwinning blijven? Aan den dapperste, aan den bekwaaamste, aan den besten schutter, aan hem die het best tot het gevecht was voorbereid, aan den commandant die vertrouwen heeft weten in te boezemen aan zijn officieren, aan zijn bemanning en om dat te kunnen doen moet men het waardig zijn. Zoo is het altijd geweest en zal het altijd zijn.

Ziedaar in korte trekken de gestelde punten behandeld. Thans wordt het inderdaad meer dan tijd aan het hoofddoel van dit schrijven te beginnen en u te gaan mededeelen het antwoord op uwe vragen. Daartoe wil ik dan ook zoo langzamerhand overgaan, evenwel niet dan na u verschooning te hebben gevraagd voor de wellicht wat al te uitgewerkte inleiding. Blijken zal het echter later, naar ik vertrouw, dat zoo al, dan toch weinig daaruit had gelaten kunnen worden, zonder schade te berokkenen aan mijn betoog.

Veel genoegen deed het mij, dit zij nog vooraf gezegd, niet gesteld te zijn geworden voor de vraag: of een schip als door den Heer GOUGEARD wordt aangeprezen, werkelijk zal kunnen beantwoorden aan de verwachtingen die de ontwerper daarvan koestert, aan de eischen die hij daarvoor stelt met het oog op Frankrijk's belangen en plichten als zeemogendheid, want hoe zou ik mij durven vermeten daarover een oordeel te vellen! In vergelijking met die van dien Oud-Minister van Marine van Frankrijk, staat mijn kennis van de behoeften der Fransche marine, immers, uit den aard der zaak, als een druppel regen tot een stortbui en weinig waarde moet dan ook daarom door u worden gehecht aan mijn meening over die quaestie, die, *sub rosa* en dus geheel in vertrouwen aan u medegedeeld, op de beste wijze uitgedrukt kan worden door den wensch, dat men, alvorens tot het bouwen van zulke schepen te besluiten, in Frankrijk nog eens nauwkeurig onderzoekte of de wijn door den Heer GOUGEARD aangeboden, inderdaad wel zoo deugdelijk is, als de door hem op de flesch geplaatste étiquette zou doen vermoeden.

Doch zonder zich te verdiepen in of te bemoeien met Fransche toestanden en behoeften, komt het mij toch wel mogelijk voor, na te gaan of de stellingen, waarop het ontwerp rust, als juist kunnen worden aangemerkt, in hoeverre het den Heer GOUGEARD gelukt schijnt te zijn die stellingen in toepassing te brengen, ten einde daardoor te kunnen beantwoorden de vraag: welke waarde aan het schip als strijdmiddel ter zee in algemeenen zin, kan worden toegekend.

Laat mij dat althans beproeven:

- A. Dat geen schip tot overgaaf kan worden gedwongen zoolang het nog drijft, zich bewegen kan en te besturen is en een zoo onkwetsbaar mogelijk drijfvermogen dus de hoofdeigenschap van een oorlogsschip moet zijn, is een bewering waarop weinig af te dingen valt, maar daar beweging en stuurvermogen niet geheel door dezelfde middelen als het drijfvermogen kunnen worden beschermd, immers schroeven en roer vallen daar buiten, hangt van het meer of minder onkwetsbaar zijn dier werktuigen toch ook in niet geringe mate het strijdvermogen van het schip af, zoodat ook daarop zooveel mogelijk dient te worden gelet.
- B. Sedert gepantserde schepen door torpedo's getroffen kunnen worden, is de waarde van het eenigste middel dat men vóór de invoering van dat aanvalswerktuig bezat, om een schip op gevoelige wijze te kwetsen, het kanon, ongetwijfeld niet in waarde vermeerderd en mag het ongeraden worden geacht daaraan *te veel* zeewaardigheid, manoeuvreervaardigheid en gewicht op te offeren, iets dat trouwens altijd af te keuren is geweest, maar toch zal, ook volgens den Heer GOUGEARD, de artillerie nog steeds een belangrijke rol te vervullen hebben en de waarde van het schip, als strijdmiddel ter zee, nog steeds afhankelijk blijven ook van de deugdelijkheid en zwaarte van het geschut waarmede het is bewapend.
- C. Vorm en plaatsing van den ram oefenen ontegenzeggelijk een niet te miskennen invloed uit niet alleen op de snelheid, maar ook op de stuurbaarheid van een schip; daarop te letten is plicht, vooral wanneer men een ram wil geven aan schepen die aanvankelijk, tot het voeren van een zoodanig wapen, niet waren bestemd.
- D. Geheel instemmende met de stelling dat meerdere snelheid vóór de verschijning van de torpedovaartuigen wel een voordeel was, omdat men daarmede het gevecht naar goedvinden kon aannemen of ontwijken, doch geen overmacht schonk gedurende het gevecht, kan echter door mij moeilijk worden toegegeven, dat na de omwenteling door de invoering van torpedo's te weeg gebracht, snelheid het grootste middel bij uitnemendheid, het krachtigste werktuig, de werkelijk beslissende oorzaak van winnen of verliezen is geworden; immers bij een gevecht tusschen schepen beiden voorzien van torpedo's, doch verschillend in snelheid en bewapening, zal de kans van overwinnen, ook volgens het gevoelen van den Heer GOUGEARD, staan aan de zijde van het best bewapend schip, evenzoo als vroeger.
- E. Gepantserde schepen zijn inderdaad zeer duur en voor de belastingsschuldigen zou het voorzeker ten zegen worden, indien men er toe kon besluiten met den bouw daarvan te eindigen, maar hoe deug-

delijk een stalen dek en een gordel van cellulose ook het onderwater gedompelde gedeelte van een schip mogen kunnen beveiligen, alles wat daar boven is of zich bevindt, blijft ten zeerste kwetsbaar voor het geschut, zoodat die dure strijders, om die reden, vooreerst nog wel zullen blijven het hoofdmiddel tot verdediging en aanval van hen die ze kunnen of meenen te kunnen bekostigen en, mits ingericht voor torpedo's, zeer te vreezen tegenstanders zelfs van schepen als door den Heer GOUGEARD werden ontworpen.

- F. Wanneer weinig kosten daaronder ook begrepen moeten worden, is het willen vereenigen van alle desiderata in één schip klaarblijkelijk een dwaasheid; bij beperking van uitgaven zal daarom steeds een keuze daaruit dienen gedaan te worden. Het doen dier keuze is altijd moeilijk en geeft aanleiding tot zeer verschillende beoordeelingen, al naarmate men meer of minder aan deze of gene eigenschap aan een schip gegeven hecht. Zoo schijnt mij b. v. de keuze van den Heer GOUGEARD niet gelukkig. Zij doet mij denken aan iemand die een voortvluchtigen dief nazettende, om snel te kunnen loopen, den stok wegwerpt waarmede hij hem wenscht te tuchtigen.

Blijkt uit het bovenstaande dat op de juistheid der stellingen van den Heer GOUGEARD hier en daar iets valt af te dingen, ook op de wijze waarop hij die in toepassing denkt te brengen, schijnt nog wel een kanteekening gesteld te kunnen worden.

Ten einde, zonder schending van oeconomische voorwaarden, een snelheid van 20 tot 21 mijl te kunnen behalen, dient het schip 95 M. lengte te hebben. Is dat wel juist en wel juist uitgedrukt? Ik geloof het niet, immers aan die voorwaarden is niet te voldoen uitsluitend door *lengte*, zonder inachtneming van zekere verhouding tusschen *lengte*, *breedte* en *diepgang* en het kiezen van doelmatige waterlijnen. Bedriegt mijn geheugen mij niet, dan hebben de waterlijnen van de *Warrior* tot nu toe de gunstigste verhouding geleverd tusschen aangewende kracht en bekomen snelheid en nu staat de lengte van de *Warrior* tot de breedte als 117 tot 18 of nagenoeg als 80 tot 12,5, een verhouding die om die reden dan ook gevolgd werd bij het ontwerpen van onze schroefstoomschepen 1ste klasse type *Atjeh*. Een breedte van 9 M. bij een lengte van 95 M., zooals het plan van den Heer GOUGEARD aangeeft, komt mij uit dien hoofde minder gelukkig gekozen voor, ook uit een oogpunt van ruimte in het benedenschip, zoo noodig voor een doelmatige en soliede inrichting en plaatsing van stoomwerktuigen en ketels.

Professor RANKINE geeft op, als formule voor de kleinste lengte die een schip moet hebben om, bij gegeven snelheid, geen merkbaaren weerstand te ondervinden door golven die het zelf voortbrengt, het achterschip = $0,4273 v^2$ (waarin v de snelheid per seconde), het voorschip = 1,5 maal het achterschip.

Van een schip met 21 mijl vaart, dus van nagenoeg 11 M. per seconde, behoort daarom te zijn de kleinste lengte :

$$\begin{aligned} \text{van het achterschip} &= 0,4273 v^2 = 0,4273 \times 121 \text{ M.} = 51,70 \text{ M.} \\ \text{van het voorschip} &= 1,5 \text{ maal lengte achterschip} = 1,5 \times 51,70 \text{ M.} = 77,55 \text{ »} \end{aligned}$$

of van het geheele schip 129,25 M.

Dat die vervulling van oeconomische voorwaarden, niet alleen kan geschieden door lengte, zonder tevens door breedte en diepgang in onderling verband met elkander, is den Heer GOUGEARD blijkbaar even goed bekend als aan mij, maar hij acht het volgen der daarvoor gestelde regels niet practisch, omdat hij (vreemd genoeg) niet gelooft, dat een schip, daarnaar gebouwd, hoe snel het ook moge loopen, voldoende kan beantwoorden aan de noodzakelijke eischen van vaarbaarheid, van gemakkelijheid en ruimte van beweging, en van onkwetsbaarheid. Hij tracht dat aan te toonen o. a. door te wijzen op de welbekende gevechten tusschen de *Meteor* en de *Bowet* en tusschen de *Kearsage* en de *Alabama* en komt daardoor tot dit besluit, »dat een schip, hoe snel het ook moge kunnen loopen, daarom toch nog geen oorlogsschip is», een uitspraak die, mits gescheiden van de praemisse, ten volle door mij wordt gedeeld, doch zeer vreemd klinkt uit den mond van iemand, die snelheid als de werkelijk beslissende oorzaak van overwinning of nederlaag houdt.

Zeer licht zal het schip worden gebouwd, doch niet alleen daardoor, maar ook door de geringe breedte in verhouding tot de lengte, zal de draaicirkel belangrijk grooter worden dan die van andere vaartuigen; de ontwerper wil daaraan te gemoet komen door een buitengewoon groot roer en door twee schroeven, maar, zoo veroorloof ik mij te vragen, is een aanwending van die middelen tot verkleining van den draaicirkel, niet in groote mate in strijd met de eischen voor een oorlogsschip gesteld ten opzichte van beweging- en stuurvermogen? Zullen dat groote roer en die twee uitstekende schroeven niet uitermate trefbaar zijn door het vijandelijk vuur en daarenboven, welk een kracht zal er niet noodig wezen, om dat groote roer bij belangrijke snelheid te bewegen; hoe licht zullen roerhaken of vingerlingen of iets anders van het stuurtoestel zich niet kunnen begeven? Mij schijnt het toe, dat het middel hier erger is dan de kwaal en dat een andere verhouding tusschen breedte en lengte, waardoor een zoo groot roer althans onnoodig zou worden, meer aanbeveling verdient.

Geringe afmetingen, geringe waterverplaatsing duiden niet slechts aan een lichten bouw van den romp, maar tevens zeer lichte werktuigen die veel slagen zullen moeten doen, waarbij kunsttrekking zal moeten worden aangewend enz.: Men vervaardigt die in den laatsten tijd in den vreemde werkelijk met *aanvankelijk* goeden uitslag, maar kan de vrees ongegrond wezen, dat die zoo lichte werktuigen en romp *op den duur* niet bestand zullen blijken te zijn tegen de vermoeiende en inspannende diensten die daar-

van gevorderd moeten worden, juist dan wanneer men die het meest zal behoeven, namelijk in oorlogstijd?

Door den geringen afstand tusschen het zwaartepunt en het middelpunt van zijdelingschen weerstand (tengevolge van de geringe breedte van het schip) zal zonder twijfel het draaien weinig overhelling veroorzaken en dat is stellig een voordeel, maar weegt dat voordeel wel op tegen den nadeeligen invloed van een geringe breedte op het draaivermogen en op de voor stoomwerktuigen en ketels beschikbare ruimte?

Aangenomen dat het stalen dek en de gordel van cellulose het drijfvermogen volmaakt beschermen tegen schoten uit kanonnen tot en met een kaliber van 27 cM. en dat één gelukkig schot uit zwaar geschut van 32 tot 40 cM., het schip door het binnengevloede water, slechts 50 cM. zal doen zinken ten gevolge van het stalen dek en de wijze waarop het is aangebracht, dan rijst toch nog de vraag: wat er gebeuren zal indien twee of meer zoogenaamde gelukkige schoten toegang zullen hebben verschaft aan meer water? Het stalen dek kan toch onmogelijk geheel doorlopend worden gemaakt; licht en lucht zullen daar beneden moeten kunnen toetreden en, indien dat wellicht door middel van kokers zal moeten geschieden, zou het dan nog niet kunnen gebeuren dat die kokers door 's vijands projectielen als waterkeeringen onbruikbaar werden gemaakt?

De verwachtingen die in dat opzicht van het stalen dek worden gekoesterd, kunnen op dien grond door mij niet geheel worden gedeeld.

Zal een vaart van 21 mijl voldoende blijven ter verijdeling van aanvallen van torpedovaartuigen? Niet waarschijnlijk, maar bovendien wordt door mij getwijfeld aan het bereiken eener vaart van 20,5 tot 21 mijl met 6000 I. P. K.

Die twijfel berust o. a. op hetgeen nopens de *Surprise* en *Alacrity*, twee schepen die tot de snelste der Engelsche marine behooren, uit officieele bescheiden kan worden afgeleid. Van die schepen is:

Lengte. . . . . 76,20 M.

Breedte . . . . . 9,90 »

Diepgang . . . . . 3,96 »

Waterverplaatsing 1430 ton.

Indicateurvermogen { met gewone trekking 2000 P. K.
» kunstmatige » 3000 » »

verwachte snelheid 17 mijl.

De lengte van deze schepen is, volgens Professor RANKINE's theorie, juist voldoende, doch ook niets meer, voor de verwachte snelheid, maar, volgens diezelfde theorie is het schip naar het ontwerp GOUGEARD, te kort voor een snelheid van 20,5 tot 21 mijl. De verhouding van lengte tot breedte is wel zeer groot, te groot wellicht en de diepgang buitengewoon veel met betrekking tot de breedte, maar deze omstandigheden kunnen, naar mijn inzien, alleen leiden tot de gevolgtrekking: dat aan zulk een klein schip als de

Heer GOUGEARD wil, geen snelheid van 20,5 tot 21 mijl kan worden verzekerd dan door een onevenredig groot stoomvermogen en op grond van gemaakte globale berekeningen, zou ik durven voorspellen, dat 6000 I. P. K. daartoe nog niet voldoende zullen blijken te wezen.

Omtrent de waarde der snelheid van een oorlogsschip, gaf ik u bereids mijn gevoelen te kennen; de waarde daarvan niet gering achtende, moet toch, mijns inziens, daaraan niet al te veel en vooral geen artilleristisch vermogen worden opgeofferd, want van het kanon blijft immers nog altijd de beslissing van een gevecht in ruime mate afhangen. Dit punt is zoo belangrijk, dat ik daarop nog eens even speciaal wensch terug te komen, door uwe aandacht in het bijzonder te vestigen op de beschrijving die de Heer GOUGEARD geeft van een gevecht tusschen een schip als door hem werd ontworpen en een van de tegenwoordige typen van schepen en tusschen twee schepen van zijn vinding.

In het eerste geval zal het schip, volgens zijn stelsel gebouwd, buiten den gevaarlijken gordel die de torpedovaartuigen te doorloopen hebben, geen ernstig letsel kunnen bekomen, den vijand, wetende weinig te vreezen te hebben, met volstrekke zekerheid en met kalmte kunnen bevechten. Maar waarmede? Met het geschut natuurlijk; maar welk beslissend nadeel zal zijn geschut van 10 cM. dan aan den vijand kunnen toebrengen? Zoudt gij u dan niet liever bevinden aan boord van het gepantserde vaartuig, bewapend met zwaar geschut? De Heer GOUGEARD schijnt van zoo'n gevolg ook eenig vermoeden te hebben, want hij veronderstelt de mogelijkheid en wenschelijkheid eener opvoering van het geschut van 10 tot 15 cM.

In het tweede door hem beschreven gevecht zegt hij ronduit »indien zij even bekwam en handig in het manoeuvreeren zijn, zal het geschut over hun lot beslissen».

Naar mijne, trouwens reeds vroeger vrij duidelijk te kennen gegeven meening, offerde de Heer GOUGEARD, ten koste van de artillerie, te veel aan snelheid op.

Ongetwijfeld werd door u opgemerkt, dat het bewuste schip geen tuig zal voeren; de drie mastjes met de daaraan te voeren zeilen mogen dien naam niet dragen. Groote beperktheid in zijn bewegingen en totale afhankelijkheid van zijn stoomvermogen zijn daaraan onafscheidelijk verbonden. Daaraan te gemoet te komen door een beter tuig aan dat schip te geven is onmogelijk, zou althans hoogst gevaarlijk zijn uit een oogpunt van stabiliteit bij de bestaande verhouding tusschen breedte en diepgang.

Nu nog een enkel woord over de vermoedelijke kosten van een dusdanig vaartuig.

Zij worden geraamd, met inbegrip van de bewapening en van een uitrusting geheel gereed voor zee, op *f* 1.250.000, misschien een weinig meer.

Is die raming als vrij juist aan te nemen? Moeilijk is het daarop een beslist antwoord te geven, daar de ontwerper slechts het eindcijfer zijner

berekeningen aangeeft, maar veel denk ik toch niet de plank mis te slaan, wanneer ik gis dat het »niet veel meer» van den Heer GOUGEARD ongeveer een half millioen francs zal bedragen.

Ziehier mijn berekening :

waterverplaatsing 1780 ton; de ton gerekend tegen <i>f</i> 385,	<i>f</i> 685.300.
stoomwerktuigen 6000 I. P. K.; maar rekenende dat een zoo groot vermogen verkregen zal worden door kunstmatige trekking, stel ik 4000 I. P. K. tegen <i>f</i> 175 per I. P. K.	» 700.000.
artillerie met inbegrip van torpedo's en torpedo-inrichtingen	» 114.700.
Totaal . .	<i>f</i> 1.500.000.

Vat ik nu mijn beoordeeling in hoofdtrekken te zamen, dan blijkt daaruit dat het schip door den Heer GOUGEARD voor de Fransche marine als een nieuw type aanbevolen, naar mijn gevoelen, als strijdmiddel ter zee in algemeenen zin, hoofdzakelijk lijdt aan de drie volgende gebreken :

een te zwak artilleristisch vermogen;
 een te groote kwetsbaarheid van schroeven en roer;
 een algeheele afhankelijkheid van het stoomvermogen;
 gebreken die niet worden opgewogen door de eigenschap van groote snelheid, zelfs indien die tot een bedrag van 20 tot 21 mijl aan dat schip konden worden gegeven, hetgeen echter nog te betwijfelen valt.

Een beoordeeling van dat schip als een werktuig meer of minder geschikt tot het geven van steun en kracht aan Frankrijk's politiek, liet ik om daarvoor opgegeven reden achterwege en daar die politiek de onze thans niet kan zijn en hoogstwaarschijnlijk wel nimmer meer zal worden, was het ook onnoodig, ter beantwoording der door u gestelde vragen, de eigenschappen van het schip uit dat oogpunt te beschouwen.

Mogen omstandigheden, ontstaan door en uit den tachtigjarigen oorlog tegen Spanje, ons vroeger gedwongen hebben strijd te voeren, hetzij ter verkrijging, hetzij tot behoud van de macht ter zee, thans bestaat daartoe gelukkig geen noodzakelijkheid meer; gelukkig zeg ik, omdat niet tegengesproken kan worden, dat bij de tegenwoordige wijze van oorlogvoeren en de kostbaarheid van de daarvoor gebezigd wordende materiele middelen, het wederom volgen van een dusdanige politiek, verre boven onze personeele en materiele krachten zou gaan en daardoor tot niets anders zou kunnen leiden dan tot armoede en ellende, zoo niet erger.

Teruggedrongen binnen engere grenzen, dienen wij ons streng te bepalen tot verdediging van het land onzer inwoning en van zijn overzeesche bezittingen en waar nog wel eens gedacht wordt aan het in tijd van oorlog afbreuk doen aan 's vijands handel en scheepvaart door middel van kruisers, niet te vergeten, dat zelfs een Oud-Minister van een zoo machtig en groot rijk als Frankrijk, dat middel voor zijn land teekende »als een hoogst gevaarlijk wapen».

Behoef ik na al het bovenstaande, nog wel een bepaald antwoord te geven op de vragen mij door u gesteld?

Indien ik bereikte datgene waarnaar ik trachtte, namelijk duidelijk te zijn, dan voorzeker niet, want dan kan het niet anders of gij moet reeds tot het besluit zijn gekomen dat, naar mijn gevoelen, aan de door den Heer GOUGEARD ontwikkelde denkbeelden omtrent een nieuw type van schepen, weinig waarde gehecht dient te worden met betrekking tot hetgeen de Nederlandsche zeemacht behoeft en dat daarvan, zoo al, dan toch slechts op hoogst omzichtige wijze gebruik is te maken voor de maritieme verdediging van Nederland en zijne overzeesche bezittingen.

Het aanwenden van een gebogen stalen dek en van een gordel van cellulose verdient voor onze schepen in ernstige overweging te worden genomen, doch is geen vinding afkomstig van den Heer GOUGEARD, daar zulks reeds elders geschiedde; dat het meer en meer noodzakelijk wordt onze schepen, althans voor zooverre zij in gevecht kunnen worden gewikkeld zonder door torpedovaartuigen vergezeld te zijn en gesteund te worden, voor torpedo's in te richten, is een les die dankbaar van dien Oud-Minister moet worden aangenomen, maar overigens heb ik in diens geschrift, voor Nederlandsche toestanden en behoeften, weinig anders kunnen vinden, dan een bevestiging van het tot nu toe steeds door mij voorgestane gevoelen, dat snelheid voor onze oorlogsschepen minder waarde heeft dan een deugdelijke artillerie en de laatste dus niet aan de eerste moet worden opgeofferd. Zelfs komt het mij voor dat, waar groote zeemogendheden of zij die het wenschen te worden, elkander als het ware noodzaken steeds meer en meer naar snelheid voor hunne oorlogsschepen te trachten, wij hen, met het oog op het defensief karakter onzer militaire politiek, op dien duren weg niet moeten en niet behoeven te volgen, maar beter doen in die zelfde mate te zorgen dat onze verdedigingsmiddelen, zoowel hier te lande als in Indië, al spoediger en spoediger in staat van gereedheid kunnen worden gebracht.

Het in tijd van oorlog gemeenschap houden met de overzeesche bezittingen, hoe moeilijk ook bij gemis aan militaire inrichtingen tot voorziening en herstelling van schepen tusschen die bezittingen en ons land, blijft ten zeerste gewenscht en onder gunstige omstandigheden mogelijk, zoodat ook daartoe middelen beschikbaar behooren te zijn.

Tot diensten als onze schroefstoomschepen 1ste klasse type *Atjeh* moeten en zouden kunnen verrichten, zijn schepen als door den Heer GOUGEARD ontworpen, geheel en al ongeschikt; ik althans zou het ten zeerste betreuren indien men ze voor dat doel ging navolgen.

Gelukkig echter behoeft daarvoor, op dit oogenblik, geen vrees te bestaan; want de financieele omstandigheden waarin wij verkeeren, dringen met nog meer kracht dan vroeger, naar een beperking tot het allernoodzakelijkste en op dat terrein zich bewegende, behoeft er waarlijk nog niet over gebrek aan werk geklaagd te worden.

Ons torpedowezen o. a. in zijn geheelen omvang, electriche verlichting daaronder begrepen, wacht reeds lang op een inrichting naar de eischen

van den tijd; hulpmiddeltjes zooals het veranderen van spar- in vischtorpedobooten helpen weinig, integendeel zelfs, want de spartorpedo kan, onder zekere omstandigheden, in onze zeegaten nog wel eens nuttiger blijken te zijn dan de vischtorpedo; de noodige vischtorpedobooten dienen te worden aangebouwd, de inrichtingen tot het schieten van vischtorpedo's op schepen die daarvoor in aanmerking komen en tot beproeving, bewaring enz. dier kostbare voorwerpen worden gemaakt of voltooid; het personeel in die behandeling van een en ander al meer en meer worden geoefend.

Verouderd voorlaadgeschut eischt verdere vervanging door achterlaadkanonnen; aan reservegeschut bestaat nog behoefte.

Tot het zich op een voldoende wijze gemeenzaam maken met de besturing en behandeling van ons materieel voor binnenlandsche verdediging is het een dringende eisch, dat het noodige personeel daarvoor beschikbaar kunne worden gesteld en dat zal niet kunnen geschieden voor en aleer de zee-macht in Oost-Indië op zoodanige wijze zal zijn gerëorganiseerd, dat geen andere dan werkelijk militaire diensten daaraan behoeven te worden opgedragen. In plaats van de tweeslachtige zullen dan werkelijke oorlogsschepen tot het verrichten dier diensten kunnen worden bestemd en tevens gebezigd kunnen worden voor de bezetting der maritieme stations in West-Indië.

Goede plannen daarvoor eischen nu reeds voorbereiding.

De noodzakelijkheid tot aanbouw van nieuw materieel kan in belangrijke mate worden verschoven, niet alleen door een doelmatig onderhoud, maar tevens door op dat materieel, zooveel mogelijk, steeds geleidelijk aan te brengen en toe te passen de uitkomsten van wetenschap en ervaring na den bouw opgedaan. Men houde daaraan de hand, liever dan telkens iets nieuws, iets geheel anders te willen.

Met de vervulling dier behoeften en met nog zooveel andere zaken te veel om hier op te noemen, zich onledig houdende, zal men, zooals ik zoo even zeide, waarlijk nog niet behoeven te klagen over gebrek aan werk en met het wederom in aanbouw brengen van groote schepen, zonder bezwaar kunnen wachten tot later; gelegenheid zal daardoor dan tegelijkertijd ontstaan om, bij het ontwerpen van zulke vaartuigen, partij te trekken ook van de ondervinding op het gebied van oorlogs-scheepsbouw van af heden op te doen.

En hiermede amice, heb ik u gegeven »mon opinion comme la mienne, non comme bonne»; comme la mienne, omdat ik mij, bij het beantwoorden uwer vragen, geheel los heb gemaakt van alles wat over het schip in quaestie bereids werd geschreven; non comme bonne, omdat ik mijzelf reken te behooren onder hen die niet wanen alleen de wijsheid in pacht te hebben.

U het noodige geduld toewenschende om dezen langen brief te lezen, noem ik mij bij voortduring,

t. t.

's-Gravenhage, 11 Juli 1885.

H. O. WICHERS.

IV. S. 10. D. N°. 10.

2.

Indische legerbelangen.

(Vervolg van N°. 9, bladz. 585.)

Het wordt tijd, dat we tot BRUTUS terugkeeren. Het onderwerp door hem thans besproken, behandelt de *Kleeding en Uitrusting*, alsmede de *Administratie*.

Wat BRUTUS omtrent de *Kleeding en Uitrusting* van den Indischen soldaat opmerkt is — gelukkig kunnen we grootendeels zeggen *was* — volkomen waar. De eenvoudigste eischen der hygiëne en der aesthetiek waren haar vreemd. Trouwens, dat die kleeding even ondoelmatig als afschuwelijk was, werd door niemand tegengesproken, telkens werd daarop van verschillende zijden gewezen, jaren en jaren was er door het Legerbestuur op wijziging aangedrongen. . . . steeds schenen echter alle voorstellen op gebrek aan overeenstemming tusschen Indië en Nederland af te stuiten, tot eindelijk het Koloniaal Verslag van 1883 — met de erkenning van het nadeelige der katoenen kleeding voor de snelle temperatuurverschillen, waaraan de soldaat in Indië en vooral te velde is blootgesteld, en van de noodzakelijkheid der vervanging door wollen stof — de Koninklijke goedkeuring bevatte op de desbetreffende voorstellen van het Indisch legerbestuur en den last tot onmiddellijke aanschaffing van wollen jassen voor de mindere militairen. Uit het K. V. van 1884 blijkt verder, dat in het afgelopen jaar reeds belangrijke hoeveelheden van de nieuwe wollen stof (*serge*) in Indië zijn ingevoerd, en 1 Januari 1885 als tijdstip voor de eerste verstrekking gesteld is, terwijl in den loop van dat jaar de katoenen tuniques zullen worden afgedragen.

Ook voor de beenbekleeding, waarvoor men eerst donkergrijs vlaslinnen in plaats van het katoen had willen stellen (K. V. 1883), werd tot de aanneming van *serge* overgegaan. Tevens opende het jongste K. V. het vooruitzicht, dat ook weldra een beslissing zal genomen worden omtrent de invoering van een betere hoofdbedekking en andere verbeteringen in den uniform van het Indische leger. In de Memorie van Toelichting wordt nog nader aangegeven waarin dat hoofddekseel zou bestaan: »een lichten helmhoed, waarvoor na lang zoeken — ja wel lang, van 1853 af! — ten slotte een

model is verkregen, dat, behoudens enkele kleinigheden, wier verbetering geen moeite zal kosten, geacht mag worden aan alle vereischten te voldoen. Bij den helmhoed zou tevens aan de militairen een eenvoudige muts moeten worden verstrekt tot hetzelfde doel als in Nederland de politiemuts nevens de schako wordt gebruikt."

Volgens de dagbladen is dan ook reeds de aanschaffing van een 10.000 tal dier helmhoeden, waarvan 1500 voor de cavalerie, uitbesteed, en zou daarna de aanbesteding van de nog benodigde 20.000 volgen.

Is aldus de quaestie van de kleeding voor den minderen militair sedert de verschijning van BRUTUS werk een zeer belangrijke schrede gevorderd, veel blijft nog te doen over. Niet, dat wij in alle opzichten met BRUTUS mee-gaan, waar deze aan de uitrusting, met name het ondergoed, meerder uitbreiding wil geven. Zeker erkennen wij de grootere behoefte daaraan in een tropisch klimaat, ook uit een hygiënisch oogpunt; maar waar het »steeds oorlogsvaardig" de normale toestand van den Indischen soldaat is, gelooven wij, dat men hem in het garnizoen reeds zuinigheid aan zindelijkheid en netheid moet leeren paren. Andere quaesties, door BRUTUS niet vermeld, blijven echter op dit gebied nog te regelen over. Zoo om alleen één punt te noemen: »het schoeisel", gelijk bekend een hoofdzaak voor elk leger. Het tegenwoordige model — de Australische schoenen — geeft niet den noodigen steun aan den voet, de man loopt gevaar, dat ze blijven steken, bij het marcheeren door natte sawahs. Laarzen — in Indië bovendien een zeer lastige, warme dracht — voldoen evenmin op alle terreinen. In Atjeh zijn daarom schoenen met vaste slobkousen beproefd, waaraan echter, ofschoon zij in veel opzichten zeer goed voldeden, toch ook bezwaren zijn verbonden (1), die o. i. de algemeene invoering in den weg staan. Zeker is ook de oplossing van het vraagstuk omtrent een goede voetbekleding evenmin gemakkelijk als die van het hoofddeksel. Zonder te zwaar zijn, moet de schoen van een stevige confectie wezen, den noodigen steun aan den enkel geven, niet te laag zijn zoodat zij in natte klei blijft steken, of onvoldoende tegen zand en vuil beschermt, toch gemakkelijk aan te trekken, vochtig geworden spoedig weer opdroogen, eindelijk gemakkelijk te onderhouden.

Het is echter te hopen, dat men aan de oplossing van deze quaestie geen 30 jaar zal besteden.

Wellicht, dat het model Australische schoenen met hooge schacht, voorkomende in het *Indisch Milit. Tijdschrift* 1881 I »de doelmatigste uitrusting en bewapening voor de Infanterie bij het Indisch leger" door C., of wel met vervanging van leder door zeildoek met leer gearneerd — als in hetzelfde tijdschrift 1882 I — in aanmerking zou kunnen komen. Dit schoeisel, den vorm hebbende van een lage rijlaars — met koperen haakjes in plaats van gaatjes tegen het anders zoo lastig en langdurig rijden —

(1) Zie *Ind. Milit. Tijdschrift* 1881 II bladz. 92.

voldoet, gelijk de ondervinding ons leerde, aan de meeste der boven gestelde eischen, en kan zoowel *in* — op marsch — als *boven* den pantalon gedragen worden. Behalve deze zou nog de verstrekking van een paar lichte, lage, liefst zeildoeksche schoenen, om dezelfde reden waarom een kwartiermuts naast den helmhoed gegeven wordt, zeer gewenscht zijn. Ook de Inlanders verstrekke men 's jaars althans één paar schoenen. Waar de noodzakelijkheid hiervan zoo dikwijls te velde gebleken is, doordien de Inlandsche soldaten niet in staat waren met bloote voeten door hindernissen als randjoe's enz. te volgen, stapte men over de — trouwens geringe — financieele bezwaren heen, en gewenne hen dus reeds vooraf in de garnizoenen aan het dragen van schoeisel.

Over de andere quaesties de kleding en uitrusting betreffende, willen wij verder heenstappen en hopen dat nog meerdere van de voorstellen in 1882 door het Legerbestuur gedaan, o. a. de verbetering van de uniform der officieren (1), genade moge vinden in de oogen van het Opperbestuur.

Behandelde BRUTUS aldus de *Kleding*, één onderdeel van de *Legerverpleging*, over andere als de *Voeding*, *Huisvesting* enz. bewaart hij het stilzwijgen. Trouwens van dit laatste kan men niet anders getuigen, dan dat het Gouvernement met den bouw der nieuwe kazernes en kampementen op den goeden weg is, maar dat dit alleen wat langzaam geschiedt. Omtrent de quaestie der *Voeding* kan echter niet zoo gunstig geoordeeld worden. 't Komt ons toch niet voldoende voor, dat de Intendance eenige tarieven en rantsoenen vaststelt, en het verder als haar hoofdtaak schijnt te beschouwen voor de behoorlijke verrekening te waken. Niet dat dit onnoodig is, haar taak ligt echter hooger. Berust die vaststelling op de kennis van het dagelijksch verbruik zoowel voor het onderhoud van het individu als tot levering van den vereischten arbeid, in verband met de voedingswaarde, die het totaal der onderdeelen van het rantsoen vertegenwoordigt, opdat het totaal der inkomsten de uitgaven behoorlijk dekke en daarbij de te leveren arbeid een maximum worde?

Met andere woorden, bestaat de zekerheid dat de militair in Indië goed en doelmatig wordt gevoed? Wij betwijfelen dit zeer, vooral voor den Inlandschen soldaat (2).

(1) Het spreekt, dunkt ons vanzelf, dat nu voor de mindere militairen de helm als hoofddeksel is ingevoerd, dit voor de officieren wel insgelijks zal gevolgd worden.

Men zie verder over de nog vele wenschelijke verbeteringen op dit gebied bovenvermeld Artikel in het *Ind. Milit. Tijdschrift* 1881 I, alsmede van denzelfden schrijver in jaargang 1882 II »de kleding en uitrusting van den Indischen Officier der Infanterie».

Men denke dan ook eens daarbij aan het wijzigen van het versiersel (1) of onderscheidingsteeken van de Officiëren van den Generalen Staf!

(2) Zie hierover het belangrijk artikel in het *Ind. Milit. Tijdschrift* »de Voeding van den Nederl. Indischen Militair» Jaargang 1879 II.

Kunnen wij ons ook met alle daarin voorkomende theoriën niet vereenigen, schijnen sommige

Om intusschen niet te uitvoerig te worden, willen wij hoofdzakelijk de aandacht nog slechts op één zaak vestigen:

Een ieder is 't bekend welk een belangrijke rol de granen, door het groot zetmeelgehalte, in de voeding van den mensch spelen, en hoe het daaruit bereide brood een der meest geschikte voedingstoffen oplevert.

De vraag is daarom zeker niet ongepast: waarom bedraagt het ration van den soldaat in Nederlandsch-Indië slechts 0,2 KG., terwijl dat bij andere legers, ook die onder dezelfde klimatologische invloeden verkeerden, veel meer bedraagt (1).

Een ieder echter, die met het zure, onsmakelijke, uit zeer verdachte grondstoffen samengestelde, slecht gebakken product bekend is, dat in Indië met den naam van brood bestempeld wordt, zal 't met ons in dankbaarheid waardeeren, dat het ration daar niet hooger is.

Intusschen is dit toch een gebrek, en wel een zeer groot, omdat 't niet aldus behoefde te zijn, en men zich zodoende vrijwillig een uitstekend voedingsmiddel ontzegt.

conclusiën gewaagd met het oog op den tegenwoordigen stand van de wetenschap, die het laatste woord in zake van de voedingsleer nog lang niet heeft gesproken, zooveel schijnt intusschen zeker, dat, moge ook het tijdelijk verbruik van eiwitstoffen bij een persoon, die een dag werkt of rust, gelijk zijn, op den duur slechts krachtige inspanning kan worden verkregen bij sterke eiwitvoeding, die als 't ware in het lichaam een groot arbeidsvermogen ophoopt.

Wanneer men nu met den schrijver van bovenvermeld artikel aanneemt, dat — gelijk trouwens waarnemingen hebben aangetoond — een goed gezond werkend mensch per dag gemiddeld noodig heeft, zoowel tot onderhoud als tot levering van een behoorlijke hoeveelheid arbeid:

130 G. eiwitstoffen en 600 G. koolhydraten (met inbegrip van de vetten), en men vergelijkt deze hoeveelheid met het ration van den soldaat in Indië, gelijk de analyse dit doet kennen, dan verkrijgt men een groot verschil. Dit zou toch, berekend volgens het voedingstarief te Atjeh 1877—78, — te velde dus zelfs — slechts bedragen:

	Eiwitstoffen.	Koolhydraten (met inbegrip van de vetten)
voor de Europeanen:	92	620 G.
voor de Inlanders:	71	584 „

Nu moge men de eischen, wat de eiwitvoeding betreft, in de tropen eenigszins geringer kunnen stellen, zeker komt ons dit verschil, en vooral bij de Inlandsche militairen veel te groot voor; die voeding schijnt ons nog geheel op het Kampong-leven geschoeid.

Een vergelijking van de voeding van den onder gelijke klimatologische invloeden verkeerenden Britsch-Indischen soldaat doet ons dit trouwens nog nader zien. Voor dezen bedraagt toch het ration:

	Eiwitstoffen.	Koolhydraten.
in het garnizoen:	138	418 G.
in oorlogstijd:	133	544 „

het dubbel dus aan eiwitstoffen van den soldaat in Nederl.-Indië!

Men zie verder o. a. over deze quaestie:

»Een enkel woord over de voeding van den soldaat te Velde» door een Infanterist *Ind. Milit. Tijdschrift* 1883 II.

»Voeding en Voedsel» van Jozé. *Ind. Milit. Tijdschrift* 1884 I.

(1) Duitschland 0,75 KG.; Frankrijk 0,75; België 0,75; Engeland 0,68; Nederland 0,60; Britsch-Indië 0,45 KG.

Zie het Artikel: »Het brood als voedingsmiddel van den soldaat» door Yegov. *Ind. Milit. Tijdschrift* 1885. I.

Indien het Gouvernement in plaats van, als thans, bij aanbesteding het brood te doen leveren — waarop voldoende controle ondoenlijk (1) is — de bereiding, als in de meeste beschaafde Staten plaats heeft, in eigen beheer overnam, en — aangezien met het meel insgelijks nog zeer veel knoerijen kunnen plaats hebben —, dit ook zelf aan eigen bakkerijen leverde, waren alle moeilijkheden in eens opgelost (2). Intusschen wegens het bezwaar verbonden aan het opleggen van groote hoeveelheden meel, zoo door de groote bergruimte, als door het gevaar van bederf, zou 't dan nog de voorkeur verdienen, de granen in natura op te doen. Deze zijn in voldoende hoeveelheid tegen billijken prijs in de nabijheid te verkrijgen. Britsch-Indië en Australië leveren die in overvloed (3). Wat is dan noodig? Een magazijn, waar deze granen worden opgeslagen, een stoommolen, om ze tot meel te vermalen, en een klein magazijn voor meel, van waar dit naar de verschillende militaire bakkerijen wordt verzonden, waarvoor men bij garnizoenen aan een spoorlijn gelegen — evenals in Nederland — met één zelfde zou kunnen volstaan. Zoo b. v. dus één voor Weltevreden, Meester-Cornelis en Buitenzorg in de 1ste Militaire Afdeling (4); één voor Semarang, Willem I, Banjoe-Biroe, Salatiga, Solo en Djocdjocarta in de 2de; één voor Soerabaia en Malang in de 3de. Voor deze groote garnizoenen vaste gemetselde bakkerijen te nemen met door stoom verhitte ovens, voor de kleinere gewone bakovens (5).

Op deze wijze zal dus bovenstaande quaestie voldoende zijn op te lossen,

(1) Zie hierover o. a. het artikel van MATI PANARI in het *Indisch Milit. Tijdschrift* 1882 1 «de algemeene voorwaarden voor de ten behoeve van het Departement van Oorlog te houden aanbestedingen.»

(2) De oprichting hiervan schijnt reeds jaren geleden door de Intendance tot de mogelijkheden te zijn gerekend. Men leest toch in «de algemeene voorwaarden voor de ten behoeve van het Departement van Oorlog te houden aanbestedingen.» (Alg. Order 1873 N°. 76). Art. 8:

«Worden gedurende den loop der overeenkomst op de plaatsen van levering *stoombakkerijen* opgericht,» enz.

Thans twaalf jaar later moet de eerste gewone militaire bakkerij nog verrijzen!

(3) In de eerste 9 maanden van 1883 werd niet minder dan 1.296.000 KG. graan uit de Britsch-Indische havens naar Engeland verscheept, dat daar, ondanks groote transportkosten, goedkooper dan de Inlandsche granen kon worden verkocht. Voor het zooveel dichterbij gelegen Nederlandsch-Indië zal de prijs dus zeker niet te hoog behoeven te zijn. Zie bovenvermeld Artikel van Jozé.

Van welk een gewicht die uitvoer aan granen meer en meer voor Britsch-Indië wordt, blijkt duidelijk uit volgende cijfers:

Terwijl dat rijk aan tarwe uitvoerde in 1873 voor een waarde van 167.690 pst. klom die in 1878 tot een waarde van 2.873.765 pst. en in 1882 zelfs tot een waarde van 8.869.562 pst. Zie het Aprilnummer van *de Gids* van dit jaar «Verre vrienden.»

(4) Op die wijze ware de bedenking, dat de garnizoenen in Indië niet groot genoeg zouden zijn, om het oprichten van militaire bakkerijen te wettigen, te weerleggen. Zelfs bij het tegenwoordig zoo kleine ration, bedraagt de hoeveelheid, maandelijks voor deze plaatsen in de 1ste Milit. Afdeling benodigd, ruim 10.000 KG. brood.

Zie bovenvermeld Artikel «Het brood als voedingsmiddel van den soldaat.»

Intusschen ook nog voor veel kleinere garnizoenen komt ons de oprichting van overwegend nut voor.

(5) Zie omtrent de inrichting van militaire bakkerijen, in 't bijzonder de bakovens, het bekende werk van GRATRY «du Pain», alsmede het uitvoerig verslag van de Commissie belast geweest met het onderzoek naar de verschillende in practijk gebrachte stelsels van stoomgraanmolens, bakovens en kneedmachines. Verslagen, Rapporten en Memoriën 16de deel.

en de zekerheid worden verkregen, dat ook de soldaat in Indië zeer goed brood ontvangt.

Aanbeveling zal het dan natuurlijk verdienen het ration ook aanmerkelijk te verhoogen b. v. tot 0,4 à 0,5 KG.

Wat de financieele zijde van het vraagstuk betreft, zal het Gouvernement bij de grootere garnizoenen ongetwijfeld op den duur, nadat eenmaal de ovens zijn opgericht, belangrijke besparing van kosten verkrijgen. Ook de kleine bakkerijen behoeven echter volstrekt geen bezwaar op te leveren, getuige o. a. het artikel van den Kapitein der infanterie DE LA PARRA over gelijksoortige militaire bakkerijen in West-Indië (1).

Wij stappen hiermede van het onderdeel der *Voeding* af, op welk terrein — wij zagen 't reeds hier en daar in 't voorbijgaan — ook nog veel te arbeiden valt, éér, wij zeggen niet de ideaal-, maar een voldoende toestand is verkregen: de zekerheid namelijk, dat de soldaat goed en doelmatig wordt gevoed.

Voldoende gegevens zijn voorhanden of gemakkelijk genoeg te verkrijgen...., waarlijk 't wordt meer dan tijd, dat de Indische Intendance niet langer haar eenig heil in comptabiliteit en administratie zoeker, maar ook op haar eigenlijk gebied, dat der Legerverpleging eens haar krachten toone.

We zijn aldus vanzelf gekomen op de Administratie, die door BRUTUS van een zeer langzame wijze van werken wordt beschuldigd. »Reeds vóór 1850 werd de behoefte aan een beter administratie-reglement ingezien en werden er toen reeds pogingen in 't werk gesteld om tot een beteren toestand te geraken. Thans na ruim dertig jaren arbeid is men op dit stuk nog niet veel gevorderd. De Commissiën, daaraan in de laatste 15 jaren nagenoeg onafgebroken werkzaam, schijnen nog niet tot een goed resultaat te zijn gekomen, enz.»

Wij durven in deze zaak geen partij te kiezen. Wel schijnt ook ons natuurlijk de tijd, die de Administratie behoeft om een nieuw reglement samen te stellen, zeer lang, ook begrijpen we dat dit, gepaard met de groote daaraan verbonden kosten — tot ultimo 1881 reeds ruim 1½ ton — tot hevige critiek aanleiding geeft, maar aan den anderen kant moet men ook niet de groote moeilijkheden uit het oog verliezen, waarmede de Administratie te worstelen had, en waarbij een vergelijking als door BRUTUS geschiedt met de veel spoediger samenstelling van den Instructie-Inventaris voor de Indische artillerie, niet doorgaat.

De laatste betreft toch slechts het beheer van het doode materieel, dat natuurlijk ook wel goed verzorgd moet worden, maar toch — geduldiger — bij minder goede behandeling, als ook wel eens kan voorkomen, niet dadelijk reclameert. Bovendien de hervormer op administratief gebied heeft met vrij

(1) *Indisch Milit. Tijdschrift* 1884 I. «Militaire broodbakkerijen.»

wat meer factoren rekening te houden dan de samensteller van een zuiver technisch voorschrift.

De verschillende militaire administratieve voorschriften moeten toch niet alleen tot elkaar in nauw verband staan, maar tevens geheel aansluiten aan de algemeene financieele beginselen en wetten van het Rijk. Na de groote omkeering hierin ten gevolge van de Comptabiliteitswet (1864) moesten dus opnieuw de Administratieve voorschriften voor het leger gewijzigd worden.

Nu is het zeer wel mogelijk, dat het resultaat grooter had kunnen zijn; dat de Commissie »te veel hooi op haar vork heeft genomen»; maar aan den anderen kant moet erkend worden, dat men bij de civiele Departementen tegen het verrichten van een dergelijken arbeid heeft opgezien, en de verschillende sedert jaren gegeven lastgevingen nog tot geen goed resultaat hebben geleid, terwijl men met de invoering van dit Reglement, dat zijn voltooiing nadert, in elk geval in deugdelijkheid en eenvoud de militaire administratieve voorschriften in Nederland verre vóór is..... al is dit dan ook après tout, pas jurer gros!

Aan het einde van dit onderdeel — waarom juist hier? — wijst BRUTUS nog op het verschil, dat er bestaat voor de gepensioneerden van het Indische leger, wat vrije geneeskundige behandeling en kostlooze verstrekking van geneesmiddelen betreft, naarmate deze in Nederland of in Nederlandsch-Indië vertoeven. Waarom dit in het laatste rijk binnen een bepaalden rayon van het naastbijzijnde garnizoen gratis, in tegenstelling met hier te lande geschiedt, weten wij niet. Wel, dat 't, bij de in 't algemeen zoo geringe pensioenen zeker zeer wenschelijk zou zijn, indien voor alle militairen, zoowel de Nederlandsche als de Indische, dit voorrecht bij het vervallen van den militairen dienst, waarbij voor velen zooveel vervalt, nog als tegemoetkoming bleef bestaan. Zeker zou dit punt bij de zoozeer gewenschte *wettelijke* regeling van de positie der officieren enz. van het Indisch leger niet buiten beschouwing mogen blijven. Misgunnen wij intusschen onzen gepensioneerden in Indië, waar dokters- en apothekersrekeningen vaak nog heel iets anders als in Nederland te beteekenen hebben, deze bijzondere bevoorrechtiging niet!

Hetgeen BRUTUS omtrent de *Militaire Rechtspleging* opmerkt zal wel door niemand worden tegengesproken: »de Militaire Wetboeken thans nog van kracht, zijn alom veroordeeld als slecht. Dit hebben de beide legers van het Koningrijk der Nederlanden gemeen. Toch wordt niets afdoende verricht, dat in dien treurigen toestand verbetering aanbrengt, en de rechtspleging bij de landmacht eindelijk in overeenstemming brengt met de moderne begrippen van het militair recht.» »Het woord: »erbarmelijk», zeide de Heer KOOL in de Kamerdebatten van 1879 bij de voorstellen tot wijziging van het Crimineel

Wetboek en van het Reglement van Krijgstucht voor het Nederlandsche leger, »is niet te erg voor een stelsel van strafvordering, dat alle grondslagen mist, welke in een strafwetgeving naar de eischen des tijds worden gevorderd. In détails behoef ik daaromtrent volstrekt niet te treden, ik zou dan voor bekeerden prediken, want het is nog nimmer, noch door de Kamer noch door de Regeering tegengesproken, dat onze militaire strafwetboeken in geen deele voldoen aan de matigst gestelde eischen, zoodat wij het er wel over eens zullen zijn, dat hunne herziening urgent is.” En wanneer we verder in die anders zoo bezadigde Vergadering door mannen als GODEFROI en anderen de meest liefelijke benamingen als *Augias*-stal enz. op de Militaire Wetgeving zien toepassen, wanneer we een Mr. VAN DER HOEVEN in zijn lezing van den 26sten November 1875 in de Vereeniging ter Beoefening van de Krijgswetenschap hooren verklaren: »zestig jaar lang hebben we voortgesukkeld onder vigneur van een samenstel, of zooals 't bij de invoering heette, een *systeem* van wetten, dat zoo onsystematisch mogelijk is ingericht. Tegenstrijdigheden, wetenschappelijke ketterijen, dwaasheden, onzin — ziedaar schering en inslag in onze militaire strafwetgeving” —, of wel in dezelfde lezing omtrent de rechtspleging: »het reglement geeft den beklagde niet de noodige waarborgen, het vloeit over van allerlei onwetenschappelijke, belachelijke en verouderde, ja bedroevende voorschriften”....., wanneer wij dat alles lezen en nog zooveel meer, zonder dat ooit eenige poging van belang tot weerlegging beproefd werd, dan zal men moeten erkennen, dat de critiek van BRUTUS niet anders dan zeer gematigd kan genoemd worden.

Dat BRUTUS de wijzigingen, die na bovenvermelde Kamerdebatten, ten gevolge van het aannemen der regeeringsvoorstellen (Wet van 14 Nov. 1879, *Nederl. Staatsblad* N°. 191 en 192) in het Crimineel Wetboek en het Reglement van Krijgstucht zijn gebracht, verder geen aandacht schenkt, spruit zeker wel daaruit voort, dat deze door hem niet op groote waarde worden geschat: »toch wordt er niets afdoende verricht”. Intusschen al waren deze wijzigingen ook lang niet voldoende, een enkel woord van waardeering hadden wij toch wel voor het werk van den helaas te vroeg ontslapen MODDERMAN gewenscht, die door zijn krachtige verdediging, zijn helder betoog, de Volksvertegenwoordiging meesleepte, en haar na tal van vruchteloze pogingen gedurende meer dan een halve eeuw eindelijk den eersten stap deed zetten op den weg ter verbetering onzer militaire wetten.

Men leze en herleze die meesterlijke, kernachtige taal, en wij houden ons overtuigd, dat weinigen de waarde der toen in ons militair strafwetboek tot stand gebrachte partieele wijziging zullen ontkennen..... voor Nederland.

Voor Indië kan ons oordeel echter niet zóó onverdeeld gunstig luiden. Niet dat wij voor dat Rijk een wijziging minder noodzakelijk achten; niet dat wij het goede zouden ontkennen, dat in verschillende van die gewijzigde artikels der Nederlandsche militaire wetten ook voor Indië is gelegen, en dus tot

grondslag der hervormingen dáár had kunnen strekken, maar wij komen op tegen de eenvoudige overname, zooals die daarbij heeft plaats gehad (1).

Waarom? Was, zooals zoovelen wenschen, — zie later — de rechtsmacht van den militairen rechter ingekrompen, de werkring van den civielen rechter uitgebreid? Neen, in geenen deele; in de bevoegdheid van de rechtsmacht bracht de wet van 1879 geen wijziging, slechts de op te leggen straffen hadden verandering ondergaan. De kruiwagenstraf was afgeschaft, de militaire gevangenisstraf ingevoerd, de straf van cassatie was alternatief bedreigd met militaire gevangenisstraf, waardoor de onbillijke verhouding in de straffen tusschen officieren en minderen eenigszins was opgeheven, middeneeuwsch klinkende termen als het weggagen als een eerloozen schelm, de slagen, het afnemen der kokarde waren uit het militair strafwetboek verdwenen.

Intusschen, niet hierin ligt het groote verschil met den vroegeren toestand, *feitelijk* werden toch reeds lang die barbaarsche straffen door de militaire rechters niet meer toegepast. Het groote onderscheid lag in de toepassing van Art. 1 van het K. B. van 13 Oct. 1882 (2) in verband met de gelijktijdige intrekking van het K. B. dd. 4 Sept. 1856 N°. 92 (*Indisch Staatsblad* 1857 N°. 39). (3)

Bestond toch het *beginsel* neergelegd in Art. 1 reeds sedert lang — zie Art. 13 C. W. — door bovengenoemd K. B. van 1856 waren de daaraan verbonden nadeelen, voorzoover dit de Inlandsche militairen betrof, doeltreffend weggenomen, en konden deze wegens burgerlijke misdrijven, in plaats van tot dwangarbeid, tot de straf van detentie veroordeeld worden. Terwijl nu bij sententie definitief van het Hoog Militair Gerechtshof in Nederl Indië dd. 5 April 1850 beslist was, — op grond van Art. 21 C. W. (4) —, dat de veroordeeling van een Inlandschen militair tot de straf van dwangarbeid buiten de ketting, deszelfs vervallen verklaring van den militairen stand tengevolge moest hebben, had de rechter het in zijn macht om de straf geheel overeenkomstig den aard van het misdrijf te regelen. Droeg dit een

(1) K. B. dd. 13 October 1882, N°. 26 en 27. *Indisch Staatsblad* 1883, N°. 34 en 35. De enkele afwijkingen van de Nederlandsche wet betreffen slechts een paar punten van ondergeschikt belang.

(2) »In Nederl-Indië zijn de bepalingen van het gemeene strafrecht toepasselijk op alle aan de militaire jurisdictie onderworpen personen, die zich aan gewone misdrijven schuldig maken, behoudens de uitzonderingen bij algemeene verordening vastgesteld. Wanneer bij de militaire verordeningen tegen een feit een der straffen van het gemeene recht is bedreigd, worden ten opzichte van die straf insgelijks en onder gelijk voorbehoud de bepalingen van het gemeene recht gevolgd.»

(3) Gelet op Art. 13 van het Crimineel Wetboek voor het Krijgsvolk te lande enz. hebben goed gevonden en verstaan: »te bepalen dat Inlandsche militairen ook wegens burgerlijke misdrijven kunnen verwezen worden tot de straf van detentie.»

(4) »Wanneer eenig militair een burgerlijk delict mocht hebben gepleegd, waarop een straf gesteld is, welke hem naar militaire grondbeginselen zoude ongeschikt maken, om verder in de militaire dienst te blijven, zal de militaire rechter gehouden zijn om boven de straf op de burgerlijke misdaad gesteld, hem van den militairen stand vooraf vervallen te verklaren.»

onteerend karakter dan werd de straf van dwangarbeid opgelegd, die de vervallenverklaring van den militairen stand ten gevolge had; was dit niet het geval, dan kon ingevolge bovenvermeld K. B. de straf der detentie worden vervangen, waardoor de Inlandsche militair voor het leger behouden bleef.

Dit nu is volgens het nieuwe K. B. niet meer mogelijk. De Inlandsche militair *moet* voortaan voor alle gemeene misdrijven volgens het gewone recht gestraft worden, dus tot boete, dwangarbeid of gevangenis. Daar nu de eerste in den regel wel *niet* door hem zal kunnen worden voldaan, daar verder Art. 22 Alinea 3 van het nieuwe K. B. voorschrijft, dat de militaire gevangenisstraf wordt ondergaan door Inlanders zoo zij is opgelegd voor minder dan 5 jaar, als dwangarbeid buiten de ketting, zoo kan dus deze straf, die volgens bovenvermelde sententie van het H. M. Gerechtshof in Nederl. Indië ongeschikt maakte om verder in militairen dienst te blijven, veelvuldig gaan voorkomen bij het Inlandsch element, de meerderheid van het Nederlandsch-Indisch leger!

En men meene niet, dat het een te vergedreven *militair* eergevoel — de Heer VAN DER HOEVEN vergeve ons deze uitdrukking — van het H. M. Gerechtshof was, dat het eertijds tot deze uitspraak geleid had, noch dat het K. B. van 5 September 1856 niet de uiting was van de diep gevoelde noodzakelijkheid in sommige gevallen af te wijken van de bepalingen van het gemeene recht.

Waar met een legertje van ettelijke duizenden het gezag over evenveel millioenen Inlanders moet worden gehandhaafd, en dat leger zelf nog voor de grootste helft uit Inlanders bestaat, behoeft 't zeker wel geen betoog, dat alle mogelijke middelen moeten worden in het werk gesteld om den Inlandschen militair zijn afkomst, betrekkingen enz. te doen vergeten, hem te onttrekken aan de maatschappij, waarin hij vroeger verkeerde, hem te doen begrijpen, dat hij vóór alles geworden is »soldaat». Dat gevoel van eigenwaarde, van meerderheid boven den stam waaruit hij sproot, van verheffing door zijn overgang in het militaire tot als 't ware: »den ebenbürtige» van zijn blanken wapenbroeder, dat gevoel kan door het Nederlandsch-Indisch Gouvernement niet genoeg op allerlei wijzen worden opgewekt!

Daarop grondde zich dan ook dat K. B. van 1856, dat de Inlandsche soldaat, al misdeed hij ook hetzelfde feit, niet met den gewonen Inlander gelijk stelde, en daarop, om dat militair eergevoel hoog te houden, was dan ook die sententie van het H. M. Gerechtshof gegrond, waarbij de straf van dwangarbeid te vernederend voor den militair werd beschouwd.

Dat denkbeeld meer dan een kwart eeuw doorgedrongen in de gelederen van het Nederlandsch-Indisch leger, heeft zeker er het zijne toe bijgedragen tot handhaving van den zoo noodzakelijken afstand tusschen het Inlandsch element in het leger en in de maatschappij.

Daar komt in Nederland een nieuwe wet op het Militair Strafrecht tot

stand, en..... volzaam als altijd, verschijnt ook weldra in Indië de getrouwe copie in het *Indisch Staatsblad!*

Maar nu de gevolgen?

Zullen de voor commune delicten — dikwijls zeer kleine vergrijpen — met dwangarbeid buiten de ketting gestrafte Inlandsche soldaten, met de zgd. kettanggangers, hun civiele broeders in den booze, eendrachtig te zamen, tót vermaak en spot van het publiek, aan 's heeren wegen arbeiden...., of, vaak juister, *niet* arbeiden, maar mede luieren, mede afgeven of mede samenspannen tegen een Gouvernement en bestaanden staat van zaken, waarvoor de veroordeelden uit de inlandsche samenleving meestal natuurlijk weinig sympathie zullen koesteren.

Voorwaar wel de eenvoudigste weg om de denkbeelden van orde, tucht en discipline, van verheffing, van genegenheid voor den militairen stand en toewijding aan het Gouvernement, in den kortsten tijd in bandeloosheid en vernedering, in afkeer en haat te doen veranderen!

In de 1ste helft van October 1883 deelden de Semarangsche bladen mede (1), dat onder de Inlandsche militairen aldaar in garnizoen groote ontevredenheid over de nieuwe wijzigingen in het Militair recht heerschten, dat zulks met name het geval was bij een Boegineesche compagnie waarvan een soldaat wegens een amfoen-delict veroordeeld was tot de straf van ten arbeidstelling aan de publieke werken. Het gerucht liep zelfs, dat het plan gevormd was hem, indien hij gestraft werd tot het doen van werk aan den weg, gewelddadig te ontzetten. Zoover kwam het echter niet, de politie-rechter veroordeelde den Boeginees tot arbeid binnen de muren der gevangenis, terwijl de in hun eergevoel gekrenkte Boeginezen zich tot hun officieren wendden met verzoek, dat hun in het vervolg de schande zou bespaard blijven, wegens zoo kleine vergrijpen, evenals gewone Inlanders gestraft te worden met ten arbeidstelling aan de publieke werken. Om de ontevredenheid verder uit den weg te ruimen, zou de Resident den ambtenaar, die namens hem de politie-rechtspraak uitoefent, in overweging gegeven hebben, voortaan, wanneer Inlandsche militairen ter politierol te recht staan wegens overtredingen tegen welke geldboete of ten arbeidstelling is bedreigd, bij voorkeur de eerste straf op te leggen.

Nu moge op deze wijze de ontevredenheid der Inlandsche militairen tijdelijk worden onderdrukt — 't zal de vraag zijn of men altijd de soms vrij hooge boeten van een Inlandsch soldaat zal kunnen invorderen —; nu moge door opvolging van een circulaire van den Directeur van Justitie dd. 22 April

---

(1) Deze bijzonderheden zijn ontleend aan het zoo belangrijke Artikel van den heer C. TH. VAN DEVENTER opgenomen in het *Indisch Weekblad van het Recht*, N°. 1075 en 1076 alsmede in het *Indisch Milit. Tijdschrift* 1884: «de Inlandsche Militairen en het K. B. van 13 October 1882, N°. 26», waarvan wij de beschouwingen, waarmee wij geheel instemden, hierbij in hoofdzaak volgden.

1872 gericht aan de hoofden van het Gewestelijk Bestuur, inhoudende dat, aangezien de Regeering bezwaren heeft tegen het te werk stellen aan de openbare werken van tot dwangarbeid veroordeelde militairen, daarom als het meest geschikte middel ter vervanging de ten arbeidstelling binnen de muren der gevangenis moet worden gebezigd; nu mogen zelfs alle andere Residenten en opvolgende Directeuren er even verstandig over denken en het leger dus bewaard blijven voor de grievende vernedering zijn leden te midden van boosdoeners aan den openbaren weg te zien werken, dit neemt daarom niet weg, en dat dit toch altijd blijft een particuliere opvatting zonder eenige wettelijke bindende kracht, en dat op deze wijze de wet, die een dergelijke schande wel eischt, door het vormen van excepties, die het kenmerkende der straf opheffen, eigenlijk wordt terzijde gesteld, en, dat hetgeen men er voor in de plaats stelt, boete of ten arbeidstelling binnen de muren eener gevangenis, zeker vrij wat minder krachtig op de verbetering van het individu zullen werken, dan de verscherpte militaire tucht, waaraan de gedetineerden tot nu toe onderworpen waren.

Daarom had het ons veel beter toegeschenen, indien men bij het overnemen uit de vele goede wijzigingen van de Nederlandsche wet, lettende op den bijzonderen toestand van het Indisch leger, bepaald had — insgelijks onder intrekking van het K. B. van 1856 — dat voor Inlandsche militairen, die hetzij door hun eigen, hetzij door den burgerlijken rechter, worden veroordeeld wegens gemeene misdrijven, waartegen dwangarbeid buiten de ketting of overtredingen waartegen ten arbeidstelling is bedreigd, deze straffen zullen vervangen worden door militaire detentie, voorzoover zij den duur van 2 jaar niet te boven gaan, en voor meer dan 2 jaar door militaire gevangenisstraf.

Op deze wijze zouden aldus, met intrekking van alinea 3 van art. 22, de vermelde nadeelen van het jongste K. B. zijn op te heffen.

Over andere, minder belangrijke bezwaren, bewaren wij het stilzwijgen (1).

(1) Zoo kan b. v. ingevolge Art. 14 van het K. B. van 13 Oct. 1882 door den rechter worden bepaald, dat mindere militairen, die ter zake van eenig misdrijf tegen den dienst, subordinatie of herhaalde desertie tot de straf van militaire detentie zijn veroordeeld, na hun ontslag daaruit, worden geplaatst in een klasse van militairen aan een gestrengere krijgstuicht onderworpen. Hoe nu echter te handelen met militairen, die daarin reeds verkeerden?

Deze, die wegens hun onhandelbaarheid reeds aan de gestrengste krijgstuicht waren onderworpen, komen nu door de veroordeeling volgens Art. 14 tijdelijk in een betere positie, worden gedurende dien tijd aan een lichtere krijgstuicht onderworpen, waarvoor zij getoond hebben ongevoelig te zijn. Terwijl nu deze bepaling bij den Legercommandant de zeker zeer gerechte vrees deed ontstaan, dat de bij de strafdetachementen ingelijfde militairen opzettelijk misdrijven zouden gaan plegen, ten einde op die wijze in betere positie te geraken, is naar aanleiding daarvan door den Advocaat-Fiscaal voor de Land- en Zeemacht in Nederlandsch-Indië dd. 44 Dec. 1883, N°. 133. — Zie *Indisch Milit. Tijdschrift* 1884 I bladz. 384 — een circulaire gericht aan de Auditeurs-militair (opgenomen in de Alg. Order 1884 N°. 10), waarbij onder opmerking, dat de toepassing van Art. 14 op dergelijke militairen doelloos en ondermijndend voor de krijgstuicht voorkomt, bepaald is, dat de bijkomende straf van plaatsing in de 2de klasse van militaire discipline niet meer mag worden toegepast op militairen, die zich reeds daarin bevinden.

Zeker is voor deze uitspraak veel te zeggen, maar aan den anderen kant vraagt men of nu geen onbillijkheid wordt gepleegd tegenover minder slecht oppassende militairen voor wie Art. 14 dus eigenlijk gestrenger straf bedreigt?

Een meer gewichtige quaestie eischt nog ten slotte onze volle aandacht.

Gaat men nauwlettend na, hetgeen in den laatsten tijd, zoowel in Nederland als in het buitenland op het gebied van de rechtsmacht van den militair in woord en geschrift wordt verkondigd, dan kan 't niet ontkend worden, dat meer en meer een sterke reactie tegen de onbeperkte jurisdictie van den militairen rechter zich begint te openbaren.

Evenals in de vorige eeuw is de strijd herleefd (1) — op vreedzamer wijze tot nu toe gelukkig — over de vraag naar de competentie van den militairen rechter. Is er zelfs een talrijke kern van rechtsgeleerden, die van militaire rechters in vreedstijd niets wil weten, de meerderheid, (2) waaronder zelfs militairen van naam, gaat wel is waar niet zoover, maar wenscht toch de rechtsmacht van den militairen rechter niet langer over de gemeene misdrijven — al of niet met inbegrip van de gemengde — uitgestrekt te zien (3).

(1) Zie de bijzonderheden daaromtrent in het werk van Mr. POLS: »Het Crimineel Wetboek voor het Krijgsvolk te lande» bladz. 6: »Merkwaardig is de plaats, welke in de Geschiedenis (van ons Vaderland) de strijd over den aard en de uitgestrektheid der militaire jurisdictie inneemt. De naijver tusschen het burgerlijk en het militair gezag zoo licht opgewekt, waar de Staatsrechterlijke verhoudingen onvolkomen zijn bepaald, vond hier te lande meer stof dan ergens elders. Nergens is dan ook de strijd over de militaire jurisdictie met meerder heftigheid, met meer afwisselende kansen, met minder duurzaam resultaat gevoerd.» enz.

En verder bladz. 8: »Reeds vroeg werd de meer of mindere uitgestrektheid van de militaire jurisdictie een twistappel tusschen het Stadhoudelijk gezag en de Regenten, die als magistraten met de territoriale jurisdictie bekleed, met leede oogen deze zagen beperkt door de militaire jurisdictie. Talrijke botsingen leidden tot min of meer willekeurige beslissing van de voorkomende gevallen, gunstiger of ongunstiger voor de militaire jurisdictie naarmate de macht van den Stadhouder of die der Staatsgezinde partij bovendreef. Onverstandige uitbreiding dier jurisdictie werd na korten tijd door onverstandige beperking gevolgd. Vooral na de verheffing van Willem IV werd zij tot een hoogte gebracht, gevaarlijk voor de inwendige vrijheid en de onafhankelijkheid van het civiel gezag, en toen door overdrijving topzwaar geworden, het monster der ongelimiteerde militaire jurisdictie (patriotten stijl) onder de heftige bestrijding der Staatspartij bezweek, was aan die jurisdictie niet alleen, maar tevens aan het militair gezag en aan de macht van den Stadhouder eene knak gegeven, waarvan zij niet herstelden, en die eene jammerlijke desorganisatie van het leger en van het offensief vermogen van den Staat tengevolge had.» enz.

(2) Slechts met een kleine meerderheid toch van 26 op 20 stemmen, werd op de Vergadering der Juristenvereniging den 27sten Augustus 1881 te Arnhem gehouden, in overeenstemming met de prae-adviezen van Prof. POLS en den Kolonel DEN BEER POORTUGAEL, de noodzakelijkheid van den militairen rechter voor de militaire delicten erkend.

Waarom, zoo vroeger de tegenstanders — Mr. VAN HAMEL, LANSCHOT, EIJSSEL, DE SITTER enz. — waarom moet de tucht van het leger alléén «het ne touchez-pas à la reine» zijn? Ne touchez-pas au drapeau! Waarom? Het vaandel van het leger is ons vaandel. Waarom zou den gewonen rechter alleen dit vaandel te zwaar vallen? Anderen als Mr. WILLEUMIER gingen nog verder, en ontkenden zelfs het bestaan van militaire misdrijven! (*Indisch Milit. Tijdschrift* 1881 II en 1882 I «Onze militaire rechtbanken.»)

(3) Zoo Mr. VAN DER HOEVEN in zijn welsprekende rede in de Vereniging ter Beoefening der Krijgswetenschap 1875—76:

»De militair is burger — is zelfs vóór alles burger van den Staat — een burger op wien de verplichting rust om zijne medeburgers te verdedigen, om zijne en onze onafhankelijkheid te handhaven. Het leger is geene kaste buiten de maatschappij, het maakt daarvan een integreerend deel uit. Vroeger toen we legers van huurlingen hadden, toen de regeerder alles, het volk niets

Wij zullen de juistheid dezer zienswijze niet betwisten . . . voor Nederland, of in 't algemeen voor alle landen, die volkslegers bezitten, waar het leger is: »het gewapende volk».

Maar, waar wij met groote belangstelling die nieuwere richting op het militair rechtsgebied gadesloegen, en met groote waardeering die schoone beginselen begroetten, was het toch niet zonder eenige vrees voor het gevaar van toepassingen op Indië. Maar al te vaak toch heeft de ondervinding geleerd, hoe groote neiging bij ons bestaat tot overplanting van Westersche denkbeelden op Oostersche toestanden, een gevaar te grooter naarmate het kleed schooner is, waarin die theorieën zijn gehuld.

't Is daarom ook juist om op het groote verschil in toestand te wijzen, dat wij hier die woorden gedeeltelijk weergaven . . . , waar het uitgangspunt verschilt, geldt ook de conclusie niet meer. Op Indië nu zijn nog zeker ten volle de woorden van toepassing door Prof. POLS in de inleiding van zijn bovenvermeld werk geuit: »De militairen vormen als het ware eene bijzondere maatschappij te midden van de groote burgermaatschappij. Berust deze laatste op de natuurlijke harmonische samenwerking van individueele krachten, wier vrije zelfstandige werking slechts in zooverre beperkt wordt, als noodig is om de vrije zelfstandige werking van allen te waarborgen, bij de militaire berust de samenwerking op dwang, wordt zij op kunstmatige wijze verkregen».

was, toen het leger niet het volk maar den vorst verdedigde, ja toen kon er sprake zijn van een afgescheiden geheel. Maar thans nu het leger wordt gevormd uit en door het volk, nu het dragen der wapenen tot handhaving van de onafhankelijkheid van den Staat en tot beveiliging van zijn grondgebied een der eerste plichten is van alle ingezetenen, nu staat het leger niet tegenover het volk, nu vertegenwoordigt 't het volk. De militair is dus Staatsburger, en hoe meer de krijgslieden dit zullen begrijpen, voelen en erkennen, hoe meer zij dat beginsel op prijs zullen stellen, des te gezonder zal de toestand zijn. Militair en niet-militair zijn alzoo gelijk voor de wet. Daar waar dus afwijking van den gewonen toestand niet noodig is, is ze ongeoorloofd.»

»Dat nu waar sprake is van tekortkoming van bijzondere verplichtingen, de gewone rechter, die met die verplichtingen niet ten volle bekend is, die niet weet en niet beoordeelen kan welk gewicht schending van de subordinatie, van de discipline heeft, welks gevolgen, die na zich slepen kan, ook niet bevoegd te achten is, daartegen de juiste, de noodige straf uit te spreken, ligt voor de hand. De berechtiging van zoodanige overtredingen mag den burgerlijken rechter niet toevertrouwd worden. Maar welke reden kan er zijn, om hem de berechtiging te ontnemen over al die delicten, welke met den al of niet militairen staat van den overtreder in geen verband staan? Ik kan daarvoor geen reden vinden.»

Of KOOLEMANS BEIJNEN in zijn belangrijke lezing in dezelfde Vereeniging 1882—83:

»De militair blijft voor alles burger van den Staat, en waar hij alleen in zijn plichten als zoodanig te kort schiet, is het niet noodig dat de militaire superieur die tekortkomingen beoordeelt. Dit heeft met het militaire niets te maken. En waar het niet noodig is, mag het ook niet; elke exceptioneele rechtsmacht moet binnen de engste grenzen worden gehouden. Het schijnt mij zelfs niet mogelijk toe, één zuiver rechtskundigen grond aan te voeren voor de noodzakelijkheid om den militairen rechter over de commune misdrijven, door militairen gepleegd te doen oordeelen. Waarom hen te onttrekken aan hun natuurlijke rechter? Hun natuurlijke rechter dat is de gewone, die over alle Staatsburgers recht spreekt, de militaire rechter is de exceptioneele, aan wien slechts om der noodzakelijkheids wille, voorzoover de militaire toestanden het meebrengen, het recht van straffen moet worden toegekend.» enz.

»Voor zoodanige maatschappij zijn de regelen, waardoor de groote burgermaatschappij beheerscht wordt, onvoldoende», enz.

In Indië geen leger voortkomende *uit* en *door* het volk, dat het dragen der wapenen tot handhaving van de onafhankelijkheid van den Staat als een der eerste plichten beschouwt, maar een amalgama van natiën, een verzameling van individuen, voor *velen* waarvan — het *meerendeel* zelfs een tijd lang — woorden als: handhaving van de onafhankelijkheid van den Staat, beveiling van zijn grondgebied, vaderlandsliefde enz., slechts zinledige klanken waren.

In Indië toch is de militair zeker niet vóór alles staatsburger, maar dienaar van den staat, uitvoerder van den wil van het Gezag, bestemd zelfs in de eerste plaats tot bescherming tegen de maatschappij zelf; dàar toch vormt met recht het militaire element een staat in den staat, een afzonderlijke kaste, die door afzonderlijke wetten moet worden geregeerd.

Waar mannen van ervaring als meervermelde Auditeur-Militair en Advocaat-Fiscaal Prof. POLS en verschillende andere meesters als LEVY, BEAUJON enz., (1) zelfs reeds tegen de toepassing hier te lande waarschuwen, daar bedenke men zich wel ten allerernstigste alvorens in Indië de hand te slaan aan het gezag van den militairen rechter.

(1) Zoo Prof. POLS in zijn prae-advies voor bovenvermelde Juristen-Vereeniging: »Het is een dwaling te meenen, dat de toepassing van het gewone strafrecht meerdere en andere bezwaren oplevert dan de toepassing van het militaire. Zijn de militaire vierscharen ongeschikt om over de commune misdrijven te oordeelen, dan zijn zij ook ongeschikt om over de militaire misdrijven te oordeelen.» Of wel in diens rede in de Vergadering: »Tusschen militaire en gewone justitie bestaat toch een hemelsbreed verschil. Was dit niet het geval, wij hadden geen militaire colleges noodig. De militaire justitie heeft een ander doel dan de gewone, zij heeft voor alles de militaire discipline te handhaven, want de militaire discipline is niet het element, maar de kroon der militaire justitie».

Of Mr. LEVY, in dezelfde Vergadering:

»Door Mr. VAN HAMEL en WILLEUMIER zijn fundamenteele beginselen van recht ter sprake gebracht, is gewezen op eenheid van recht, die eenheid van rechtspraak noodzakelijk maakt, door Mr. POLAK op eenheid tusschen leger en volk. Al die beginselen eischen eerbiediging. Maar nevens die beginselen staat een beginsel van Staatsbelang. Wilt gij een leger, maak het mogelijk door het de voorwaarden te verschaffen, dat het zich in de practijk gevoele als deel der natie, maak het ook mogelijk in psychischen geest, werp geen belemmeringen op, waarop het doel van het leger schipbreuk kan lijden.

Het leger als begrip eischt eenheid van doel, eenheid van macht, eenheid van wil. De hoofdvoorwaarden voor het bestaan van een leger is handhaving van tucht.» En verder: »Ook in deze materie geen transactie. Stelsel tegenover stelsel. Of de burgerlijke rechter is bevoegd over militaire zaken te oordeelen, of hij is daartoe onbevoegd. In 't eerste geval moeten alle militaire zaken den burgerlijke rechter worden opgedragen, in 't tweede geval geen enkel.»

Of Mr. BEAUJON (*Milit. Spect.* 1884.)

»Ten volle beaam ik wat de heer KOOLEMANS BEIJNEN in de Vergadering der Vereeniging tot beoefening van de Krijgwetenschap op 28 Februari 1883 gezegd heeft: »alle gezag vreemd aan het militaire, hetwelk zich plaatst tusschen den soldaat en zijn meerdere, doet afbreuk aan het krijgsgesag». Maar is deze uitspraak waar, dan geldt zij in hare volle algemeenheid. Het is zooals de heer K. B. verder opmerkt: »de uitoefening van de rechterlijke functiën verheft het prestige van den meerdere tegenover zijn minderen.» Dat prestige zou verminderd worden als de mindere — zij het ook slechts wegens commune misdrijven — aan de rechtsmacht van den burgerrechter wordt onderworpen.»

Wat dáár de gevolgen zouden zijn van het stellen van den militair onder den burgerrechter?

Laat ons ter beantwoording de woorden aanhalen van den in Indië zoo gunstig bekenden oud-Auditeur Mr. C. P. K. WINCKEL (1): »Vooraf stel ik: er moet goed recht zijn, zoo goed mogelijk. En dan vraag ik:

1°. Zal de militair in Indië beter recht genieten, wanneer hij voor de burgerlijke rechtbanken terechtstaat?

2°. Is zulk een terechtstellen doenlijk?

Mijn antwoord is, althans wat de Inlander betreft, dat het een belangrijke stap achteruit zou zijn. De districts- en regentschapsgerechten, landraden en rechtbanken van omgang leveren niet den minsten waarborg op, dat zij beter zullen rechtspreken dan de krijgsraden. De officieren kennen den Inlandschen soldaat beter dan de wedono het doet, en zijn intelligenter dan panghoeloes en ondercollecteurs. De garnizoens- en gerechterlijke informatiën bieden heel wat meer waarborgen aan, dan het onderzoek van een djaksa.

Een aantal onzer soldaten zouden misschien niet eens voor de rechtbanken van het Gouvernement terechtstaan, als onderdanen van Inlandsche vorsten.

Bovendien, bij de vele verschillende bestanddeelen, is, wel beschouwd, de eenheid van rechtspleging zoo wat de eenige, die in het Indische leger bestaat. Het zou gevaarlijk zijn, hieraan te tornen.

Het denkbeeld, den soldaat onder den burgerrechter te brengen, is, geloof ik, nog slechts bij Hollanders opgekomen. Zelfs bij Engelschen niet, die anders lang niet militaristisch zijn. Maar dit daargelaten: Alvorens uit wijsgeerige beginselen, op zijn Fransch of uit de Grondwet, die voor Indië niet geldt, te redeneeren over de wenschelijkheid, dat krijgsraden ook over algemeen straffbare misdrijven oordeelen, moet men zich de zaak in de practijk voorstellen. Men vrage b. v.: is het voor de militairen in garnizoen te Palembang wenschelijk, dat ze voor burgerlijke rechtbanken terecht staan? En dan merk ik op: de Europeanen zouden voor wat meer dan 8 dagen gevangenis kan ten gevolge hebben, naar Batavia moeten worden opgezonden (2); de Inlanders zouden, overal waar de Inlandsche bevolking nog hare eigene rechtspleging heeft, dikwijls geen rechter hebben; op Tebing Tinggi, Lahat, enz. Waarlijk het rechtswezen voor Inlanders is nog niet zóó, dat onderwerping daaraan een weldaad voor den soldaat mag heeten, enz."

En wij voegen er nog bij:

De uitoefening van de rechterlijke functiën verheft, zooals de Heer KOOLEMANS BEIJNEN zoo te recht opmerkte, het prestige van den meerdere tegenover zijn mindere.

(1) *Ind. Milit. Tijdschr.* 1881, II, bladz. 392.

(2) Voor de reisesjes, die dan bij opzending naar de Raden van Justitie zouden moeten worden gemaakt, zie men o. a. »de kaart aangevende den bestaanden toestand met betrekking tot het Rechtswezen in Nederl.-Indië." (Bijlage V. V. V. van het Kol. Verslag over 1883.)

Dat prestige moet, vooral ook in de oogen van den Inlander, zoo hoog mogelijk worden opgevoerd, al wat dat prestige zou kunnen schaden vermeden.

Men ontneme daarom den Indischen officieren, niets van hun aureool, hun zedelijk overwicht, dat alléén in staat is in de ure des gevaars van nature psychisch zwakke troepen tot volkomen trouw en toewijding en doodsverachting te brengen!

Het civiel element late men in Indië buiten de kazerne!

De vraag zou echter kunnen geschieden: *moet* Indië, wanneer Nederland in die richting vóórgaat, de beweging niet volgen? Volgens ouder gewoonte zeker, de vraag is echter wat zegt de Wet? Art. 76 van het Reglement op het beleid der Regeering van Nederlandsch-Indië, luidt: »de militaire strafrechtspleging berust op algemeene verordeningen *zooveel mogelijk* overeenkomende met de in Nederland bestaande wetten. Laat dit Artikel dus afwijking toe, waar andere toestanden door verschil in klimaat enz. dit wenschelijk of noodzakelijk maken, gelijk ook thans werkelijk in sommige gevallen plaats heeft (1); zou dit Artikel o. i. zelfs geen ernstige belemmering tegen de eenig goede, rationeele oplossing, — de samenstelling van een op Indische toestanden gegrond zuiver Indisch militair Wetboek, zie later — behoeven op te leveren, zoo schijnt toch ook om andere redenen wijziging van dat Artikel zeer wenschelijk.

Met dat geheele Artikel 76 heeft men het n. l. nooit ernstig opgenomen, nog steeds ligt het daar onuitgevoerd, nog steeds berusten de militaire strafwetgeving en strafrechtspleging in Indië — behalve de Provisioneele Instructie van het Hoog Militair Gerechtshof — *niet* op algemeene verordeningen (2), maar zijn zij bij de Wet vastgesteld, wat zeker wel verwondering mag wekken, omdat in de Grondwet van 1814, onder welker werking de militaire strafwetten in Nederland zijn opgenomen, Art. 36 inhield: »De Souvereine Vorst heeft bij uitsluiting het Opperbestuur over de Koloniën en bezittingen van den Staat in andere werelddelen.» De Volksvertegenwoordiging had dus toenmaals nog geen aandeel aan het beheer der Koloniën. Vermoedelijk is het daaraan toe te schrijven, dat meermalen zoowel door Koninklijke besluiten als door algemeene verordeningen van den Gouverneur-Generaal wijzigingen in de militaire strafwetten voor Indië zijn gebracht. Bovenvermelde Mr. C. P. K. WINCKEL noemt die in zijn: »Essai sur les principes régissant l'administration de la justice aux Indes Orientales Hollandaises, *illécales, comme émanant d'une autorité législative subalterne, partant incompétente.*»

(1) Zoo schrijft artikel 133 R. L. voor, dat de Auditeur-militair een rechtsgeleerde moet zijn; in Indië bekleeden ook Luitenants-adjutant die betrekking. Zoo wil het K. B. dat het advies van den Auditeur *binnen vier dagen* ontvangen wordt, in Indië is daarvan natuurlijk geen quaestie. Zoo mag, terwijl de Wet voorschrijft, dat het *inzamelen van bewijzen* in militaire zaken door officieren moet geschieden, in Indië zulks ook door *onderofficieren* plaats hebben, enz. Zie NIEUWENHUYZEN *Indische Gids* 1883.

(2) Zie KOOLEMANS BEIJEN: »Handleiding ten dienste van het Onderwijs in het *Militair Recht*. Breda, BROESE, 1885, bladz 49.

Moge dus al het tot stand komen van een Indisch militair Wetboek niet op intrekking van Art. 76 behoeven te wachten, zoo schijnt ons toch, waar op een dergelijken bodem het recht in Nederlandsch-Indië staat, de eerbeid voor de Wet tevens herziening van dat Artikel te eischen, en daarmede volkomen onttrekking, gelijk THORBECKE reeds wilde (1), van de Indische militaire justitie aan de voogdij van Nederland.

Wat wij dan bij een herziening der militaire Wetboeken, met het oog op Indië in 't bijzonder, wenschelijk zouden achten?

De lezer verwachtte van ons geen uitgewerkte voorstellen, niet alleen dat dit hiervoor de plaats niet zou zijn, maar vóór alles zouden wij daartoe de bevoegdheid missen. Slechts enkele hoofddenkbeelden, gegrond op het onderzoek van hen, die aan de studie van het Militair Recht een levenstaak wijden, vinden hier om de aandacht opnieuw op dit zoo belangrijk onderwerp te vestigen, een korte vermelding:

In de eerste plaats zou alsdan *de samenstelling der militaire rechtbanken* verbeterd moeten worden. Een van de groote grieven der tegenstanders van de militaire rechtspraak is de gebrekkige rechtspraak der militaire vierscharen. »Wordt ook al op de herhaaldelijk gedane vraag: leveren de uitspraken van den militairen rechter de blijken op van absolute ongeschiktheid, ontkennend beantwoord, zoo moet evenzeer op de vraag — is in de uitspraken eenig bewijs te vinden voor zijn geschiktheid — een ontkennend antwoord gegeven worden, omdat het vonnis niet door den militairen rechter maar door den auditeur wordt opgemaakt. De vonnissen van de krijgswraden bewijzen niets; als ze goed zijn, zijn ze 't ondanks het verkeerde stelsel. Men wijst op de approbatie door het H. M. Gerechtshof. Maar juist die verplichting is het beste bewijs, dat de wetgever zelf heeft begrepen, dat de niet rechtsgeleerde militaire rechter uit zijn aard in den regel ongeschikt is om een juist oordeel te vellen. De wetgever zelf mistrouwt zijn eigen schepping, hij zelf geeft zoo duidelijk mogelijk te kennen, dat de rechtspraak door de krijgswraden niet de noodige waarborgen voor juiste beslissingen bezit.»

Aldus Mr. VAN DER HOEVEN in zijn meer vermelde rede in de Vereeniging ter Beoefening van de Krijgswetenschap.

Wel kan dit oordeel zeker niet vleiend genoemd worden, de waarheid valt echter niet te ontkennen. Zeker hebben wij allen, tot het uitspreken van het recht geroepen, het onvoldoende onzer opleiding op dit gebied gevoeld. Nu moge al in later jaren, die opleiding veel verbeterd zijn, hetgeen wij gaarne erkennen, toch zal nog wel altijd — vooral waar 't de beoordeeling geldt van gemeene misdrijven tengevolge van onvoldoende bekendheid met het algemeen strafwetboek, — bij het gering aantal uren, dat op de militaire inrichtingen van onderwijs aan de studie van het Militair Recht kan worden gewijd, de toestand in hoofdzaak dezelfde zijn gebleven.

(1) Bij de openbare discussie in de Tweede Kamer der Staten-Generaal 1853.

Geëft nu zeker deze gebrekkige toestand den tegenstanders van de militaire rechtspraak nog niet het recht op grond hiervan de noodzakelijkheid der militaire rechtbanken te ontkennen, aan den anderen kant moet al het mogelijke geschieden om hen dit wapen uit de hand te nemen, en alles in het werk te stellen om de rechtskennis bij het korps officieren te vermeerderen.

»Daartoe zal het noodig zijn» — laat ons de woorden aanhalen van Mr. H. VAN DER HOEVEN in zijn »Opmerkingen over de Nederlandsche Strafwetgeving voor het Krijgsvolk te Lande» 1866, bladz. 105, en door METIS in het *Ind. Milit. Tijdschrift* 1882 II »Rechtspraak in Militaire zaken», herhaald —, »daartoe zal het noodig zijn, dat men van het lidmaatschap van den Krijgsraad een onderscheiding make, waaraan eenige voordeelen in materieelen en intellectueelen aard verbonden zijn. Stel jonge officieren, die zich bijzonder geroepen voelen tot een dergelijke betrekking in staat, meer kennis daarvoor op te doen, dan zij zich thans in de weinige uren aan die studie gewijd, kunnen eigen maken....»

»Men zende officieren, die den noodigen aanleg en lust bezitten voor een of twee jaren naar een der Hoogescholen, waar ze de colleges over strafrecht kunnen bijwonen, waar zelfs, mits daartoe belangstelling genoeg zij, afzonderlijk colleges over militair recht gegeven zouden worden. Benoem dan diegenen, die de meeste geschiktheid blijken te bezitten tot leden van den Krijgsraad, maak die betrekking voordeelig en eervol, *laat dan de herbenoeming afhankelijk zijn van het meer of minder goed vervullen der plichten* (1), en alles zal zamen werken om de militaire rechtspraak zoo goed mogelijk te maken».

Het lidmaatschap van de militaire rechtbanken dus niet meer bepaald bij toerbeurt of loting, maar gedurende een bepaald aantal jaren, — stel twee als minimum — aan dezelfde officieren opgedragen, die zich hiertoe speciaal hebben voorbereid en verder in een betrekkelijk langdurige practijk de vereischte bekwaamheid zullen verkrijgen, en aan de vonnissen der krijgswraden de noodige stabiliteit verzekeren.

Wat de verdere samenstelling dezer aldus uitsluitend uit militairen bestaande krijgswraden betreft, zou hierbij het beginsel moeten worden aangenomen, dat de rechters steeds van hooger en of minstens gelijken, nimmer van minderen rang dan de beschuldigde moesten zijn. Het strijdt toch tegen elk begrip van militaire discipline, dat de handelingen van een meerdere in rang door een inferieur worden onderzocht, beoordeeld en gevonnisd (2).

(1) Met dit door ons cursief gestelde zouden wij ons echter minder goed kunnen vereenigen. De onafhankelijkheid van den rechter werd daardoor ernstig bedreigd!

(2) Vreemd is 't, dat een schijnbaar zoo vanzelf sprekende zaak door het H. M. Gerechtshof in Indië *niet* wordt ingezien! METIS deelt toch in het *Ind. Milit. Tijdschr.* 1882, I, bladz. 1 een uitspraak mede van het H. M. G. waarbij de vraag of het bij het samenstellen van een krijgswraad noodzakelijk is, dat de leden hoogstens of minstens gelijken rang moeten bezitten als

Wat het aantal leden aangaat, zien wij geen reden om het tegenwoordig cijfer van zeven te veranderen; in elk geval komt 't ons voor, dat een oneven aantal — in tegenstelling met de naar 't schijnt tegenwoordig heerschende o. i. wel wat al te ziekelijk philanthropische denkbeelden — uit een militair oogpunt de voorkeur verdient (1).

Eindelijk zouden steeds in alle residentien van krijgswaarden evenveel plaatsvervangende als leden moeten worden benoemd, om de laatste bij ziekte, aftreding enz. te vervangen.

In de tweede plaats zou de wijze van procederen verbeterd moeten worden; de rechtspleging voor de militairen daartoe zooveel mogelijk in overeenstemming te brengen met de burgerlijke strafvordering. Consequent is dit beginsel doorgevoerd in de meervermelde rede van Mr. VAN DER HOEVEN, en het daarmee geheel overeenstemmende Artikel van METIS in het *Ind. Milit. Tijdschrift* 1882 II. »Eenige beschouwingen omtrent het voorloopig onderzoek in verband met de procedure voorgeschreven in de Militaire Rechtspleging.»

Wij moeten erkennen, dat in de door die heeren voorgestelde methode, met groot talent voorgedragen, veel verleidelijks is gelegen.

Een ambtenaar van het Openbaar Ministerie — de Officier van Justitie, of waar deze ontbreekt de Auditeur-Militair (volgens METIS) — met de vervolging belast; de advocaat of wie de verdediger zich kiezen wil — want ook de militair verkrijge dat recht, zie later —, met de verdediging; de griffier schrijve; de rechter wijze het vonnis. Een ieder blijft alzoo op zijn eigen terrein, en zeker worden op die wijze, waarbij verder het reglement op de strafvordering gevolgd wordt, meer waarborgen voor een goede rechtspleging verkregen dan thans, waar de Auditeur-Militair openbaar aanklager, rechter, griffier en verdediger te gelijk is.

Intusschen zouden wij de proces-orde bij de militaire rechtspleging toch niet aldus wenschen overgenomen te zien. In plaats van de »exorbitante bevoegdheid» van den garnizoens- of militairen commandant — zooals genoemde heeren het uitdrukken, en waartegen zij te velde trekken —, om te beslissen of een persoon al of niet strafrechterlijk zal vervolgd worden, treedt dan eigenlijk de Officier van Justitie — resp. de Auditeur-Militair — op, die als Openbaar Ministerie volgens de Wet vervolgt.

---

de beklagde of reclamant — officier zijnde — in ontkennenden zin beantwoord werd. Merkwaardig vooral is het argument van het H. M. G.:

Art. 132 R. L. schrijft zulks niet uitdrukkelijk voor. Art. 39 R. L. bepaalt dit wél bij de benoeming van Officieren-Commissarissen. Had de wetgever dit dus ook gewild bij de krijgswaarden, dan had hij, wiens bijzondere zorg voor een onpartijdige rechtspraak uit zoo'n menigte van Artikelen van het R. L. blijkt (!) zulks ook hier zeker niet verzuimd!

Wat het H. M. G. al niet in die militaire cacographie weet te ontdekken!

(1) Bij een getal van 6 leden b. v. zouden voor de veroordeeling 4 leden, dus het dubbel worden vereischt van het aantal, dat vrijspraak vroeg, een bepaling, waarbij de humaniteit toch wel wat al te ver is gedreven, voor een leger als het Indische ten minste.

Maar — en dit wordt door beide tegenstanders van de tegenwoordige regeling toch ook gevoeld — het Openbaar Ministerie is, hoewel bij de strafvervolgung de verdediger der geschonden krijgstucht, niet met de *handhaving* daarvan belast. De volle verantwoordelijkheid, de aansprakelijkheid daarvoor blijft toch alleen bij den commandant berusten, 't zij korps-, militaire- of afdelingscommandant. Deze daarvoor in *zeer bijzondere gevallen*, tot hunner verantwoording, het recht van *veto* over de vervolgung te geven, komt ons in 't geheel niet voldoende voor.

Veel wenschelijker schijnen ons daarom — en vooral voor Indië, waar wij, zooals reeds opgemerkt werd, die gestadige tusschenkomst van den burgerlijken rechter in de militaire huishouding al bijzonder nadeelig achten —, de voorstellen van den Heer KOOLEMANS BEIJNEN in diens meergenoemde lezing:

De beslissing of een zaak al of niet voor den krijgstraad moet komen, blijve aan de competentie van den militairen commandant onderworpen, desnoods, evenals thans in Indië is voorgeschreven, na ingewonnen advies van den Auditeur. Evenals in de Duitse strafwet zou men verder kunnen bepalen, dat de Militaire Commandant eerst dan de zaak in handen geeft van den rechter, wanneer hij van oordeel is, dat een zwaardere straf moet worden toegepast, dan hij mag opleggen.

Bij onze voorstellen tot vorming van hoofdofficieren zou het gevaar van willekeur bij personen, die men alsdan zeker op de hoogte van de Wet zou kunnen onderstellen, wel voldoende opgeheven zijn; intusschen, men zou nog altijd kunnen bepalen, dat de beslissing slechts *voorloopig* zal zijn, tot nadat het onderzoek van den officier-commissaris heeft plaats gehad, de krijgstraad daarna in raadkamer vergaderd, definitief omtrent het al of niet verleenen van rechtsingang zal hebben beslist.

Tegelijkertijd zou dan ook b. v. door den krijgstraad in raadkamer kunnen worden uitgemaakt, of de in preventief arrest gestelde beschuldigde, al of niet daarin moet blijven; op deze wijze zal het misbruik, dat hiervan zoo dikwijls gemaakt is, worden tegengegaan.

Wij zouden verder aan den krijgstraad, evenals thans, wenschen te zien toegevoegd een auditeur-militair als ambtenaar van het openbaar ministerie, en daarbij een griffier, beiden rechtsgeleerden.

De functie van den eerste zou echter niet langer — ten nadeele van het prestige en de zaak — door elkander vaak binnen enkele maanden aflossende jeugdige rechterlijke ambtenaren, substituut-officiers van justitie, mogen worden vervuld, maar, evenals in Nederland, het auditeur-militairstchap aan afzonderlijke in het Militair Recht doorwrochte rechtsgeleerden moeten worden opgedragen.

De griffier zou rechtskundige voorlichting kunnen geven bij de beslissingen in raadkamer, waarbij de auditeur-militair niet aanwezig zou mogen zijn. De officieren verder de eenige rechters, de president, de leider der

openbare zittingen, — want ook dezen eisch stelt de tijdgeest, die een vijand van het duister is.

Voor de *instructie* een voor bepaalden tijd aan te stellen, daartoe bijzonder geschikt officier, op dezelfde wijze verkregen als bovenvermeld voor de leden van den Krijgsraad, — waartoe hij ook kan hebben behoord —, met toevoeging van een officier-secretaris, — waartoe nimmer de auditeur-militair te kiezen.

Wanneer op deze wijze het lidmaatschap van den Krijgsraad in plaats van een lastig bijbaantje als thans tot een onderscheiding wordt gemaakt (1), wanneer op deze wijze de officieren, in plaats van aan den leiband van den auditeur te loopen, tot zelfstandig oordeelen geroepen, zelf moeten recht spreken; wanneer de getuigen wier verklaring van belang is, zelf voor den krijgsraad zullen worden gehoord; wanneer de zittingen in het openbaar zullen plaats hebben — behalve in enkele gevallen in het belang van de zedelijkheid of de discipline —, en de beschuldigde daarbij het recht zal hebben verkregen zich een verdediger te kiezen, waardoor ook in dit opzicht aan de eischen van den tijd zijn voldaan (2), dan gelooven wij, dat ook in de Militaire Rechtspraak alle waarborgen voor goed recht zullen zijn verkregen.

Dan behoeft de wetgever niet langer zijn eigen schepping te mistrouwen, een approbatie van het H. M. Gerechtshof is dan niet meer noodig.

Of wij dit daarom zouden afgeschaft wenschen? Volstrekt niet.

In de 1ste plaats zou het H. M. Gerechtshof als hoogste militair rechterlijk college gehandhaafd moeten blijven als hof van appèl, zoowel voor den beklagde als voor het openbaar ministerie. Het beginsel van de cassatie, waarin België ons insgelijks reeds is voorgegaan, zonder hinder voor het militair gezag, moet ook als hoofdeisch bij een herziening onzer militaire strafwetgeving op den voorgrond gesteld worden.

In de tweede plaats zou het H. M. Gerechtshof als thans in eerste instantie recht moeten blijven spreken over de vlag- opper- en hoofdofficieren. Niet, dat wij de Krijgsraden op bovenomschreven wijze samengesteld, niet competent zouden oordeelen, over deze recht te spreken, maar een ander bezwaar zou zich in de practijk vermoedelijk hiertegen verzetten, nl. de moeilijkheid om in Indië steeds een voldoende aantal meerderen in rang aan te wijzen, die bij de geschiktheid tot het waarnemen dezer betrekking, zonder bezwaar aan hun eigenlijken dienst zouden zijn te onttrekken.

Een splitsing in 2 kamers zou voor deze hoofd- en opperofficieren de toepassing van de cassatie insgelijks mogelijk maken.

(1) 't Spreekt vanzelf, dat de leden van den Krijgsraad evenals de Officier, die de Instructie houdt, ook vrij zouden moeten zijn van alle andere diensten.

(2) Beide beginselen: openbaarheid van de terechtzittingen der krijgsraden, en het toestaan aan den beklagde zich een verdediger te kiezen werden reeds in het Belgische leger bij het begin der revolutie aangenomen. (Arrêté van het voorloopig Belgisch Gouvernement van 9 November 1830.)

Waar wij aldus het H. M. Gerechtshof zouden wenschen te behouden, zij het verre van ons de tegenwoordige inrichting bestendig te zien.

Thans levert het toch door de wijze van samenstelling, waarbij de civiele leden jaarlijks afwisselen (1), niet de minste zekerheid omtrent de zoo hoog noodige stabiliteit in de militaire rechtspraak op. Terwijl Nederland een afzonderlijk Militair Hof bezit, wordt het in Indië, waar het dubbele werk te verrichten valt, tot een onderdeel, het lidmaatschap tot een nevenbetrekking van een der Kamers van het Hoog Gerechtshof gemaakt.

Voor Indië was dit echter goed genoeg! Wil men ernstig verbetering van de rechtspraak over het leger, die thans bij die over gewone Inlanders ten achter staat, men schenke Indië een eigen Militair Hof, uit vaste, bekwame, civiele en militaire leden bestaande.

Wij hebben bij het bovenstaande alleen hoofdquaesties aangeroerd. Zonder verder in details te treden (2), zal 't wel voldoende gebleken zijn, hoe groote wijzigingen de militaire Wetboeken zullen moeten ondergaan om aan de meest billijke eischen van den tegenwoordigen tijd te voldoen.

Wanneer dan straks na invoering van het Algemeen Wetboek van Strafrecht, de Regeering aan hare vroegere belofte getrouw (3), de hand zal slaan aan een radicale hervorming van het Militair Wetboek, dan zal ook het oogenblik voor Indië daàr zijn, om met het verouderde, gebrekkige stelsel te breken.

Maar men zij voorzichtig!

Onder de geweldige mokerslagen van den tijdgeest, zal het oude vermolmde gebouw zeker spoedig genoeg zijn gesloopt, maar wanneer dan van alle kanten de vijanden van het leger, anti-militairen en doctrinairers, de dweepers

(1) Zie de Provisioneele Instructie voor het H. M. Gerechtshof van Nederl. Ind. (Staatsblad 1874, N°. 101.)

Art. 13. »De aanwijzing van den Vice-President en van de leden, die deelnemen aan de beradslagingen van het H. M. G. geschiedt op de wijze als bij Art. 7 van het voorschrift voor het H. G. is bepaald.

Dat Artikel zegt: »Jaarlijks vóór den aanvang der vacantie, wordt de samenstelling der Kamers voor het volgende rechterlijke jaar geregeld in eene algemeene vergadering, waarin een ontwerp des samenstellings aan het Collegie wordt voorgedragen door den President, na ingenomen consideratiën van den Procureur-Generaal.

Deze samenstelling geschiedt zoodanig, dat hierin jaarlijks eene gedeeltelijke afwisseling plaats grijpe, zoodat ieder lid op zijne beurt de dienst in alle kamers waarneemt. Geen raadsheer behoeft tegen zijn wil, langer dan twee achtereenvolgende jaren bij dezelfde Kamer te blijven,» enz.

(2) Zie daarover verder de menigvuldige Artikels in het *Ind. Milit. Tijdschr.*; zoo b. v. den daarin gevoerden strijd over de voorloopige en corpsonderzoeken tusschen MATI PANARI en METIS, zie diens vele en belangrijke adviezen en mededeelingen als zoovele getuigen van belangstelling voor een zaak, waarin nog maar al te veel onverschilligheid heerscht, zie het jongste (September) nummer van de *Indische Gids* over »de toepassing der algemeene eerewetten voor het leger in Nederlandsch-Indië», enz.

(3) Zie de verklaring van den Minister van Justitie MODDEBMAN bij de bovenvermelde debatten in de Tweede Kamer 1879.

van het gelijke wetten onder alle hemelstreken, stormloopen (1), dan zal de bouwmeester met een juist en volledig plan gereed moeten staan, waarvoor de materialen, wel hecht en stevig mogen zijn, en goed bindende cement, — de voorstellen uit volle overtuiging en zaakkennis voortvloeiend —, zal op de puinhopen van het oude, een nieuw hecht gebouw verrijzen, een eigen zuiver Indisch militair Wetboek, voor het Indisch leger, het Paladium van Nederlandsch Indië, waarvan de hoeksteen de tucht is!

Minister van Koloniën, op u rust de zware maar eervolle taak dat gebouw op te trekken, dat in de vuurproef zijn deugdzaamheid zal hebben te bewijzen, en waartegen de stormen, die de moderne maatschappij bedreigen, te vergeefs zullen beuken. In den heeten parlementairen strijd, die u wacht, verwacht het Nederlandsch-Indisch leger dat gij pal zult staan voor zijn rechten, zijn vaandel omhoog houden, het tegen elke aanranding beschermen, dat vaandel waarin vóór alles de militaire discipline staat geschreven, onder welks banier zich wel allen mogen scharen, maar die alléén het leger kan hanteeren (2).

Minister van Koloniën, schildwacht van Insulinde, het Nederlandsch-Indisch leger roept u toe: »op uw post»!

(Slot volgt.)

---

(1) Verklaarde Mr. VAN DER HOEVEN niet zelf bij de discussie over zijn lezing in Krijgswetenschap (11 Februari 1876) van verschillende zijden belangrijke brieven ontvangen te hebben, waarvan schering en inslag was: »Gij zijt niet ver genoeg gegaan.» Gaf het *Weekblad van het Recht* niet onduidelijk te kennen: Ge hadt alles moeten afschaffen, de geheele militaire jurisdictie!

(2) Vergelijk de woorden van Prof. POLS en Mr. VAN HAMEL, noot 1, bladz. 664 en noot 2, bladz. 662.

730

DE WAARDE DER TOPOGRAPHISCHE KAARTEN VAN NEDERLANDSCH-INDIË.

L'histoire de la cartographie aux Indes offre un développement lent, mais solide et continu.

F. DE BAS.

Sedert eenige jaren in 't buitenland verblijf houdende, komen ons de Nederlandsche tijdschriften en dagbladen niet zoo spoedig onder de oogen als wenschelijk moet worden geacht in 't belang eener onverwijde toelichting op, c. q. bestrijding van minder juiste of onvolledige mededeelingen omtrent den Topographischen Dienst in Ned. Indië. Ook de omstandigheid dat menigmaal vooraf inlichtingen uit Indië moeten worden ingewonnen, zooals in 't onderhavige geval, leidt vaak tot belangrijke vertraging bij het uitwisschen van ongemotiveerde, ongunstige indrukken.

Behalve die redenen bestond nog een derde, waarom wij tot dusverre het artikel: *Kapitein DE BAS over de Topographische kaarten van Indië*, voorkomende in het Augustusnummer des vorigen jaars van *De Indische Gids*, onbeantwoord lieten.

In medio 1881 de betrekking van Chef van den Topographischen Dienst in Ned. Indië nedergelegd hebbende, vertrokken wij, korten tijd later, naar Europa, en vernamen wij het bestaan van het in 1882 uitgebracht rapport van den Hoofdingenieur, belast met de werkzaamheden tot verbetering van de vaarwaters in den noordelijken ingang van straat Madoera, eerst uit dat Gidsartikel.

Hoezeer de inhoud van laatstgemeld artikel ons grieftde, vermeenden wij ons te moeten onthouden de noodige toelichting op het rapport des Hoofdingenieurs voormeld te verschaffen, op grond van de overweging, dat wij door aftreding als Chef van den Topographischen Dienst, *het recht, ja de verplichting, om den gevestigden goeden naam van dien diensttak* tegen onverdiende aanranding in bescherming te nemen, op onzen opvolger overdroegen.

Wel is waar werd schijnbaar door ons tegen dat beginsel gezondigd, door het schrijven van een paar artikelen in dagbladen en tijdschriften, o. a. in

Zie de Ind Gids blz 1397

De Indische Gids over onderwerpen den Topographischen Dienst in Ned. Indië rakende, doch ook slechts schijnbaar.

Immers hadden die artikelen uitsluitend betrekking op de verdediging van door ons als Chef voorgedragen maatregelen; maatregelen welke hun beslag kregen tijdens onze geachte opvolger met verlof in Europa aanwezig was, zoodat van hem aanvankelijk niet de volledige bekendheid mocht worden gevorderd met alle de details, die bij de behandeling dier onderwerpen zich hebben voorgedaan.

Onder zulke omstandigheden beschouwden wij 't als een kameraadschappelijke plicht de verdediging *dier* maatregelen voor *onze* rekening te nemen.

Anders is 't gesteld met de beantwoording van het Gidsartikel van de maand Augustus des vorigen jaars.

Hier geldt het, een toelichting te geven op het ongunstige oordeel over de Topographische kaarten van Ned. Indië, uitgesproken door een kundig Ingenieur en rechtschapen man; het bewijs te leveren dat, *in weerwil van het door de Indische Gids aangehaalde rapport*, de Topographische kaarten wel degelijk den lof verdienen, door Kapitein DE BAS daaraan toegezwaaid in den door *De Indische Gids* gewraakten volzin: »L'histoire de la cartographie aux Indes offre un développement lent, mais solide et continuel.»

Hier is geen sprake van deze of gene maatregel in 't bijzonder, doch van het werk van den Topographischen Dienst in algemeenen zin.

Aan den tegenwoordigen Chef over dien dienst komt in de eerste plaats *het recht*, ja *de eer* toe, om den *gevestigden goeden naam van dien dienst* recht te doen wedervaren, en aan te toonen, dat het onjuiste oordeel van den recensent in *De Indische Gids*, uitsluitend een gevolg is van *onvolledige voorlichting en onvolledig onderzoek zijnerzijds*.

Enige dagen geleden te 's Gravenhage zijnde, verkregen wij de zekerheid, dat onze geachte opvolger — de tegenwoordige Chef van den Topographischen Dienst in Ned. Indië — om redenen die wij in 't midden laten, doch niet kunnen deelen, er van afziet den handschoen op te nemen hem door den Schrijver van het Gidsartikel toegeworpen.

Daarmede vervalt voor ons elke reden tot verder zwijgen, en zullen wij, door het bovenbedoeld Ingenieursrapport nader toe te lichten, trachten aan toonen dat de gevolgtrekking, waartoe de Schrijver van het Gidsartikel vermeende te mogen geraken, onjuist is.

Te eerder gaan wij daartoe over, nu ons daardoor tevens de gelegenheid geschonken wordt, nader te doen blijken van onze diepgevoelde kameraadschappelijke hoogachting jegens den kundigen schrijver der *geschiedenis van de Indische cartographie*, hem het bewijs te leveren dat het hem door *De Indische Gids* toegevoegd verwijt: *dat hij blijkbaar de noodige zaakkennis mist*, niet verdiend is.

Alvorens met ons betoog een aanvang te maken, zij 't ons vergund te verklaren, dat wij overtuigd zijn, dat de Schrijver van het Gidsartikel te

goeder trouw dwaalde; dat 't hem alleen te doen is geweest om het juiste licht te doen schijnen op een tak van dienst, die volgens hem te gunstig beoordeeld werd.

Namen van personen, behoorende of behoord hebbende tot den Topographischen Dienst in Indië, laten we met opzet onvermeld. 't Is ons alleen te doen om onze kameraden in het Nederlandsche leger en de lezers van *De Indische Gids* in Nederland te overtuigen, dat de Kapitein DE BAS recht had te spreken zooals hij deed; dat de goede naam van den Topographischen Dienst in Ned. Indië een *welverdiende* is en blijft.

Voor de lezers van dat tijdschrift in Indië — in zooverre deze geen vakmanren zijn — zouden wij kunnen volstaan met hun te verzoeken 't oordeel over het gehalte der Topographische kaarten, vervaardigd na de invoering der verbeterde wijze van werken d. i. na 1870, in te winnen bij de Ingenieurs van den Waterstaat, van het Mijnwezen, voor den aanleg van Spoorwegen en van het Kadaster; deze allen — *zelfs de Steller van het rapport van 1882* — zullen een gunstig oordeel vellen over het werk door den Topographischen Dienst sedert dat tijdstip verricht.

Tot de lezers van *De Indische Gids* in Nederland, meer bepaaldelijk tot de personen, die de voordracht bijwoonden, op den 25 Juni 1883, door den Kapitein DE BAS te Amsterdam gehouden, richten wij het hieronder volgende:

Hetgeen tijdens die voordracht omtrent den Topographischen Dienst in Indië werd medegedeeld, was een verkort verhaal van hetgeen de Heer DE BAS in 1876 in: *De Residentiekaarten van Java en Madoera* in het Aardrijkskundig Tijdschrift beschreef.

Ook in de voordracht wordt de *geleidelijke ontwikkeling en verbetering* in de wijze van werken bij den Topographischen Dienst in Ned. Indië geschetst, en o. m. aangehaald, dat in 1868 en 1869 de eerste belangrijke veranderingen in de wijze van werken, zoowel bij het hoofdbureau te Batavia als bij de opnemingsbrigades, werden ingevoerd.

Menig voorschrift, in die twee jaren uitgevaardigd, werd echter herhaaldelijk gewijzigd, soms geheel ingetrokken, alvorens men het oogenblik aangebroken achtte om *de regelen op de nieuwe methode van werken*, door afkondiging bij algemeene order, algemeen verplichtend te stellen; dit laatste vond plaats in 1870 (algemeene order voor het Ned. Oost-Indische Leger n°. 164).

De voorafgaande herhaalde wijzigingen in de voorschriften, betreffende de nieuwe methode van werken, werden bij het ondergeschikte personeel beschouwd als te zijn even zoo vele *wijzigingen*, die ten slotte — zooals zij vermeenden — toch tot niets anders of beters zouden leiden dan hetgeen, sedert zoo vele jaren, door hen verricht werd. Vandaar dat deze lieden van de betere instrumenten, welke zij gaandeweg ontvingen, aanvankelijk geenszins het gebruik maakten, dat daarvan behoorde te worden gemaakt.

De betere instrumenten vorderden meer tijd tot opstelling en aflezing, dan de vroeger bezigde, en was het cijferwerk in die mate toegenomen, dat

de opnemers hunne avonduren daaraan moesten besteden, om een genoegzaam groote oppervlakte terrein 's maands in kaart te kunnen brengen.

Voor de meer geoefende opnemers was 't weleer mogelijk eenige dagen van de maand aan de jacht te wijden, kameraden te bezoeken, of met verlof naar elders te gaan, terwijl zij de avonduren steeds aan lectuur konden wijden. Met de invoering der nieuwe wijze van werken echter vervielen die genoegens, daar zij aanvankelijk al hun tijd noodig hadden om niet te weinig werk te leveren; zij ondervonden herhaaldelijk dat zij hun instrument niet meester waren, zoodat het eenmaal gemetene vaak *hermeten* moest worden.

Zij, die weleer als een goed en vlug opnemer te boek stonden, kregen herhaaldelijk aanmerkingen op het gehalte van hun werk, doordien de eischen van nauwkeurigheid, in verband met het bezigen van betere instrumenten, beduidend hooger werden gesteld dan weleer gewoonte was.

Onder zulke omstandigheden is 't verklaarbaar dat het ondergeschikte personeel weinig ingenomenheid betoonde voor al die *nieuwigheden*.

Alleen een ernstig en onwrikbaar vasthouden aan de nieuwe methode van werken van de zijde der officieren, meer bepaaldelijk van de chefs der brigades, kon eindelijk den weerzin der minderen tegen de nieuwe richting van werken overwinnen; een weerzin, die wel eens in lijdelijk of openlijk verzet ontaardde, en meermalen, door verwijdering van de onwillige sujetten uit het korps opnemers, moest werden gebroken.

Doch ook onder de officieren was de ingenomenheid met de nieuwe wijze van werken niet algemeen. We haasten ons er bij te voegen, dat zij te veel plichtbesef bezaten, om hun gevoelens niet ondergeschikt te maken aan de eischen van den dienst; intusschen ging zulks niet bij allen van harte.

Bij de vroegere methode van werken kon men volstaan met een wiskundige kennis, niet meer omvattende dan de vier grondregels der Cijferkunst.

Bij de nieuwe methode van werken moest van de officieren een betrekkelijk *groot* mate van wiskundige en geodesische kennis worden gevorderd; meer uitvoerig omschreven in de algemeene order n°. 5 van 1870.

Voor de officieren, afkomstig van de K. M. Academie van Breda, vorderde de nieuwe wijze van werken slechts een recapitulatie van het eenmaal geleerde, voor de overigen — en deze vormden toenmaals de meerderheid — was het noodig om hun wiskundigen gezichtseinder *beduidend* uit te breiden. Dat dit bezwarend was voor mannen van gemiddeld 35-jarigen ouderdom, die een belangrijk deel van hun tijd op reis waren, om het werk der mindere militairen te inspecteeren, en de dagen op hunne woonplaats doorgebracht aan bureau- en verder dienstwerk hadden te besteden, ligt voor de hand.

De meesten dier officieren hebben zich op loffelijke wijze door die bezwaren heengewerkt, enkelen echter bleken onvermogen om het gevorderde peil van kennis te bereiken. Bij deze laatsten moest uit den aard der zaak het besef van onvermogen verlamdend werken op hunne handelingen als Brigade-

Chef, waaruit een zekere mate van »laisser aller” voortsproot, die door hun ondergeschikten wel eens misbruikt werd.

Hoewel nu deze laatste officieren gaandeweg door meer geschikte vervangen zijn, zoo heeft zulks toch niet *onmiddellijk* plaats gevonden na de afkondiging der hooger vermelde algemeene orders.

De billijkheid vorderde dat men officieren, die onder het oude régime hadden voldaan, den tijd schonk om zich de kundigheden eigen te maken, gevorderd voor een richtige opvolging der nieuwe voorschriften.

Uit het medegedeelde volgt derhalve dat, met de afkondiging der algemeene orders, de verbeterde wijze van werken *niet al dadelijk* door een ieder met nauwgezetheid werd toegepast, hoewel de meerderheid der opnemers naar haar beste vermogen in den gewenschten zin werkzaam was, zij het ook daartoe gedwongen door de energieke houding van het grootste deel der officieren.

De eerste jaren, volgende op het jaar 1870, waarin de nieuwe wijze van werken door afkondiging bij algemeene order verplichtend werd gesteld, behooren dus als een *overgangstijdperk* beschouwd te worden, tusschen het oude régime en hetgeen later door den Topographischen Dienst werd verricht.

Intusschen was dat overgangstijdperk voor verreweg het meerendeel der brigades veel korter, zoodat reeds in 1872 in hoofdzaak werk werd geleverd overeenkomende met de nieuwe eischen.

Dat het gehalte van het werk in de latere jaren meer en meer in deugdelijkheid toenam, is een gevolg van de toenemende bedrevenheid van het personeel.

Daarmede bedoelen wij geenszins dat 't volmaakte *overal* en *in elk opzicht* bereikt werd.

Wáár wordt in dat opzicht het volmaakte aangetroffen?

Te minder mag dit gevorderd worden van een dienstkak, waarvan de meest geoefenden zoodra mogelijk, d. i. na het verstrijken van hun dienstverband, een heenkomen zochten en vonden in de overeenkomstige, doch *veel beter* bezoldigde *burgerlijke* landsbetrekkingen (Burgeropnemer op Zuid Celebes, Topograaf bij het Mijnezen, Kadaster, Staatsspoorwegen enz.)

De opengevallen plaatsen, onder het mindere opnemerspersoneel, worden ingenomen door lieden die, hoewel veelal goeden wil bezittende, aanvankelijk slechts een hoogst geringe mate van bedrevenheid voor het opmetingswerk aan den dag leggen. En als men nu overweegt, dat de opleiding van zoodanige personen tot geoefende opnemers minstens 2 jaren duurt, dan behoeft het wel geen betoog, dat men het recht niet heeft *al* het werk der latere jaren *volmaakt* te verlangen.

Zulks neemt echter niet weg, dat het werk van den Topographischen Dienst, *over 't geheel genomen*, in de jaren verstreken na 1870, een steeds toenemende mate van deugdelijkheid bezit, hoewel 't rapport in 1882 uitgebracht en door de *Indische Gids* aangehaald, op het onjuiste van ons beweren *schijnt* te wijzen.

Alvorens nu dat rapport nader toe te lichten, wenschen wij een woord te doen voorafgaan omtrent den Onderteekenaar van dat officieele stuk.

De tegenwoordige Hoofdingenieur D., de onderteekenaar van het rapport van 1882, is een van die »self made men”, zooals men ze in Indië nog al eens aantreft: kundig, eenvoudig, humaan, bovenal waarheidlievend.

We hebben voorheen als Brigade-Chef in de Residentie Soerabaia meer-malen het voorrecht gehad den Heer D. te ontmoeten en te leeren waardeeren.

Mocht dit geschrift onder zijne oogen komen, zoo bieden wij hem hierbij onzen groet en onze beste wenschen voor hem en de zijnen aan.

Met de bekend gestelde karaktereigenschappen van den Heer D. is 't verklaarbaar, dat hij in zijn rapport *moest* wijzen op het gebrekkige van een gedeelte der hem ter hand gestelde Topographische kaarten. Waren die kaarten alle en in allen deele nauwkeurig geweest, zoo zou het hem opgedragen onderzoek véél spoediger ten einde gebracht zijn dan hem later mogelijk bleek.

Die vertraging en de daaruit voortvloeiende geldelijke gevolgen *moest* de Heer D. in zijn rapport motiveeren; plicht gebod zulks. Voor den Heer D. was 't bijzaak aan welk tijdstip van vervaardiging, aan welke personen en aan welke omstandigheden 't gebrekkige van den verrichten Topographischen arbeid moet worden toegeschreven: te recht verreed hij, *om aanstoot te voorkomen*, zijn bevinding nader te omschrijven.

Had de Regeering een nader onderzoek omtrent de oorzaken en den omvang van het slechte werk en de daarvoor verantwoordelijke personen wenschelijk geacht, zoo zou de Heer D. ongetwijfeld zijn uitgenoodigd, zijn bevinding nader te omschrijven. Dat onderzoek is, voor zooverre ons bekend, *niet* ingesteld.

Had de Heer D. kunnen voorzien dat zijn *niet* voor publiciteit bestemd rapport zou worden misbruikt in den geest, als zulks plaats vond door den Schrijver van het gewraakte Gidsartikel, dan zou hij gewis, door eenige meerdere omschrijving van zijn bevinding betreffende de Topographische kaarten, elk misverstand hebben voorkomen, en toen reeds, ongevraagd, de inlichtingen hebben verstrekt, die hij later bereidwillig gaf. Uit een voor ons liggend schrijven van een Ned. Indisch hoofdofficier blijkt, dat de Heer D., deswege ondervraagd, verklaard heeft dat de slechte kaarten, door hem bedoeld, betrekking hebben op een deel der Residentie Rembang, nader door hem aangeduid.

Dat deel dier Residentie is opgemeten en gecarteerd in de jaren 1870—1874.

Uit deze nadere omschrijving blijkt dus, dat het gebrekkige werk slechts betrekking heeft op *een deel* der Topographische kaarten door den Heer D. geraadpleegd en, in verband met het hooger door ons bekend gestelde, behooren tot het werk, verricht in het *overgangstijdperk* tusschen de vroegere en de tegenwoordige wijze van werken.

Zij, die voor dat werk aansprakelijk waren of het verricht hebben, hebben,

kort na de beëindiging daarvan, hun tekortkomingen moeten boeten met een verwijdering uit het Korps van den Topographischen Dienst.

Lettende op de geaardheid der minder nauwkeurig opgemeten en gecarteerde terreindeelen uit een *militair oogpunt* beschouwd, besloot men verder in de zaak te berusten en dus een heropname achterwege te laten.

Van het gebrekkige werk wordt o. m. verklaard dat slechts *weinig wegen en rivieren op de kaarten goed waren aangegeven*.

»Il faut juger les écrits d'après leur date" — zoo ook kaartwerken.

Het in 1870—1874 verrichte werk wordt in 1882 met het terrein vergeleken, dus ongeveer 10 jaren na beëindiging van het werk. In Europa geldt de regel dat een topographische arbeid, die in 10 jaren tijds *niet is bijgehouden*, nagenoeg waardeloos is geworden.

Voor Java moge die termijn iets langer zijn, doch zooveel is zeker dat de geaardheid van het terrein, door het ontstaan van nieuwe en 't doen vervallen van bestaande wegen, de aanleg van kanalen, het ontstaan van nieuwe desa's enz. *zeer belangrijk* in 10 jaren gewijzigd wordt. En wat de rivieren betreft, verklaart de Ingenieur zelf dat de onder zijn leiding verrichte opname en waterpassing daarvan slechts langzaam vorderde, doordien de boorden dicht begroeid waren met klampi-bosch. Voor een onderzoek als door den Heer D. verricht werd, was het natuurlijk van belang geheel nauwkeurig bekend te raken met den loop, de geaardheid der oevers en den waterafvoer van alle affluents der Solo-rivier.

Uit een *militair oogpunt* beschouwd is 't al vrij wel onbeteekenend, om met de grootst mogelijke nauwkeurigheid bekend te zijn met den loop van een *niet bevaarbare* rivier, stroomende door een voor *militair gebruik ontogankelijk* terrein; hieronder rekenen wij de terreinen langs de rivieroevers, die met dicht klampi-bosch begroeid zijn.

Wellicht is de opname dier terreinen verricht in den Westmoesson, als wanneer de kleinere rivieren buiten haar oevers treden en het omliggende terrein overstroomden. Dán wordt het klampi-bosch een ondoordringbaar moeras en is het onmogelijk den juisten loop van de rivieren te herkennen.

De Topographische Dienst maakt kaarten in de eerste plaats bestemd voor *militair* gebruik, niet om daarmee tevens te voorzien in *alle bijzondere* doeleinden, waartoe nadere terreinonderzoekingen werden ondernomen.

Het door den Heer D. bekend gestelde, omtrent de wegen en rivieren, weegt bij ons, om bovenvermelde redenen, niet zwaar. Dat hij daarvan gewag maakt is zeer verklaarbaar, daar die mededeeling strekken moet om den duur zijner onderzoekingen, tegenover de Regeering, te wettigen.

Gaarne beamen wij, dat de kaarten van Rembang *door hem bedoeld*, in algemeenen zin, gebrekkig zijn. Geeft echter die bijzondere bevinding in het Rembangsche, aan den Schrijver van het Gidsartikel het recht, daaruit de algemeene gevolgtrekking te maken, dat *de Topographische kaarten* NIET den lof zouden verdienen door Kapt. DE BAS daaraan toegekend, aangezien

»niet alle aan den eersten eisch voldoen, dewijl sommige zóó onnauwkeurig zijn, dat in 1882 officieel verklaard moest worden, dat een hernieuwde opname de waterpassing moest voorafgaan?»

Welk deel maken die gebrekkige kaarten uit van hetgeen sedert 1870 gecarteerd werd?

Sedert 1870 zijn opgemeten en gecarteerd de Residentiën Kediri, Rembang, Soerabaia, Madoera, Pasoeroean, Probolingó, Besoeki, Banjoewangi, het grootste deel der Preanger Regentschappen, drievierde van Batavia en Bantam.

Het gebrekkige werk bedraagt dus niet meer dan $\pm \frac{1}{100}$ van het geheele, sedert 1870, verrichtte werk.

Is 't nu billijk om de $\frac{99}{100}$ overige deelen van den verrichten arbeid met dat gebrekkige werk over één kam te scheren?

Te minder verdienen de topographische kaarten de scherpe veroordeeling van het Gidsartikel, wanneer naast het betrekkelijk weinig omvangrijke gebrekkige werk in Rembang uit de *overgangperiode*, zeer goed werk van beduidend grooteren omvang kan worden gesteld, mede in dat tijdvak tot stand gebracht (1).

Vraag aan de ingenieurs voor den aanleg van spoorwegen, die van 't Mijnezen en van het Kadaster naar het gehalte van de topographische kaarten door hen geraadpleegd in de Preanger Regentschappen, Kediri en Soerabaia; zij zullen u antwoorden dat hunne metingen de proef op de som leverden dat door den Topographischen Dienst *goed* gewerkt is.

En wat een later tijdperk aangaat, vraag datzelfde aan den Heer MAARSCHALK, de aanlegger van de spoorbaan Soerabaia—Pasoeroean—Malang; vraag zulks ook aan de ingenieurs die de spoorbaan Pasoeroean—Probolingo aanlegden; of, beter nog, de Schrijver van het Gidsartikel trachte de *officieele rapporten dier Ingenieurs* mede te publiceren.

Zoodanig onderzoek zal den Schrijver van het Gidsartikel de overtuiging schenken, dat de Kapitein DE BAS ten volle gerechtigd was te Amsterdam te verklaren: »L'histoire de la cartographie aux Indes offre un développement lent, mais solide et continuë.»

Die woorden verraden niet *gemis aan zaakkennis* — zooals de Schrijver van het Gidsartikel zijn lezers wil doen gelooven; integendeel ze bewijzen — waaraan trouwens geen enkel *deskundige* twijfelt — dat de Kapitein DE BAS *geheel op de hoogte is* van het door hem toen behandelde onderwerp.

Tot ons genoegen ontwaren wij dat de gegrondheid van het oordeel van den Schrijver van het Gidsartikel, over de voordracht van den Kapitein DE BAS te Amsterdam gehouden, bereids in de Vaderlandsche pers betwijfeld wordt. (Zie de Koloniale Kroniek van *De Economist* van April 1885).

(1) Het in Rembang werkzame personeel vormde slechts één van de zes brigades, waaruit het toenmalige opnemerspersoneel van den Topographischen Dienst bestond.

Moge dit ons schrijven den laatsten twijfel dienaangaande wegnemen.

Wij gevoelden ons gedwongen, te trachten den Schrijver van het Gids-artikel van zijn dwaling te doen terugkomen.

Mogen de Kapitein DE BAS en onze vroegere kameraden van den Topographischen Dienst in Ned. Indië deze regelen willen aanvaarden als een nadere hulde aan hun onbezweken ijver en groote bekwaamheid, waarmede zij steeds de belangen van dien dienstkak behartigd hebben.

Hoewel zulks met 't behandelde onderwerp in geen rechtstreeks verband staat, vermeenen wij toch de gelegenheid niet ongebruikt te mogen laten voorbijgaan, om aan te toonen dat de *Indische Gids* niet altijd een betrouwbaar leidsman is op topographisch gebied.

Zoo vinden wij mede in de Augustusaflevering van 1884 onder den titel: *Triangulatie van Britsch-Indië*, uit het weekblad *L'Exploration*, van 13 Juni te voren, dat de triangulatie door Majoor (lees Kapitein) LAMBTON, in 1800 in Britsch-Indië begonnen, is afgeloopen. »Meer dan 3400 trigonometrische punten zijn door zuilen aangegeven en men kan gerust zeggen, dat men dit Aziatisch gebied, dat zevenmaal grooter dan Frankrijk is, nu uit een topographisch oogpunt even goed kent als vele landen in Europa.»

Dat bericht — mede niet ondertekend — kan wellicht zóó voorkomen in *L'Exploration*, hoewel we 't betwijfelen.

Intusschen is de inzender van bovenbedoeld artikel in de *Indische Gids* blijkbaar geen deskundige.

De triangulatie is *middel* niet *doel* eener topographische opname; de triangulatie gaat een opname vóóraf en dient, behalve tot wiskundigen grondslag aan de opname, ook tot een algemeene terreinverkenning, om de gegevens te verkrijgen, betreffende het later vast te stellen *plan* der opname.

De *topographische opname* van Britsch-Indië zal nog geruimen tijd duren en zal alsdan dat gebied *niet* even goed doen kennen als vele landen in Europa, aangezien men in Britsch-Indië (en zulks zéér te recht, lettende op de geaardheid der terreinen) *een veel oppervlakkiger wijze van opmeten en carteeeren* volgt dan in de meeste landen van Europa.

Aan de personen, die zich op topographisch gebied willen doen voorlichten, raden we aan, een meer betrouwbaren leidsman te kiezen dan deze berichtgever van de *Indische Gids* blijkt te zijn.

Mocht de Schrijver van het door ons bestreden artikel over den Topographischen Dienst in Ned. Indië voornemens zijn, nader met ons een lans te breken, zoo verklaren wij ons bij voorbaat volkomen daartoe bereid, echter onder een voorwaarde: *dat met open vizier worde gestreden.*

De voormalige Chef van den
Topographischen Dienst in Ned. Indië,
W. J. HAVENGA.

Brussel, Juni 1885.

DE MARINE-STAF.

Onder den titel »De jongste Marine-begrooting in de beide Kamers der Staten-Generaal» (1) verscheen in Mei van dit jaar van de hand van den Luitenant ter zee 1ste klasse E. KEMPE een brochure, welke wij, gevolg gevende aan een verzoek der Redactie, aan wie zij ter beoordeeling was toegezonden, in eenige regelen bij de lezers van *Spectator* wenschen in te leiden.

Zooals zich lichtelijk laat bevroeden, behandelt in dit geschrift de Schrijver die onderwerpen welke in de Kamers, bij de behandeling der Begrooting, werden besproken of naar zijn meening voor bespreking in aanmerking hadden dienen te komen en geeft hij ons, onder mededeeling van hetgeen te dier zake te berde werd gebracht, zijn zienswijze daarover ten beste.

Zoo behandelt de brochure den maatregel om een Engelschen scheepsbouwmeester tot het geven van advies te doen overkomen; de hachelijke toestand der verdediging van het Pampus, tegenwoordig, volgens den Schrijver, des te hachelijker door de laatstelijk bevolen verzwakking der scheepsmacht aan het Nieuwe Diep; de behoefte aan een Marine-Staf op welks schepping door hem met klem wordt aangedrongen; het tekort aan officieren eenerzijds en het gebruik dat men van hen maakt voor diensten waartoe men ze volgens den Schrijver niet noodig heeft, anderzijds; de binnenlandsche defensie; de bescherming door de Zeemacht te verleenen aan de Koloniën; de volgens hem zonderlinge samenstelling der zeemilitie; de sinds de afschaffing der lijfstraffen verminderde krijgstuicht; de opleidingsschepen; het gemis aan voorbereiding voor mobilisatie; de gebrekkige toestand van het stoomwezen, deels als gevolg van de toepassing van verouderde machines op nieuwe schepen enz. Dit alles wordt door den Schrijver uiteengezet in een brochure van 28 bladzijden.

Natuurlijk kan in zulk een beknopt bestek van een behandeling *à fond*

(1) Nieuwediep, J. C. DE BUISSONJÉ & ZN., 1885. Prijs f 0,40.

van al die zaken geen sprake zijn, doch bij de behandeling der Staatsbegrooting door de Kamers geschiedt zulks evenmin.

Een korte critiek en eenige denkbeelden worden dan over verschillende punten ten beste gegeven en daarna gaat men al dan niet met 's Ministers voorstellen mede. Houdt men in het oog dat de Heer KEMPE blijkbaar niet anders dan een dergelijke korte critiek beoogd heeft, dan kan men er ook vrede mede hebben dat de behandeling van onderscheidene der zoeven opgenoemde, alle zoo belangrijke onderwerpen, zoo vaag is en niet verder door hem is uitgewerkt. Anders ware dit af te keuren bij een Schrijver, die op vele punten blijk geeft, een degelijk oordeel te bezitten en niet te schromen ronduit zijn opinie te zeggen, al weet hij vooruit dat deze bij velen niet in den smaak zal vallen.

Wegens het groot aantal zaken dat achtereenvolgend de revue passeert, kost dan ook het goed volgen van de brochure nog al inspanning en behoort er vrij wat oplettendheid toe, zullen niet sommige veel beteekenende zinsneden aan de aandacht ontgaan, wat in zooverre te betreuren zou zijn, omdat juist in enkele woorden dikwerf een ironische, zelfs pikante, beteekenis ligt.

Intusschen is er onder de zaken, die in de brochure worden besproken, één die daarin meer dan de andere met zekere voorliefde is uitgewerkt en wel een die weldra haar verwezenlijking schijnt te zullen naderen nl. het oprichten van een Marine-Staf, zonder welken, naar meening van den Schrijver, »geen *doorgaande* afdoende verbeteringen voor de Marine te wachten zijn”.

Zie hier kortelijk de redenen waarom de Heer KEMPE zulk een Staf begeert.

Vooreerst dan: voor de samenwerking met de Landmacht en tot het vaststellen der defensieplannen.

Vervolgens: als raadgever voor het materieel.

Eindelijk nog: als steun voor den minister bij de behandeling van diens begrooting.

Van den minister van Marine wordt toch, naar het gevoelen van den Schrijver, te veel gevergd en onbillijk handelt men, wanneer men aan dien minister hooge eischen stelt; verstoken als hij is, van een Staf, is hij niet bij machte het strategisch gedeelte van zijn werkkring te overzien.

Hiertegen wenschen wij op te komen. Juist het *zelf* goed overzien van het strategisch gedeelte van zijn taak is o. i. de voornaamste eisch voor een minister van Marine of van Oorlog; het zijn van administrateur is voor hem *bijzaak*. Alle administratieve maatregelen van het Departement van Marine moeten immers in hoofdzaak slechts één strekking beoogen: nl. de Zeemacht zoodanig te kunnen doen optreden als 's lands belang dit vordert; van de wijze hoe en wáár dit geschieden moet, dient vóór alles de minister op de hoogte, ja geheel doordrongen te zijn, omdat alle maatregelen die van

hem uitgaan er door moeten worden geleid. Is hij door die wetenschap niet bezield, dan zullen zijn ondergeschikten regeeren en kan er ook geen eenheid van handelen zijn bij zijn Departement.

Men meene hieruit volstrekt niet dat wij het groote nut van een Marine-Staf als lichaam tot voorlichting van den minister ontkennen; alleen willen wij er op wijzen dat de Schrijver zich te groote illusiën maakt omtrent de impulsie, die door dezen op de ministers zal worden verkregen en dat hij zich bedriegt wanneer hij alleen in zulk een Staf het heil voor de Zeemacht zoekt. Wat toch kan die Staf vermogen, wanneer de minister de overtuiging en het vuur mist, waarmede hij het personeel dient te bezielen? Men denke zich b. v. als minister iemand die niet weet te beslissen, of wel een kleingeestig man, wiens hoogste streven gelegen is in een »richtig" administratief beheer; of een Minister die er boven alles op uit is om het der Tweede Kamer naar den zin te maken en die meer hecht aan het overleg met zijn politieke vrienden dan aan dat met zijn Marine-Staf. Wat zal dan zulk een Staf tot stand kunnen brengen? Immers niets. Uit den aard der zaak toch zal altijd de geest des ministers meer dan die uitgaande van den Marine-Staf in de vloot domineeren.

Ook in den steun, dien een zoodanige Staf den minister bij de behandeling van zijn budget zou geven, heerscht bij den Schrijver overschatting. Goed, wanneer die Staf een reputatie heeft verworven als die van het Deutsche leger, of wanneer aan het hoofd van dien Staf een von MOLTKE staat. Doch een nieuw gevormde Marine-Staf, zooals onze vloot kan verkrijgen, zal waarschijnlijk niet veel meer gewicht in de schaal leggen dan zoo menige commissie, als wij in de laatste jaren hebben zien optreden; wij noemen maar de jongste Commissie voor de samenwerking tusschen Zee- en Landmacht of de Commissie voor de Rijkswerven. Toch hadden in beide Commissiën autoriteiten van beteekenis, men mag wel zeggen specialiteiten op hun gebied, zitting.

Onwillekeurig kwam ons dan ook bij het lezen van 's schrijvers denkbeelden — droombeelden zouden wij ze haast noemen — over een Marine-Staf, het voormalig Comité van Defensie te binnen. Heeft dat Comité ooit impulsie aan de ministers van oorlog vermogen te geven? Immers neen. Eerst nadat het was opgeheven en eerst nadat er ministers van oorlog zijn opgetreden wien het ernst was, krachtig te hervormen en de hand aan het werk te slaan, eerst van af dat tijdstip dagteekenen de laatste belangrijke verbeteringen bij de landmacht. De Generale Staf heeft daaraan medegewerkt, doch, evenals de andere wapens.

Een omstandigheid die de Schrijver ook wel in aanmerking had mogen nemen is deze, dat, evenals in elke commissie, ook bij een dergelijken Staf en is het al niet in den boezem van dien Staf zelf, dan toch tusschen dien Staf en andere autoriteiten der Marine, de gevoelens dikwerf verdeeld zullen zijn en zeker niet het minst over hoofdzaken. De een zal b. v. de

kracht willen zoeken in torpedobooten, de ander in pantserschepen; de een zal offensief willen optreden, de ander alleen defensief; de een versperringen willen toepassen, de ander niet enz.

Doch de beslissing zal altijd bij den minister verblijven en van die beslissing zal het afhangen of er in de eene of andere richting reeds een begin van uitvoering aan het voorgestelde zal worden gegeven. Eenmaal een begin gemaakt zijnde met het verwezenlijken van een plan en dit plan door de Kamers onderzocht en gevoteerd zijnde, valt het voor een opvolgend minister moeilijk daarop terug te komen.

Daarom is het zoo nuttig wanneer ook de publieke opinie zich doet hooren en moet men het zoo toejuichen als er stemmen opgaan uit den boezem der Marine zelf, omdat zij, de deskundige is, welke die opinie leidt.

Om diezelfde reden was dan ook de oprichting te Nieuwe Diep van een Vereniging ter bespreking van op de Zeemacht betrekking hebbende onderwerpen een zoo hoogst gelukkig verschijnsel, omdat door de van die Vereniging uitgegane geschriften nu licht wordt ontstoken over vele zaken, die anders voor den buiten de Marine staanden beschouwer, tamelijk in het duister gehuld bleven; immers door die voorlichting kan de toestand der Marine beter worden overzien en het valt niet te weerspreken dat met die meerdere bekendheid ook de belangstelling in de Zeemacht rijst.

Maar al deed zich — om tot den Marine-Staf terug te keeren — ook het buitengewone geval voor, dat er in of met den Marine-Staf geen of geen noemenswaard verschil over hoofdpunten kon ontstaan, dan nog zou de opvolging der wenschen van dien Staf moeten zijn overeen te brengen met de financiële middelen, waarover kan worden beschikt.

Zoowel de debatten in den Ministerraad over het verkrijgen van die middelen, als die over de politieke rol door de Marine te vervullen, welke in sommige gevallen afwijkend kan zijn van de belangen der defensie, behooren aan den minister zelf te kunnen worden toevertrouwd. Zoo ook zal het hoogst moeilijk overleg met den minister van Koloniën, wiens zienswijze van zooveel invloed kan zijn op de belangen der vloot, wel hoofdzakelijk op den minister en niet op diens Generalen Staf neerkomen.

Als wij dit alles hier te berde brengen, dan doen wij dit vooral, omdat het denkbeeld geen wortel mag schieten, dat, wanneer men slechts een zoo goed mogelijk samengestelden Marine-Staf heeft, de Marine gered is en het voldoende zal zijn, als de minister slechts uitvoert wat hem door den Staf wordt gezegd.

Een minister echter die slechts als phonograaf van den Staf weet te fungeeren kan geen goed bestuurder zijn, want waar zou het dan heen gaan met de zoo hoog noodige eenheid van handelen? De Staf behoort natuurlijk zijn invloed uit te oefenen op den minister en die invloed mag zelfs groot wezen,

doch altijd blijft de minister degene, van wien de opdrachten te geven aan den Staf, behooren uit te gaan, moetende hij dien weten te gebruiken om zijn plannen uit te werken.

Het zal er dan voornamelijk van afhangen in hoever die opdrachten strooken met de werkelijke behoeften van 's lands vloot en van de omstandigheid of het al dan niet wezenlijk ernst is, om die behoeften te bevredigen, of de arbeid van den Staf al dan niet vruchtdragend zal zijn. Op den minister rust dan nog de verantwoordelijkheid er voor te waken, dat die Staf niet worde een verzameling van schrijvers van lange memoriën, die den nutteloozen papiervoorraad slechts vermeerderen en dat dit lichaam zich er van onthoude, zijn werkkring bij voorkeur te zoeken op het gebied van den ingenieur, den artillerist, of den torpedist. Zulk een Staf moet algemeen (generaal) blijven en heeft dan nog een ruim veld voor zijn bemoeiingen. De door sommigen gekoesterde vrees dat hij zou ontaarden in eene nieuwe editie van de zgd. Haagsche Marine, is gemakkelijk weg te nemen, want vestigt men, zooals de Heer KEMPE wil, de Staf grootendeels in de zeeplaatsen, dan verdwijnt dat gevaar vanzelf.

Hiermede wenschen wij onze opmerkingen over den Marine-Staf, waartoe de brochure van den Heer KEMPE ons aanleiding gaf, te besluiten. Tal van andere punten in die brochure, zouden niet minder een nadere bespreking vorderen, doch dit zou ons te ver voeren. Genoeg zij het den lezer van *Spectator* er op te wijzen, dat de brochure hem, die belang stelt in 's lands Zeemacht, stof tot denken kan geven, wijl daarin aan menige zwakke plek bij de Marine wordt herinnerd en dat zij uit dien hoofde, wanneer eerlang de nieuwe begrooting van Hoofdstuk VI der Staatsbegrooting verschijnt, met vrucht zal kunnen worden nageslagen om te zien in hoever met opzicht tot de vele gebreken, die in de brochure worden bloot gelegd, gestreefd wordt naar verbetering.

Gewis toch zal in jaren de begrooting van Marine niet met zooveel belangstelling zijn verbeid dan thans.

X.

DENKBEELDEN ONTRENT EEN GOEDKOOPE ELECTRISCHE VERBINDING VAN DE SCHILDWACHTEN IN FORTEN MET DE WACHT.

(Met schetsen op Pl. VI.)

Eenige jaren geleden, werd door den ondergeteekende bij de fortoefeningen gebruik gemaakt van een alarmbel (trembleur).

De inrichting was de volgende: In de wacht waren twee elementen verbonden met een alarmbel, de beide draden liepen naar den schildwacht, die op ongeveer 70 M. van het wachtlokaal bij nacht op den berm was geplaatst, zie fig. 2.

Omtrent het gebruik van de alarmbel door den schildwacht was het volgende bepaald: zag hij iets verdachts, b. v. het naderen van een troep of vaartuigen enz. dan haakte hij het uiteinde van den eenen draad, welke tot een haak was omgebogen in het oog van den andere. Hierdoor werd de stroom gesloten en de bel luidde voortdurend. Zag de schildwacht echter iets dat bijzonder zijn aandacht trok, zonder dat het nog noodig was, alarm te maken, b. v. een kleine patrouille, dan sloot hij den stroom slechts voor een korten tijd, door de draden een oogenblik in elkaar gehaakt te laten (waarschuwingsssein). Hierdoor ontstond in de wacht slechts een kortstondig gelui, waarop de korporaal van aflossing zich naar den post begaf, om door dezen ingelicht te worden, met hetgeen hij had waargenomen.

Om zeker te zijn dat de belinrichting behoorlijk werkte, moest de korporaal van aflossing telkens bij het opbrengen der posten den stroom voor een korten tijd sluiten, de wachtcommandant hoorde alsdan het luiden der bel en was overtuigd dat de toestel in orde was.

Gedurende den tijd der fortoefeningen van 1883 is er geen oogenblik geweest dat de belinrichting onklaar was. Toch kwam later de gedachte bij mij op, dat, ondanks de belinrichting goed werkte op het oogenblik toen de korporaal van aflossing den schildwacht op post bracht, dit kort daarna niet meer het geval zou kunnen zijn.

Dit zou kunnen veroorzaakt worden: 1°. door verzwakking der elementen, 2°. door *moedwillige* beschadiging van de alarmbel en 3°. door beschadiging aan den draad.

Bij het gebruik van goede elementen *Leclanché* is het eerste niet te vreezen; immers deze elementen, welke volgens GANOT algemeen bij signaaltoestellen worden gebruikt, zijn bijzonder constant en kunnen jaren achtereen dienst doen. Tegen moedwillige beschadiging van de bel kan men waken, door ze buiten het bereik te plaatsen.

Er blijft nu nog over de beschadiging aan den draad. Vele middelen zijn door mij beproefd geworden om de beschadiging aan den draad door den schildwacht zelf te doen waarnemen op het oogenblik dat hij het alarm- of waarschuwingssein wil geven. Het beste en eenvoudigste middel schijnt mij het volgende toe: Aan het uiteinde van den eenen draad wordt een ijzeren raspvijn bevestigd. Het uiteinde van den anderen draad wordt eenige malen om een uitgegloeiden draadnagel, welke goed blank gevijld is, gewonden. Strijkt men nu langzaam, doch met eenige kracht, met de punt van den draadnagel over de raspvijn, dan vertoonen zich een reeks van bundels vonken ongeveer 1 cM. lang. Is de draad daarentegen gebroken, dan vertoonen zich geen vonken; de schildwacht weet dat de belinrichting niet werkt en hij zal alsdan zijn schot moeten lossen.

De voordeelen aan het gebruik van een alarmbel verbonden zijn in het kort de volgende:

Wanneer een schildwacht in een fort een vijandelijken troep bij nacht ziet naderen, dan zal hij in gewone omstandigheden niets anders kunnen doen, dan schieten; doch welken waarborg heeft hij dat de wacht het schot hoort? Dit geval is onder anderen denkbaar bij hevig vuren op nevenforten.

Het geluid van een schot werkt kortstondig, maar het alarmsein werkt voortdurend en hevig.

Schiet een schildwacht, dan wordt de troep die het fort verrassen wil, mede gewaarschuwd; hij kan alsdan of terugtrekken of naar omstandigheden met meer stoutmoedigheid voorwaarts rukken.

Het kan ook gebeuren dat de schildwacht iets ziet of hoort dat bijzonder zijn aandacht trekt, zonder dat het daarom nog noodig is, dat hij dadelijk alarm maakt. Staat hij alleen op post, dan heeft hij in den regel geen ander middel dan zijn schot om de opmerkzaamheid van den wachtcommandant tot zich te trekken.

Bij de fortoefeningen deed zich op mijn fort zulk een geval voor. Een schildwacht bij nacht op den berm geplaatst, hoorde dat er voortdurend iets in de gracht werd geworpen, hij maakte daarop gebruik van het waarschuwingssein met de alarmbel. Op dit sein kwam de korporaal van aflossing en het bleek bij verder onderzoek dat het kikvorschen waren, die door het springen van den wal in de gracht een geluid maakten alsof er met omzichtigheid pogingen tot grachtsovergang werden gemaakt. Had de schildwacht van zijn schot gebruik gemaakt, dan zou noodeloos de bezetting gealarmeerd zijn geworden.

Wat zal er gebeuren voornamelijk bij kleine forten, wanneer de vooruit-

geschoven troepen of posten zijn teruggetrokken en de schildwachten telkens vuren, wanneer de vijand met enkele manschappen de bezetting tracht te alarmeeren? Niets anders dan dat de bezetting òf afgemat wordt òf haar waakzaamheid laat verflauwen.

Het doel, waarom de ondergeteekende een alarmbel bij de forttoefeningen had medegenomen, was om op het smalle acces, dat naar zijn fort voerde, een inrichting te vervaardigen, waardoor de vijand zelf zijn nadering moest aankondigen. Hiertoe zou een deur, zooals er op de fortten als bekleedingsmiddel aanwezig waren, gebruikt worden en op het acces gelegd worden. De teekening hierbij gevoegd geeft de inrichting aan. In fig. 6 is *A* een deur die bij avond op het acces gelegd en met gras of aarde overdekt wordt. Twee veeren, één rechts, de andere links, houden haar op een geringen afstand van haar onderlegger.

De deur, die breeder dan een pas moet zijn, wordt slechts door het gewicht van ± 70 KG., het gewicht van een man, op den onderlegger gedrukt. Gaat er nu een enkelen man over, dan wordt het contact voor een korten tijd daargesteld, gaat er echter een troep over, dan duurt het contact langer en uit den langeren duur van het contact is tennaastenbij de sterkte van den troep af te leiden.

Het spreekt vanzelf dat de draden verbonden zijn met een alarmbel in de wacht.

Wat de kosten aangaat tot het maken van een electriche verbinding van één schildwacht met de wacht, deze zijn zeer gering. Vergist de ondergeteekende zich niet, dan zijn er altijd eenige reserve *Leclanché*-elementen bij de telegraaf toestellen aanwezig, een electriche bel kost ongeveer *f* 2,50, terwijl guttapercha-draad van af 5 cent de meter te verkrijgen is. Men moet echter een draadsoort kiezen, die de noodige stevigheid bezit.

Voor het geval men bij een groot fort meer dan één schildwacht electriche met de wacht wil verbinden, zonder voor iederen schildwacht een afzonderlijke geleiding te maken, zou men de volgende verbinding kunnen gebruiken:

Een der met guttapercha of caoutchouc bekleede draden splitst zich in *A* (fig. 2) in twee deelen, de andere eveneens in *A'*. De draden liggen bijna geheel en al in de gracht en komen alleen ter hoogte van de schildwachten er uit. Staan die schildwachten b. v. ter hoogte van *B*, *C*, *D* en *E* op den berm, dan kunnen zij zich met de wacht in verbinding stellen door de draden bij elkaar te brengen, indien deze te hunner hoogte van de guttapercha-bekleeding ontbloot zijn (bij *B* en *D* door een stippellijn aangeduid).

Om dit gemakkelijk te kunnen doen staat bij iederen schildwacht een paaltje op den berm. In den kop van het paaltje is een gleuf aangebracht, voorzien van lak tot isolatie; hierover loopt de eene draad, welke op deze hoogte van de guttapercha-bekleeding ontbloot is, de andere buigt zich met het ontbloote gedeelte over het paaltje (fig. 3).

Willen de schildwachten nu het waarschuwingssein geven, dan brengt post N°. 1 eenmaal den eenen draad tegen den andere; post N°. 2 doet zulks tweemaal enz. Om het alarmsein te geven, wordt de eene draad uit de gleuf getild en op den andere gelegd (fig. 4).

Aangezien de draden ter hoogte van *C* en *E* eindigen, zoo kan hier het een ontbloote einde tot een haak en het andere tot een oog worden omgebogen. De verbinding geschiedt dan hier op de reeds vermelde wijze.

Gebruikt men in plaats van den negatieven draad, aardplaten of aardpalen, dan zal het reeds vermelde ook hierbij van toepassing zijn (fig. 5).

Daar de draden bijna geheel in de gracht liggen, zijn zij aan geen beschadiging blootgesteld. De wachtcommandant kan echter van tijd tot tijd de draden door den korporaal van aflossing laten onderzoeken, door b. v. bij post N°. 1 de verbinding eenmaal, bij post N°. 2 tweemaal enz. te doen daarstellen. Hoort hij dan achtereenvolgend de bel één-, twee-, drie- en viermaal luiden, dan is de verbinding in orde; hoort hij echter de bel achtereenvolgend een-, drie- en viermaal aanslaan, dan is de verbinding tusschen post 1 en 2 verbroken en kunnen hieromtrent de noodige maatregelen tot herstel genomen worden.

Ook kan men bij meerdere verbinding in één draad gebruik maken van de raspvijl en den draadnagel; hierbij kan zich echter het volgende geval voordoen: Ziet de schildwacht, die het naast bij de wacht is, b. v. de schildwacht in *B*, den vijand eerder dan de schildwacht in *C* die het dichtst bij den vijand staat en heeft de eerste het alarmsein gegeven, waardoor dus de stroom gesloten is, zoo zal de laatste geen vonken kunnen verkrijgen.

Dit zeldzame geval heeft echter geen invloed op de veiligheid der bezetting, aangezien de wacht het alarmsein van den schildwacht in *B* reeds ontvangen heeft.

Mocht men vreezen, dat de raspvijl en de draadnagel bij vochtig weder spoedig zouden roesten, dan kan men voldoende hiertegen waken, door ze beide in een houten kastje op te hangen.

Het hier ontwikkelde denkbeeld is in zijn eenvoudigste gedaante voorgesteld. Om geen ingewikkelde teekeningen te maken is een sluiting der stroom aangegeven, die wellicht beter door drukknoppen of op een andere wijze kan geschieden.

Gouda, Mei 1885.

ADELS,
Kapt. der inf.

Twee vragen aan v. S.

Naar aanleiding zijner *Kantteekeningen op het Reglement op den Inwendigen dienst der Infanterie*. (*Mil. Spectator* 1885, N°. 9.)

In bedoelde kantteekeningen geeft v. S. niet onduidelijk te kennen, dat de Commissie, wier taak het is geweest, de reglementen te herzien, de schuld draagt van de slordigheid en van het gemis aan overeenstemming in de onderdeelen, waarvan het reglement op den Inwendigen dienst op vele bladzijden de sporen draagt.

Herhaaldelijk wordt die Commissie door den Schr. genoemd. Soms wordt haar geen lof (?) onthouden of maakt de Schr. haar geen grief omtrent den inhoud van eenig artikel, doch over het geheel genomen heeft zij zich volgens Schr. op onvoldoende wijze van haar taak gekweten, maakte zij onvergeeflijke vergissingen en had zij dikwijls geen helder begrip van hetgeen zij voorschreef.

Het oordeel is niet zacht; het wordt gemotiveerd door een menigte opmerkingen, bedenkingen en vragen, waaruit — volgens den Schr. — blijken kan, dat niet alleen verbeteringen, maar ook belangrijke aanvullingen noodig zijn, zonder welke het reglement niet kan geacht worden te voldoen aan de meest bescheiden eischen.

Het ligt geheel buiten onzen weg, omtrent het al of niet gegronde van Schr's. opmerkingen enz., in eenige beschouwing te treden.

Wij nemen echter de vrijheid hem twee vragen te stellen, waarop hij, naar wij hopen, wel zal willen antwoorden.

Die vragen zijn:

1. Stemt het reglement op den Inwendigen dienst — zooals het aanvankelijk was afgedrukt, dus zonder verbeterbladen — overeen met den inhoud van het ontwerp, door de Commissie samengesteld; of m. a. w.: werd het ontwerp der Commissie door het Hoofdbestuur onveranderd overgenomen?
2. Zoo de Schr. hierop niet bevestigend kan antwoorden, omdat hij het niet zeker weet, of, als wijzigingen hebben plaats gehad, zoo hij deze niet kent, had hij dan niet beter gedaan, de Commissie buiten spel te laten, en de verwijten aan haar adres in de pen te houden?

MILITAIRE SPROKKELINGEN.

Toen ik u in mijn vorig schrijven *Spectator* zeide dat ik voornemens was nog een bezoek te brengen aan het slagveld van Waterloo, stelde ik mij niet voor, dat ik dáár nu juist veel voor mijn sprokkelmand zou vinden van actueel belang of practisch nut. Tusschen het groote militaire drama waarvan die Belgische bouwvlakte eens het tooneel was, en de krijgskundige vraagstukken van den dag van heden, ligt niet alleen een driekwart eeuw bijna, maar zooveel niet minder groote wereldgebeurtenissen werden sedert dien tijd in Europa uit ontzettend bloedige botsingen van reuzenmachten geboren, dat de aandacht en de studie van het tegenwoordig militaire geslacht wel natuurlijk op die dichter bij ons liggende oorlogen, met voorliefde gevestigd wordt. Alles, samenstelling der legers, theorie der oorlogsvoering, bewapening en daaruit voortvloeiende leer der gevechten, is zoo *de fond en comble* veranderd, dat men allen grond meent te hebben, de studie dier vroegere veldtochten als schier waardeloos te kunnen beschouwen voor de practijk van het heden.

Waterloo, hoeveel krijgskundigen van den eersten rang dien naam ook aan den hunne verbonden; met hoeveel geestdrift wij ook in den aanvang onzer loopbaan de beschrijving verslonden van die laatste emouvante bloedige schaakpartij, waarbij in enkele dagen het lot van gansch Europa op het spel stond, Waterloo wekt thans meer in onze gedachten de herinnering op aan iets legendairs, dat wel een grootsch tafereel in de wereldgeschiedenis voor de oogen onzer verbeelding terugtoovert, maar waaraan wij als leering en voorbeeld, niet meer zooveel waarde hechten als in onze jeugd. Ja, bij het aanschouwen b. v. van de gebeurtenissen uit de oorlogen van lateren tijd, bij de vergelijking van cijfers en afstanden, in veldslagen als die van St. Privat, van Sedan, met die van den veldtocht van 1815, zou men bijna geneigd zijn, dezen laatste schouderophalend ter zijde te leggen. Immers wat den omvang der handeling betreft, die op één punt werd afgespeeld, zijn de afmetingen oneindig grooter geworden. Ja, doch ook alleen de afmetingen; zeker niet de beteekenis der handeling en hare gevolgen;

en nog minder het militair genie, dat die handelingen heeft voorbereid en bestuurd. In dit opzicht heeft nooit eenige veldtocht het van dien van 1815 in belang gewonnen. Niet het bestaan, de roem of de vernedering van slechts twee volken, werden hier in enkele uren, en in een ruimte die het menschelijk oog geheel vermag te overzien, beslist, maar van dat reuzenduel, hing het lot van *alle* Europeesche staten af.

Een bezoek aan die hoogst indrukwekkende plaats moge misschien onvruchtbaar schijnen voor hem, die uit aanschouwing daarvan, gegevens, aanwijzingen wenscht te putten van tegenwoordig dadelijk nut; misschien, *Spectator*, vindt gij het ook in onze dagen tamelijk doelloos, de schreden te richten naar een terrein, waar voor ons immers oogenschijnlijk niets meer te leeren valt; gebeurtenissen uit een zoover verleden te willen gaan bespreken, die immers op zoo meesterlijke wijze reeds zijn geboekstaafd door mannen als een KNOOP bij ons, THIERS, CHARRAS en zooveel anderen in den vreemde, en dat in een het onderwerp zooveel waardiger vorm, dan mijn losse, vluchtige schetsen.

»Hoe? vraagt gij misschien, het verwaande eener zoodanige onderneming nog daargelaten, kwaamt gij er toe, die oude koe uit de sloot te halen, in een tijd dat iedere dag onze aandacht voor nieuwe details van ons vak inroept; waarlijk sprokkelaar, ge kunt u er ditmaal niet op beroemen mij primeurs te leveren, foei, mij niets als oud dood hout 't huis te brengen, wat zal ik daaraan hebben.»

Een oogenblikje mijn vriend, werp den voorraad niet te spoedig minachtend ter zijde. Vooreerst is het misschien sommigen niet onwelkom, bij den overgrooten schat van actualiteiten, weer eens voor een enkele maal te verwijlen bij het verledene. Wellicht is er in de overpeinzingen, die de wandeling over dat slagveld bij mij opwekte, ook nog wel iets dat het nadenken van anderen uitlokt, en is misschien in die retrospectieve aanschouwing ook voor het heden nog iets vruchtbaars. Maar eindelijk, mijn vriend, ik geef u ditmaal mijn overdenkingen, dewijl het mij een behoefte was; omdat inderdaad *het met eigen oogen aanschouwen van die plaatsen, waarvan wij de namen reeds in onze prilste jeugd met zekeren eerbied stamelden, een aangrijpenden indruk op mij maakte.* Er valt niet iederen dag iets te betoogen; het woord en de pen mogen ook voor een enkele maal dienen, om eenvoudige gewaarwordingen en indrukken weer te geven, die tot den kring der geesteswerkzaamheid van ons militaire vak behooren.

Wanneer gij bij het kleine, oude, echt Brabantsche dorpje Braine-la-Leud den trein verlaat, om gewoonlijk in gezelschap van een groot aantal Engelsche toeristen, een der altijd volgepropte omnibussen te beklimmen, die u, in de eerste plaats naar den »Leeuw» brengen zal, bekruipt u aanvankelijk de vrees van u bitter teleurgesteld te zien, zoo zeer maakt de omgeving op u aanvankelijk den indruk van een zeer moderne banaliteit.

Immers bij de meesten uwer reisgenooten ontwaart ge de alledaagsche

volstrekt niet voorbereide nieuwsgierigheid naar »iets wat men moet gaan zien;» dat in den Baedeker staat, iets wat men zien gaat als een panorama, een monument of b. v. de morgue te Parijs. Gewoonlijk valt ge daarbij al dadelijk in handen van een der zoowat gepatenteerde »explicateurs du champ de bataille,» een industrie die ter plaatse van vader op zoon overgaat. Die gidsen »possèdent leur Waterloo, sur le bout du doigt; en weten in het Engelsch, met een woordenrijkheid die gij bij zulke blauwe kielen niet zoudt verwachten, u de standplaatsen der korpsen en onderdeelen, de namen der gevallen aanvoerders te vermelden niet alleen, maar inderdaad u het verloop van de handeling, wat de groote trekken aangaat, met juistheid in herinnering te brengen. In de schildering van de bijzonderheden zijn die rustieke krijgskundigen echter nog al romantisch; de meestal in den aanvang tamelijk nuchter rondziende bezoekers, verbaasd een gewoon bouwveld voor zich te hebben, moeten dan ook wat »bewerkt» worden, vóór hun verbeelding begint te spreken. Ook de onpartijdigheid van den explicateur is niet boven verdenking.

Ten minste ik deed de ontdekking, dat terwijl hij juist met geestdrift tot eenige Engelschen had gesproken over het onmetelijk geluk, dat gansch Europa aan WELLINGTON's taaie volharding te danken had, hij toch een paar passen zijwaarts tot den eenigen aanwezigen Franschman zeide: »N'est-ce pas que c'était dommage; une poignée d'hommes seulement de GROUCHY dans le dos de ces Prussiens de malheur, et le centre eut été enfoncé, et NAPOLEON leur aurait une fois encore administré une bonne volée, à ces fichus Anglais.» Nu *Spectator*, ik had er voor gezorgd, dat ik dien dubbelzinnigen strateeg wel missen kon, en met hem het gekakel van zijn geïmproviseerde tactische klasse. Een wandeling over zulk een slagveld moet men alleen doen, of hoogstens met een paar eveneens van den ernst van het bezoek doordrongen reisgenooten, gewapend met een goede kaart, en liefst met versche herinneringen.

Wat het eerste betreft was ik in het bezit van een zeer uitvoerige en als zeer betrouwbaar bekende Engelsche schets van het slagveld, zooals het in '15 was, en van de positie der wederzijdsche legers in bijzonderheden, en bovendien van de Belgische stafkaart, waaruit ik mij van te voren rekenschap had kunnen geven van de wijzigingen, die het terrein in het verloop der tijden had ondergaan. En wat het tweede betreft, ik had mijn geheugen eens opgefrischt door het herlezen van THIERS, *Campagne de 1815, uit »le Consulat et l'empire»*. Waarom juist THIERS, en niet b. v., als Hollander, liever KNOOP's *Quatre-Bras en Waterloo*, een geschrift dat toch zeker niet minder krijgskundige waarde heeft, en wat de handelingen der Nederlandsche troepen gedurende den veldtocht betreft, meer details geeft? Ronduit gezegd, hierom vooreerst, mijn waarde *Spectator*, dewijl ik te Brussel in de *Marché Couvert* de vijf deeltjes van THIERS *Waterloo* was machtig geworden voor twee franken! Dat noem ik je »de la strategie à la portée de tous.» Maar bovendien

was mij THIERS daarom welkom, aangezien ik voor mijn doel nu niet zoo zeer behoefte had aan de *meest* nauwkeurige beschrijving van details, vooral niet aan scherp uitgewerkte wederlegging van anderen; maar naast een goed, helder, breed uiteengezet overzicht van den toestand, gaarne, als ik het zoo noemen mag, de *couleur locale* van de dagen van 1815 in mij opnam. En in dit opzicht voldoet de beschrijving van THIERS meesterlijk. Er is bij hem iets pittoresks, iets wat sterk de verbeelding te hulp komt. Hij geeft u het beeld van de handelende hoofdpersonen, hun karaktereigenschappen, den geest die troepen en aanvoerders bezielde, de gevoerde gesprekken en episoden van den strijd, zoo levendig terug, dat men aan zijne hand het slagveld bewandelende, alles als het ware weer uit den grond ziet oprijzen. Wellicht valt hier of daar wat af te dingen op de stipte nauwkeurigheid; op de partijdigheid zeker zeer veel. In zijn verdediging van zijn held tegenover minder goed te rechtvaardigen misgrepen, sleept hij u door zijn meesterlijk advokaatachtige pleidooien licht mee tot gewaagde gevolgtrekkingen. Maar men gaat in onze dagen geen bezoek aan Waterloo brengen, om daaruit alleen tot een onfeilbaar oordeel te komen. Daarvoor is grondiger studie en vergelijking noodig. Ik wenschte enkel onder den indruk te geraken van dat emouvant verleden, met inachtneming van voldoende getrouwheid aan de waarheid, wat de groote lijnen betreft. Hij die nog meer romantische schildering wil, bij gemis aan alle militaire waarde, kan VICTOR HUGO's hoofdstuk uit »les Misérables» over Waterloo lezen, maar zoover ging mijn losheid op het stuk der geschiedkundige waarheid niet.

Wat u al dadelijk een grootschen ernstigen indruk geeft, nog vóór ge den hollen weg van Braine-la-Leud naar het plateau van Mont St.-Jean hebt ingeslagen, is de Leeuw van Waterloo, die ver boven huizen, boomen en torenspitsen verheven, die gansche merkwaardige vlakte domineert. Wáár ge u ook bevindt in den kring van een paar uren, overal ontmoet uw oog, dáár hoog in de lucht, dat fiere ernstige gedenkteeken, opgericht op dezelfde plek, waar het vorstelijk bloed van Oranje met dat van zooveel vergeten eenvoudige Hollandsche strijders, den vreemden bodem drenkte. Als men alleen, niet afgeleid door alledaagsche praatjes, op een zomermiddag als de schaduwen reeds langer worden, die gansche vlakte aan zijn voeten ziet uitgespreid; als alles vrede en rust ademt, geen ander geluid tot u komt, als het verwijderd geblaf van een waakhond, of de angelus van de nederige dorpstorentjes van Mont St.-Jean, Braine-la-Leud en Ohain; het oog geen andere beweging ontwaart dan de ploeg die haar voren snijdt in dien grond, waarin duizenden van heinde en verre gekomen, op eenen dag den eeuwigen slaap ingingen; als men dan het oog naar boven richt, op dien naar het zuiden gekeerden dreigenden Leeuw, die als het ware die gansche vlakte onder zijn hoede neemt; als men dan in stille overpeinzing voor zijn geest die verschrikkelijke stonde terugroept, dat geweldig tooneel van vernieling, die reusachtige botsing der woeste onttoomde menschelijke hartstochten; als

men die ure herdenkt — ook een zomermiddag — waarin die thans zoo vreedzame plek de plaats werd, waarop het lot der gansche wereld werd beslist; hoe het grootste oorlogsgenie dáár zijn laatste flikkering gaf, en verpletterd werd door een onverbiddelijken hooger wil, zie mijn vriend, dan krijgt ieder dier nederige huisjes, die getuigen waren van dien dag, die eenvoudige zandsteenen muren, die boomen, die nog de teekenen van dien storm dragen, een geheimzinnige verheven beteekenis. En die vlakte, ze mag dan op zooveel anderen gelijken, zij laat een onuitwischbaren indruk in uw verbeelding achter.

En als Nederlander kunt gij een zeker gevoel van trots moeilijk bedwingen bij de gedachte: ook mijn klein Vaderland lag hier zijn gewicht, in de weegschaal; ook onze vadersen hielpen hier de zege behalen en hadden in dien strijd een leeuwendeel.

U op methodische wijze een beschrijving van het slagveld te geven is niet mijn plan, *Spectator*, hoe gaarne ik u ook zou uitnoodigen, mij op den voet overal te volgen. Die wandeling zou u echter te lang vallen, gij kunt mij zooveel tijd niet geven, en bovendien aan een zuiver tactische beschrijving van het slagveld hebben wij waarlijk geen behoefte meer. Gij herinnert u nog evenals ik zeker, dat wij als cadet reeds zeer uitvoerige beschrijvingen van Waterloo in onze cahiers hadden opgeteekend, als voorbeeld van goed gekozen defensieve stellingen. Gij weet nog wel hoe methodiek dat gedeelte der tactiek in onzen tijd, door den lateren Kolonel KEMPEES werd behandeld. Terrein vóór het front; frontlijn en hare volstrekte en betrekkelijke lengte; aanleuning der flanken; inwendige der stelling (overzichten en communicatiën), rug- en teruchtochtsweg; gij weet hoe Waterloo werd getoetst aan al die vereischten. Hoe hier bijna alles in het voordeel van den verdediger was, en men tegen de positie slechts twee groote grieven kon hebben; het niet aangeleund zijn van den linkervleugel, die ten noorden van Smohain eigenlijk zooals men zegt nog al in de lucht hing, en de aanwezigheid van het destijds slechts door één enkelen begaanbaren weg doorsneden bosch van Soignies, een gevaarlijk defilé voor WELLINGTON's leger in geval van een noodzakelijken terugtocht.

Wat die legeraanvoerder tegen deze beiden hem ten laste gelegde tactische fouten heeft ingebracht, zult gij u evenzeer nog wel herinneren. Wat dien ongedekten linkervleugel betreft, BLÜCHER met zijn 60.000 van Ligny geredde Pruisen zou dien dekken; hij had het immers stellig beloofd, ook ná Ligny nog, en op het woord van dien energieke grijsaard kon men rekenen. En wat het bosch van Soignies betreft, juist dat minder practicable terrein moest ingeval van ongelukkigen afloop op de vlakte van Mont St.-Jean, den teruchtocht van WELLINGTON's leger dekken. De waarde van beide argumenten is menigwerf betwist; er is zooveel daarvoor en daartegen gezegd geworden; vooral wat dat Soignies-bosch betrof, dat nu door vele bruikbare wegen doorsneden, een teruchtocht wel beschermen zou, maar

dat er destijds heel anders uitzag, en waartegen een geslagen leger toen kon worden gëaccoleerd.

Ik breng u slechts de groote trekken in herinnering, en vooral het voorbeeldig sterke van het front der stelling, met haar zacht naar het zuiden afloopende helling, die de vuuruitwerking zoozeer begunstigde, en met hare als het ware vooruitgeschoven natuurlijke werken: het kasteel Hougomont, dat den straatweg van Nivelles, en de pachthoeve La Haye-Sainte die den grooten weg van Charleroi naar Brussel beheerschte; de beide hoofdaccessen die op het plateau, bij Mont St.-Jean samenloopen.

Welnu mijn vriend, men heeft ons vroeger die beide terreinvoorwerpen zóó getrouw weergegeven, dat ge nauwelijks in het centrum, waar thans de Leeuw is, zijt aangekomen of ge herkent ze, zonder u te vergissen, als waren het oude bekenden; zoo weinig is hier door den tijd of door menschenhand gewijzigd. Den beruchten hollen weg verlatende, die de eigenlijke frontlijn der stelling uitmaakte, berucht door de noodlottige »chevauchade de morts» van KELLERMAN's en MILHAUD's kurassiers, wier heldenscharen in dien hollen weg grootendeels door het vuur van PIETON's en ALDEN's infanterie vernietigd werden, richten wij eerst onze schreden naar Hongoumont. Die holle weg valt u wat zijn beteekenis betreft aanvankelijk tegen, vooral als u de fantastische schildering van VICTOR HUGO nog is bijgebleven, die hem als een bepaald ravijn heeft geschetst, dat strijkmaatvol met de lijken der Fransche garde-cavalerie werd opgevuld. Wellicht was de weg vroeger dieper ingesneden; doch thans is alleen het gedeelte in het centrum en oostwaarts van den weg van Charleroi, over een driehonderd M. nog als een holle weg te beschouwen, waarvan alleen de noordelijke zoom een rug van een 2 M. hoogte vormt. Bevindt gij u echter op het vóórterrein dan begrijpt ge beter de tactische rol, die door dit terrein-detail werd vervuld, door het verraderlijke daarvan. Immers tot op den afstand van 100 pas genaderd, ontwaart gij die inzinking in het terrein niet, maar schijnt de bouwvlakte gelijkmatig op te loopen. En wat u nog meer den toestand doet beseffen, is, wanneer ge u op eenige schreden achter den noordelijken wegboord op den bodem neêrlegt of knielt, zooals de Engelsche infanterie dit met zoo verpletterend succes op dien gedenkwaardigen dag deed. Want gij ontwaart dan, dat ge volkomen aan het oog van den op het plateau aanrukkenden vijand onttrokken zijt. Zoo ooit dan raakt gij hier doordrongen van de hooge tactische beteekenis, die schijnbaar zoo nietige golvingen in, of accidenten op een gevechtveld kunnen verkrijgen, voor hem, die ze te gebruiken weet, zooals een WELLINGTON dat verstond. En gij vraagt u af, als in die dagen die glatte trompladers, zóó afdoend zóó vernielend konden werken, alleen omdat hun vuur onverwacht, bedaard werd afgegeven, wat zou er thans van zulke aanvallers zijn overgebleven; wat is de waarde van zulke kleine terreinaccidenten thans niet vertienvoudigd!

Hongoumont betreedt gij niet zonder een zekere eerbiedige aandoening!

Als ge dwars het bouwveld overgestoken, het smalle pad bereikt, dat langs den westelijken rand der hoeve, u naar de voorpoort brengt onder de schaduw der eeuwenoude eiken, die de donkere, hier en daar afgebrokkelde muren omzoomen, en die u nog de vele litteekens toonen van de wonden, die ook zij dien dag bekwamen, dan grijpt u onwillekeurig een gevoel aan als bij het intreden van een eenvoudig landelijk kerkhof.

En is het dan ook geen kerkhof; leggen dáár onder uwe voeten niet meer dan 3000 lijen van vriend en vijand! Hoe! om die kleine plek, om die betrekkelijk nietige gebouwtjes — want al is van het eigenlijk kasteel nog slechts een hoop puin, een enkel muurtje, en een kleine afzonderlijke kapel overgebleven — ge kunt ze in uw verbeelding gemakkelijk opbouwen, en u dan rekenschap er van geven, dat het zoogenaamde kasteel niet veel meer dan een groote pachthoeve was.

Om die localiteit, die gij u veel grootscher had voorgesteld, is daarom zoo lang, zoo moorddadig gestreden?

Maar 't was de sleutel van den weg van Nivelles naar Brussel, van WELINGTON'S terugtochtsweg alzo. En hoe het mogelijk was, dat dáár door één bataljon Nassauers, drie compagnieën Hanoveranen en vier compagnieën Engelsche garde, in alles nog geen 1800 man, den ganschen dag het hoofd kon worden geboden aan de herhaalde onstuimige aanvallen van het geheele Fransche legerkorps van REILLE, — bijna een vierde van de totale infanterie van NAPOLEON op het slagveld? Ook dat wordt u duidelijk, *Spectator*, als gij dat terreinvoorwerp met een beetje tactisch oog beziet, en ontwaart hoe vooral het beloop der lijnen, het tot een natuurlijk fortificatorisch werk maakte.

De gebouwen bestonden uit het eigenlijke kasteel, thans een ruine, en de daartegenover liggende boerderij, die beter bewaard gebleven, nog bewoond wordt. Het geheel vormt een rechthoek, met de kortste zijde naar den vijand gekeerd en was omringd door een vrij dikke gemiddeld $1\frac{1}{2}$ M. hoogen muur; die ook den moestuin ten oosten van het kasteel insluit. Tusschen de gebouwen, op de ongeveer 40 à 50 M. lange en breede binnenplaats bevond zich een put en de bekende poel, die men nog in alle Belgische en Limburgsche hofsteden aantreft. Tot die gebouwen en de ruimte daartusschen krijgt men toegang, behalve door de hoofdpoort, door een kleinere houten poort in de achterzijde in den ringmuur. De hoofdpoort waarboven een paar vensteropeningen en een klein, evenals de gebouwen, met pannen bedekt torentje, draagt evenals de frontzijde van den muur die den moestuin omgeeft, wel overal de sporen van geweer en kanonvuur, doch men vraagt zich af, waarom die eenvoudige gebouwen, niet liever door artillerievuur vernield en onhoudbaar zijn gemaakt geworden, in stede van daarop een ganschen dag menschelijke krachten te verspillen. Veel vuur uit de gebouwen kon op het aanvalfront ook niet gegeven worden, daar dit, door een voorgelegen bosch van zwaarstammige boomen, waarvan nog enkele vete-

ranen zijn overgebleven, werd belet. Naast en vóór den moestuin, omgeven door een zware heg, breidt zich een rechthoekige boomgaard uit, wier lange zijde, ongeveer een 150 pas, met de hoofdpoort de frontlijn van het terreinvoorwerp vormt. Muur, heg, boomgaard, zijn dáár nog in denzelfden staat. De achterzijde eindelijk van het geheele voorwerp eindigt in rechte lijn, ligt in een inzinking van het terrein, zoodat, bij wijze van gedekten weg, door die plooi, veilige gemeenschap met den weg van Nivelles, waarvan men slechts een 300 pas verwijderd is, kan plaats hebben. De afstand tot de stelling veroorloofde de beide flanken van het terreinvoorwerp door vuur uit de frontlijn der stelling te bestrijken.

In onzen tijd zou het tegen den grond werpen en in brand schieten der volstrekt niet imposante gebouwen, en het onhoudbaar maken van het verblijf daartusschen en daar binnen, met granaatvuur het werk van eenige oogenblikken geweest zijn; en ik herhaal het, onverklaarbaar schijnt het dat men daartegen toen ook niet in hoofdzaak artillerie heeft aangewend. Hoe overmoedig dapper ook de aanvallen der Fransche infanterie van REILLE geweest zijn, zij zijn onvermogen gebleven, den vijand geheel uit het terreinvoorwerp te verdrijven, en het dus te kunnen gebruiken, om van daar uit tegen den vijandelijken linkervleugel, tegen den weg van Nivelles op te rukken. Wel heeft de aanvaller het bosch van Houmont stormenderhand kunnen binnendringen en de verdedigers daaruit verdreven. Hij stuitte toen echter op de zware heg, die hem, — wij zouden in onzen tijd zeggen als gezichtsdekking — den lagen muur verborg; wel werd ook die heg overschreden, en den boomgaard genomen. Doch daar stiet men het hoofd tegen het verpletterend bijna *à bout portant* van over den muur afgegeven vuur der Engelsche garde-compagnieën. Dien muur vermocht de Fransche infanterie geen oogenblik ondanks hare onstuimigheid te overschrijden.

Dáár vóór die hoofdpoort, in de enge ruimte tusschen heg en muur is de grond met lijken bezaaid geworden. En op die plaats waar één middag zoo verbitterd een strijd gevochten werd, zag ik thans, als ware het altijd een oord van landelijken vrede geweest, de dartele duiven om het torenspitsje dwarrelen, en pikten de kippen in den boomgaard rustig rond. Wel een beeld dat over de kleinheid der menschelijke handelingen, tegenover de rustige, onvergankelijke natuur en den loop des tijds doet nadenken. Ook aan het kleinere achterpoortje is verwoed gestreden, toen het aan een der bataljons gelukte, ondanks het vuur uit de hoofdstelling, de keel van het werk te bereiken, en de Luitenant LEGROS door bijlagen de poort verbrijzelde. Toch gelukte het slechts aan de voorsten der aanvallers, in de binnenruimte te dringen, die geen hunner levend weer verlaten heeft. Ook bij die kleine poort werden in dat wanhopig gevecht van man tegen man, de lijken op lijken gestapeld. *C'est là que cela a chauffé*, zooals de gids het uitdrukte, en men kan zich inderdaad een denkbeeld vormen, van wat een strijd sans merci, in die kleine ruimte moet geweest zijn.

Zooals gij weet, *Spectator*, heeft het niet op dien dag in NAPOLEON's beoelening gelegen, absoluut het kasteel zelf te vermeesteren, en tot dat doel de krachten van REILLE's gansche korps daaraan te verspillen en op die plaats te binden. Genoeg was het voor het welslagen van zijn hoofdaanval, die meer tegen centrum en linkervleugel van zijn tegenstander was gericht, dat het voorgelegen bosch en den boomgaard veroverd, een voortdurende bedreiging zijn zouden van den rechtervleugel, en daardoor een groot deel van de aandacht en de krachten van den verdediger op dit punt gericht te houden. Wat zou de toestand later op den dag niet den Franschen voordeeliger zijn geweest, indien men na de wanhopige charges der cavalerie, zoo bij herhaling tegen het centrum vruchteloos gebleven, uit gebrek aan beschikbare versche infanterie om haar aanvankelijk succes te bekroonen, nog over het grootste gedeelte van REILLE's korps had kunnen beschikken. Doch als toen gebleken is, welke noodlottige gevolgen het hebben kan, als onderbevelhebbers, in hun ijver, in hun luisteren naar ingevingen van persoonlijken moed of van dien hunner troepen *te ver* gaan, de hoofdhandeling vergeten, voor hetgeen zij onder de oogen hebben; als toen het ondoenlijke zich bewees, van eenmaal *te ver* in gevecht gelanceerde troepen er uit te halen, hoeveel meer moet men dan niet in onzen tijd zich voor dat gevaar wachten, nu meer dan ooit te voren, de infanterie-gevechten den troep uit de hand doen geraken.

La Haye-Sainte is nog volkomen de model-boerenhofstede, zooals ze in België en ook in het zuiden van ons land worden aangetroffen; zooals VAN MULKEN ze ons als type in zijn tactiek-cursus schetste. Hier is, naar het schijnt, niets veranderd; de lange, smalle, rechthoekige boomgaard longeerende den weg naar Charleroi, omgeven door een zware heg, en daarachter de ruime groote boerenwoning, met flankeerende stallen en schuren, het geheel omsloten door een zwaren en circa anderhalven meter hoogen muur. De hofstede met hare witte muren ziet er thans nog zoo gaaf, goed onderhouden en vriendelijk uit, dat men het niet vermoeden zou, als men die vreedzame binnenruimte binnentreedt, ook hier op het tooneel van een zoo afgrijpselijken strijd te staan. Een slechts smal front biedende aan den aanval, veel dichter dan Hougoumont bij de frontlijn gelegen, — op slechts een paar honderd schreden van het punt, waar de weg van Charleroi den hollen weg van Braine-la-Leud naar Ohain snijdt — met zijn lange flanken dus onder werkzaam vuur uit de stelling; den weg en het voorwaartsche terrein, door zijn geweervuur uit de hoeve en over den muur, geheel beheerschende, kon dit terreinvoorwerp een niet minder taaien weerstand bieden, dan Hougoumont, en het heeft dien geboden, getuige de nagenoeg algeheele vernieling der bezetting, die blijkens den gedenksteen in den muur en de eenvoudige monumenten bij het kruispunt, hier den heldendood stierf. En toch La Haye-Sainte werd wel genomen. Maar 't was hier NEY, die persoonlijk den aanval leidde, en *le brave des braves* heeft dien bijnaam

nooit meer verdiend, dan juist op dien voor Frankrijk zoo noodlottigen dag. Als om zijn aarzelen, zijn bij hem zoo ongewone overvoorzichtigheid van Quatre-Bras, die tot zoo fataal een tijdverlies had geleid, uit te wisschen, zijn hier bij dien aanval op La Haye-Sainte, en later bij de wanhopige charges door de gansche garde-cavalerie tegen het centrum ondernomen, door NEY daden van zoo onstuimigen, onweerstaanbaren moed aan den dag gelegd, dat zij aan het bovenmenschelijke doen denken. Bijna zonder inleidend vuurgevecht, met de bajonet in stormcolonne, werd de boomgaard van La Haye Sainte genomen, en drongen de aanvallers over den muur de pachthoeve binnen. De tijden zijn voorbij dat zelfs de ontembaarste moed van den aanvoerder, ook al weet ze tot den minsten soldaat te bezielen, en tot een doodsverachting te brengen, die aan waanzin grenst, een uitkomst zou bereiken, als hier door NEY werd behaald. Nog altijd zal ook wel in de tegenwoordige oorlogvoering, het voorbeeld van persoonlijken moed van den aanvoerder, gewicht in de schaal leggen. Maar onmogelijk meer in die mate als toen. De gesloten handelingen, die compacte aanvalscolonnes, zij deden de figuur van den aanvoerder meer uitkomen; de soldaat had hem meer onder de oogen; er lag in de gevechtsvormen meer gelegenheid tot een om zoo te noemen meer theatraal optreden; de troep kon meer ontvlamd worden; met gebaren en woorden kon meer uitgericht worden. Het voorbeeld kon toen sterker werken. En van die waarheid getuigt iedere plek van die bouwvakte die zich tusschen Hougoumont en La Haye Sainte uitspreidt. Hoe anders zijn ze te verklaren geweest, die tot zevenmalen toe herhaalde charges tegen het front der stelling, die ondanks de onstuimigheid van een alles verwoestenden orkaan, zich braken op den muur van ijzer en vuur der Engelsche infanterie. Hoe anders dan door het alles bezielend voorbeeld van een NEY, die ondanks hem dien dag tot zesmalen toe, het paard onder hem werd doodgeschoten, telkenmale de teruggeworpen regimenten, met nieuwen moed in den vuurpoel dreef. En was het ook niet het voorbeeld, door FRIANT, CAMBRONNE en alweer NEY gegeven — ces va-nu-pieds superbes, zooals HUGO die soldats de fortune van het 1ste Keizerrijk noemt — dat, bij de laatste radelooze stormaanvallen, de laatste overblijfselen van de garde, over dat kale veld, onder dien helschen kogelregen, tot aan den rand van het plateau bracht en het centrum van die toch taaie verdedigende linie nog deed doorbuigen? En zou die linie dat onstuimig wanhopig beuken hebben weerstaan, zoodat NAPOLEON vertwijfeld uitriep: »Ne dirait-on pas qu'ils ont pris racine dans la terre», indien ook zij niet onder de oogen in WELLINGTON een voorbeeld van kalme vastberadenheid en doodsverachting had gehad, toen hij den orkaan ziende naderen, op ALDEN's vraag wat daartegen te doen was, als geen ondersteuning kwam opdagen, eenvoudig antwoordde: wel natuurlijk pal staan, en zoo noodig sterven tot den laatsten man. En in die dagen, bij die vechtwijze, hoorde de troep zulke woorden, gingen ze van mond tot mond, zag ieder soldaat de houding zijner aanvoerders. Ja, dat

is een groote factor in het product dat tot de zege brengen moet, en over dien factor beschikt men niet meer in die mate.

Zie *Spectator*, die indrukken en gedachten, ik zou bijna zeggen die militaire droomerijen, bezochten mijn geest, toen ik dáár over dat slagveld rond-dwaalde. En er is daar nog zoo menig detail dat tot nadenken stemt; en waarover het mij een genot zou zijn nog met u te spreken. La Belle Alliance, dat eenvoudig huisje, van waar die halfgod des oorlogs zijn bevelen deed uitgaan over die legerscharen, bevelen waarvan het wereldlot afhing, wat moet in dat brein dien dag, in die nederige stulp wel zijn omgegaan, toen met ieder uur, iedere minuut, de hoop week, en hij toch tot op het laatste oogenblik dat verschrikkelijke spel tegen het noodlot niet opgaf. En die donkere kloof, daar in het Zuid-Oosten bij Frischermont, waaruit tegen het vallen van den avond, het spook opdoemde, dat reeds den ganschen dag als een flauwe schim geheimzinnig dreigend over dat voor Frankrijk zoo noodlottige veld had gezweefd. Ja, mijn vriend, ge kunt die plaatsen niet betreden, of een ongekende gewaarwording van eerbied voor die omgeving maakt zich van u meester. Gij voelt de poezie, zij het ook de sinistere poëzie van den oorlog, die uit de materiele getuigen van dien verschrikkelijken dag tot u spreekt.

Doch *Spectator*, ik ontdek met schrik dat mijn brief ditmaal wat lijkig geworden is, en dat nog wel een brief, dien ge misschien teleurgesteld ter zijde legt, aangezien ge wellicht op eenige militaire nouveautés, in plaats van op zulke retrospectieve droomerijen had gerekend. Ik zal mij, ik beloof het u, niet meer aan zulke mijmerijen overgeven; une fois n'est pas coutume. Voor ik echter voor heden afscheid van u neem, moet gij nog even met mij dáár boven op het plateau, een honderd schreden noordwaarts van het kruispunt van den bewusten hollen weg en den straatweg naar Charleroi.

Wij staan dan op de plek waar WELLINGTON, gedurende een groot gedeelte van den strijd, zich heeft opgehouden en waar hij zijn bataljons kalmte en vertrouwen insprak, toen de toestand hachelijk werd, en het centrum dreigde te bezwijken. Ziet gij nu wel, hoe men van hier uit, het geheele slagveld overziet, ja hoe het oog tot ver voorbij La Belle Alliance, tot Planchenois en Rossomme in het zuiden, tot Frischermont en Amohain in het oosten, dus tot ver in de Fransche opstellingen kan doordringen.

Juist dat in zijn geheel overzien van een slagveld, zooals wij hier voor ons hebben, mist men in de groote veldslagen van den nieuweren tijd; dat juist is het, wat ook beter ons doet beseffen, de beteekenis, het genie van den opperbevelhebber, *op het slagveld, gedurende den strijd*. Bij veldslagen, als die van St Privat, Sedan, Orleans; bij de groote uitvallen vóór Parijs b.v. waarbij soms de vleugels der troepenopstelling meer dan twee uren van elkander verwijderd waren, kan als het ware van een bepaalde »Gesamt-handlung» geen sprake meer zijn. Bij de strategische handelingen die *den veldslag voorafgingen, die hem moesten voorbereiden*, kan nog, evenals in NAPOLEON'S tijd, het genie van den veldheer uitblinken; zijn meerderheid

boven zijn tegenpartij aan het licht komen. Maar eenmaal *aux prises* met zijn tegenstander, *op het slagveld zelf*, is zijn invloed in onze dagen grootendeels verlamd. Heeft hij eenmaal zijn eerste bevelen aan zijn onderbevelhebbers uitgevaardigd; zijn over een paar uren overal de strijdenden aan en door elkander gebracht, zoodat de handeling zich in een reeks van gelijktijdige partieele gevechten heeft opgelost, dan moeten die overal hun verloop hebben, waarbij grootendeels die partieele uitkomsten afhangen van meerderheid van wapens op ieder punt, en van het initatief van tallooze onderbevelhebbers. Van een naar omstandigheid wijzigen der eerste algemeene bevelen, van een met de groote massa's manoeuvreeren door den opperbevelhebber, die gedurende de handeling daarmee als op een reusachtig schaaqbord die uit duizenden strijders gevormde pions gelijktijdig verschuift, is geen sprake meer. Het militair genie van een enkele *op het slagveld*, heeft grootendeels zijn overwicht verloren. Ga nog even met mij na, hoe hier NAPOLEON, dien dag, met ieder uur uit zijn alles omvattend brein, nieuwe combinatiën moest scheppen, hoe hij ze met bliksemsnelheid nam en deed uitvoeren. Zijn eerste plan is gegrond op de *stellige komst* van GROUCHY, waarvan hij, na herhaalde dringende boodschappen om berichten, eindelijk vernomen had, dat hij op nog geen vier uren afstand verwijderd, de Pruisen op den voet volgde, en zijn marsch zoo zou regelen, dat hij met hem in verbinding kwam. Op die toezegging vertrouwende, worden de *eerste* bevelen gegeven, berusten de eerste handelingen, waarvan de grondgedachte was, bezighouden van den vijandelijken rechtervleugel, door dien te binden aan Hougoumont, terugwerpen en verpletteren van den slecht aangeleunden linkervleugel en van het centrum, waartoe het bezitten van La Haye-Sainte de eerste stap zou zijn. Van lieverlede toont zich de kans minder en minder om GROUCHY alleen te zien opdagen; doch de hoop blijft dat als de Pruisen het slagveld nog bereiken, GROUCHY die hen immers op de hielen was, ook nog tijdig dáár zou zijn, om die Pruisen te binden, te dwingen zich tot hem te keeren, en niet in de handeling op het plateau van Mont Saint-Jean in te grijpen. Ook die hoop wordt met ieder uur flauwer, en verdwijnt in het late namiddaguur geheel, toen het duidelijk wordt dat de donkere massa's, die men steeds sterker en sterker in de boschachtige valei bij Frischermont zag afdalen, BLÜCHER's colonnen waren, terwijl van GROUCHY niets is waargenomen. Nu moet het aanvankelijk plan zonder dralen gewijzigd worden: *een geheel nieuw moment* treedt in. NAPOLEON overziet den toestand in zijn geheel, beseft het hachelijke er van, om in stede van één der twee groote tegenstanders ze beiden »sur les bras» te hebben. Het gevecht moet op die rechterzijde van het slagveld, zuiver defensief gemaakt worden. Die Pruisische colonnes *moeten* vastgehouden, belet worden op de vlakte te deboucheeren; daarvoor *moet* van de Garde, die anders *zoo hoog noodig was in haar geheel tegen het centrum*, een gedeelte onder LOBAU onmiddellijk afgezonden worden, om in een positie haakvormig en bijna

loodrecht op het front der aangevallen stelling omgebogen, dien onverwachten bezoeker zoo lang op te houden tot dat wellicht, zij het ook nog maar een gedeelte van GROUCHY's leger, in den rug der Pruisen opdaagt en ze zoo tusschen twee vuren plaatst, dat men op het plateau WELLINGTON alleen tegenover zich houdt; van één zijn het twee veldslagen geworden. Doch nu moet ook geen tijd meer verloren gaan, om het Engelsch-Nederlandsche leger te ecraseeren; immers de dag spoedt ten einde en morgen zijn Engelschen en Pruisen vereenigd. Dus nu met opoffering desnoods van de laatste bataljons der Garde dat centrum ingedrukt; vandaar die wanhopige onstuimige aanvallen.

Welnu, die zoo ieder uur veranderde, *duidelijk afgeteekende*, nieuwe momenten, de bevelhebber in die dagen kon ze zien, hij kon persoonlijk in vroegere beschikkingen voor andere toestanden gemaakt, ingrijpen, en naar behoefte die groote lichamen op het slagveld verplaatsen en in den smeltkroes werpen. Dat eigenlijke manoeuvreeren, dat zich wenden naar alle zijden, dat blijven regeeren over het geheel met genialen blik en bliksem — snelle bevelen, is iets wat men in den hedendaagschen grooten veldslag minder kan opmerken. De leer der partieele gevechten moge in belang zijn toegenomen; is mijn vraag, *Spectator*, niet gewettigd of de theorie der veldslagen, vroeger niet meer belang in onze studie had dan thans. De momenten van den veldslag teekenen zich minder zuiver af, het overeenkomstig die momenten verschikken, manoeuvreeren met groote lichamen is meestal ondoenlijk geworden; op het slagveld zelf komt daardoor de superioriteit van den veldheer minder uit. De wetenschap van de oorlogsvoering is zeker door de technische voortuitgangen omvangrijker geworden; maar het spontane genie, dat met zienersblik het alles beheerscht, heeft de plaats moeten ruimen voor de wetenschap, het initiatief van al die ondergeschikten over wien zich thans de leiding verdeelt.

En een laatste overdenking nog, die zich aan mij opdrong, toen ik nog een oogenblik verwijde op de plek waar ook onze vaders zoo roemrijk streeden, was deze: Zouden wij thans nog in het open veld evenveel waard zijn, als die kleine Nederlandsche macht, bij Quatre-Bras en Waterloo? De geest die ons bezielt, ons karakter, neen zeker die zullen niet minder geworden zijn; ook de tucht niet, die samenhang en weerstand geeft. En in wetenschap staan wij zeker verre boven de ondergeschikte aanvoerders uit die dagen. Maar we missen een zeer grooten factor, die ons leger dáár wel bezat, die tegen zeer veel opweegt, en helaas niet spoedig te krijgen is. Ik bedoel die massa oorlogsontervindingrijke officieren, die in de groote school der practijk, op zooveel slagvelden van Europa, die kalme bedaardheid, dat meester zijn over zichzelf in hachelijke oogenblikken hadden opgedaan, waardoor hun voorbeeld allen bezielde, en van jonge soldaten in weinige oogenblikken helden wist te maken. En die kunnen wij ongelukkigerwijze met al onze studie niet verkrijgen.

SPROKKELAAR.

OVERZICHT VAN BUITENLANDSCHE TIJDSCHRIFTEN.

I. Legerorganisatie en Schutterij.

Het leger en Frankrijk in 1885. Bestrijding van het artikel in de *Revue des deux mondes*: »L'armée et la démocratie". (Sp. M., 1 et 15 Sept.)

De wet betreffende de koloniale troepen. Hoewel zij bij de eerste lezing reeds door de Kamer is aangenomen, laat zich toch voorzien, dat zij nog wijzigingen zal ondergaan, evenwel niet voldoende om vruchtbaar op het leger te werken. Schrijver toont dit aan en hoopt dat de Regeering met haar wijzigingen verder ga. (Sc. M., Aout.)

Engeland als oorlogsmogendheid. (*Vervolg.*) De Iersche konstabels; de koloniale militie; de Indische strijdkrachten: de landmacht op papier en in werkelijkheid. Mobilisatie. De sterkte van het Engelse leger in Azië. (Jahrb. A. u. M., Sept.)

Het vraagstuk van het gereed zijn voor den oorlog, in Frankrijk. Bespreking van de daarop betrekkelijke geschriften: »La puissance française par un ancien officier" en »La France est prête". Beide geschriften wijzen er op, dat de toestand nog niet gunstig is. (Jahrb. A. u. M., Sept.)

De buitengewone credietaanvraag in Italië voor het budgetjaar 1885-86, en het gebruik dat men van die gelden denkt te maken. (Mitth. A. u. G., Heft 8.)

De reorganisatie der Spaansche artillerie en genie. (*Slot.*) (Mitth. A. u. G., Heft 8.)

De oprichting van scholen voor soldatenkinderen. In Frankrijk is de instelling der regimentskinderen afgeschaft en zijn daarentegen 6 scholen voor soldatenkinderen opgericht. De daarop betrekkelijke wet en het besluit ter uitvoering daarvan worden in hun geheel medegedeeld. (Allg. M. Z., N°. 52-53.)

Het tegenwoordige standpunt der reorganisatie van het Fransche leger. De voltooiing hiervan is nog verre van bereikt; bovendien wijzen onderscheidene feiten op den teruggang van den militairen geest bij het leger. (Allg. M. Z., N°. 63.)

II. Algemeene krijgskunst.

De kleine posten in Algerië. Betoog van het verkeerde van het inrichten van kleine posten tot het in bedwang houden der Arabieren. Bewegelijke colonnes zijn veel beter. (Sp. M., 1 Sept.)

Het leven en de werken van den Generaal DE BLOIS, beschreven door den Gen. BRIALMONT. (*Wordt vervolgd.*) (Sp. M., 1 et 15 Sept.)

Over de strategie en tactiek van NAPOLEON. (*Slot.*) (Jahrb. A. u. M., Sept.)

De Pruisische fuseliers. (Slot.) De fuseliers van 1812—1860 en van 1860—1885. Sinds 1875, toen hun bewapening dezelfde werd als die der overige infanterie, is het laatste verschil daarmede verdwenen. (Jahrb. A. u. M., Sept.)

De beteekenis van TODLEBEN en van zijn handelingen voor de toekomstige krijgskunst. (Slot.) Uit de vroeger beschreven krijgskundige handelingen van TODLEBEN wordt thans nagegaan: 1°. wat te leeren valt uit zijn begaafdheden, karakter en militaire eigenschappen; 2°. wat te leeren valt uit zijn ongeëvenaard meesterschap in den vestingoorlog; 3°. welke gevolgen uit TODLEBEN's werkzaamheid op het gebied van den vestingbouw te trekken zijn, en 4°. wat te leeren valt uit zijn onovertroffen handelingen op het gebied van de tijdelijke versterkingskunst. (Mitth. A. u. G., Heft 8.)

De wrijving in den oorlog. Onder wrijving in den oorlog, moeten al de verschillende toevalligheden worden gerekend, die den werkelijken oorlog van dien op papier onderscheiden. In strategischen zin moet men onder wrijving begrijpen, al de toevalligheden, welke buiten het gevechtveld voorkomen, dus alle verliezen, die door ziekte, epidemie, opstand van bezette landstreken, kleine overvallen enz. ontstaan. Toelichtingen uit de krijgsgeschiedenis: de veldtocht van NAPOLEON naar Rusland, de tocht van HANNIBAL van Carthago naar Italië, de marsch van JUNOT van Bayonne naar Lissabon in den herfst van 1807, de tocht van Bourbaki in Jan. 1871. (Oest. M. Z., Juli.)

De ontwikkeling der tactiek sinds den oorlog van 1870-71. Zeer uitvoerige aankondiging van: v. BOGUSLAWSKI, Die Entwicklung der Taktik von 1873 bis zur Gegenwart. II. Theil. Die Entwicklung der Taktik seit dem Kriege von 1870—71. (Allg. M. Z., N°. 52—59.)

Nogmaals de weerbaarheid van Zwitserland. Bespreking van een nader verschenen geschrift daarop betrekkelijk. (Allg. M. Z., N°. 62.)

De oefening der oudere manschappen gedurende de wintermaanden. Dit geschiedt meestal compagniesgewijze. Door de geringe sterkte, na aftrek van corveën enz., is deze dienst voor de officieren weinig opwekkend. Daarom wordt voorgesteld, de oefeningen met uitzondering van schijfschieten en theorie der oude manschappen bataljonsgewijze te doen regelen. (Allg. M. Z., N°. 62.)

Over stuurbare luchtballons. Mededeeling van de voornaamste punten eener daaromtrent gehouden voordracht in de vergadering der Duitsche werktuigkundige ingenieurs te Berlijn. (Allg. M. Z., N°. 62.)

Een Engelsche krijgsgeschiedkundige en tactische studie. Vertaling van een in de *Royal United Service Institution* door den Kapt. JAMES gehouden voordracht over „eenige veranderingen in de tactiek ten gevolge van de toenemende snelheid van het hedendaagsche vuur”. (Allg. M. Z., N°. 64—66.)

Het meetrad van den Pruisischen Majoor JAKOB. Beschrijving van dit tot het meten van afstanden op de kaart bestemde werktuig. (Allg. M. Z., N°. 64.)

IV. Techniek der artillerie en ballistiek.

Verhandeling voor de officieren der infanterie over het schieten. (Vervolg.) Het schot op bewegelijke of wegduikende doelen. Het indirect en ricochetvuur. (Sc. M., Aout.)

Overzicht van de voornaamste proeven der Oostenrijksche artillerie in 1884. Overgenomen uit de *Mitth. über Gegenstände des Art.- und Genie-Wesens*. (Rev. d'A., Sept.)

De geschutquaestie in Servië. Mededeeling van de uitkomsten verkregen met geschut van KRUPP en DE BANGE. Het laatste is ingevoerd, doch hoofdzakelijk wegens bewilling van de door het Servische gouvernement gewenschte betalingstermijnen. In het geheel zijn besteld 45 veld- en 6 bergbatterijen. (Allg. M. Z., N°. 56.)

Fransche en Duitsche schietproeven tegen pantserplaten. (*Met schetsen.*) De bijzonderheden worden medegedeeld van de schietproef op 1 Aug. 1884 tegen smeedijzeren platen te St. Chamond en van die op 19 en 20 Jan. 1885 tegen hardijzeren platen te Buckau. De gevolgtrekkingen, waartoe deze proeven aanleiding gaven, worden eveneens vermeld. (Schw. A. u. G., N°. 8.)

V. Militaire administratie en intendance.

De Duitsche officiersvereeniging. Mededeeling aangaande de uitkomsten dezer op eigen hulp gegronde vereeniging, na haar eenjarig bestaan. (Allg. M. Z., N°. 54.)

De geconserveerde levensmiddelen uit de fabriek van de heeren KNORR in Heilbronn. Aanbeveling van dit fabriekaats en opsomming van de verschillende soorten van levensmiddelen, die in genoemde fabriek verkrijgbaar zijn. (Allg. M. Z., N°. 66.)

Bijdrage tot de theorie van het militaire kleedingstelsel meer in het bijzonder met het oog op de kleeding van de troepen te voet. Geschiedkundig overzicht. De kleeding van den infanterist moet om bruikbaar te zijn, voldoen aan de volgende eischen: 1°. algemeene doelmatigheid; 2°. gezondheid; 3°. spaarzaamheid; 4°. schoonheidszin. Opvolgend worden de verschillende militaire kleedingstukken aan deze eischen getoetst. Met recht kan men zeggen dat de verschillende Europeesche legers, met uitzondering van het Engelsche, een kleedingwijze hebben aangenomen, die op een gezonden en oordeelkundigen grondslag berust. (Oest. M. Z., Juli.)

VIII. Militair onderwijs.

De militaire correspondentie. Bespreking en weinig gunstige beoordeeling van een onder dezen titel verschenen geschrift, ten behoeve van onder-officieren. (Allg. M. Z., N°. 55.)

De opleiding der reserve- en landweerofficieren. Naar aanleiding van de klachten over de onvoldoende opleiding van de bedoelde officieren in Duitschland, wordt medegedeeld, hoe men in Beieren een proef neemt om hierin verbeteringen te brengen; terwijl verder nog eenige denkbeelden over dit onderwerp ontwikkeld worden. (Allg. M. Z., N°. 58.)

IX. De krijgswetenschap met betrekking tot het wapen der infanterie.

Mededeeling betreffende een stelsel van schijven met springveeren, om de plotselingen verschijning van tirailleurs aan te duiden. Beschrijving van deze soort van schijven. Haar gebruik. (Rev. d'A., Sept.)

Groeppeering der onderafdeelingen in het gevecht der troepen te voet. Dat de vuurlinie stuksgewijze tot den vijand moet worden gebracht, is een erkend beginsel; tevens wordt daarbij als waar erkend, dat hoe breeder het gedeelte is dat onder bevel van een officier is gesteld, des te moeilijker het voorwaarts gaan is. Bij de inleiding van het gevecht moet de indeeling zoodanig worden gemaakt, dat de aanvulling steeds door afdeelingen van de eigen compagnie kan geschieden; het commando moet in de diepte en niet in de breedte worden verdeeld. Een en ander wordt door een voorbeeld toegelicht. (Oest. M. Z., Juli.)

Het infanteriegevecht. Reglementenstudie. (*Vervolg.*) Proeve van een uitgewerkt voorbeeld van een infanteriegevecht. (Oest. M. Z., Juli u. August.)

X. De krijgswetenschap met betrekking tot het wapen der cavalerie.

Studiën over het gebruik en de waarde voor het gevecht van cavalerie. (*Slot.*) (Jahrb. A u. M., Sept.)

XI. De krijgswetenschap met betrekking tot het wapen der artillerie.

De dienst der artillerie op het slagveld. Bevoegdheid en werkring van de artilleriescommandanten en van de afdeulingscommandanten; keuze van de stellingen; innemen van de stellingen en in batterij komen; de regeling van het vuur; verandering van doel en van stelling; het vuren over de eigen troepen; het verbruik en de aanvulling van munitie. (Sp. M., 1 Sept.)

Wijze van oefening der veldartillerie. (*Vervolg.*) Hoe de scholen te voet geregeld moeten worden. (Sc. M., Aout.)

Brieven over de artillerie van den Generaal von HOHENLOHE. Waarom de artillerie in den oorlog van 1866 niet aan haar roeping heeft voldaan en in dien van 1870 wel. (*Wordt vervolgd.*) (Rev. d'A., Sept.)

De militaire brieven over artillerie van den Generaal von HOHENLOHE. Bespreking van dit werk. (Jahrb. A u. M., Sept.)

Twee afstandsritten door onze artillerie. (Schw. A. u. G., N° 8.)

Militaire brieven over artillerie van den Generaal von HOHENLOHE. Overzicht van dit werk. (Schw. A. u. G., N° 8.)

De richtcontroleur voor de Deutsche cavalerie-karabijn, mod. 71 en de verbeterde, als meettoestel ingerichte signaalfluit. Beschrijving van een door den Kapt. v. BÜNAU uitgevonden richtcontroleur, alsmede van de verbeteringen aan diens verdeelde signaalfluit aangebracht. (Allg. M. Z., N° 59.)

Nieuwe proeven met de projectielen van LORENZ. Nadere vergelijkende proeven tusschen gewone looden kogels en de projectielen van LORENZ met koperen en stalen mantels. (Allg. M. Z., N° 60.)

De patronen tot kamerschietcyclinders van LORENZ. Beschrijving van deze patronen, die verschillende voordeelen aanbieden en bij het Italiaansche leger ingevoerd zijn. (Allg. M. Z., N° 65.)

XII. De krijgswetenschap met betrekking tot het wapen der genie.

Het Panama-kanaal. (*Met schetsen.*) Beknopt geschiedkundig overzicht, gevolgd door een beschrijving van het plan van het kanaal; van de bezwaren die overwonnen moeten worden; van de voornaamste boorwerktuigen, en van den vooruitgang van het werk. Voorts worden eenige mededeelingen gedaan omtrent den invloed van het klimaat op de sterfte der werklieden. (Mitth. A. u. G., Heft 8.)

De beteekenis en de ontwikkeling van de springtechniek. De springtechniek is als moderne wetenschap nauwelijks een kwart eeuw oud en dateert van de uitvinding der nitrilverbindingen. De springmiddelen zijn of mechanische vermengingen van verschillende lichamen of scheikundige preparaten; op het buskruit volgde het schietkatoen, daarna de nitroglycerine, vervolgens het dynamiet, de lithofracteur, het dualin en het gelatine-dynamiet. Met zekerheid kan men beweren dat door het onvermoeid voorwaartsgaan der wetenschap, de rij der springmiddelen nog lang niet gesloten is. In Oostenrijk staat de springtechniek op een hoogen trap, een bewijs daarvan levert de onlangs voltooide Arlberg-tunnel. (Oest. M. Z., Aug.)

Over het profiel van bergversterkingen. (Schw. A. u. G., Heft 8.)

Beschrijving van de automatische stuw van Czwetkovics. (Mitth. A. u. G., Heft 8.)

Hervormingen op pioniergebied. Beschouwingen worden geleverd over de hervormingen, noodig om de pioniers met alle verrichtingen op hun gebied, zoo te velde als in den vestingoorlog, vertrouwd te maken. (Schw. A. u. G., N°. 8.)

XIII. Onderwerpen betreffende de marine.

Het standpunt der torpedo-booten. Mededeeling van een artikel uit de *Magdeburger Zeitung*, waarin het een en ander omtrent de verschillende soorten van torpedo-booten en hunne inrichting wordt vermeld. (Allg. M. Z., N°. 67.)

XIV. Krijgsgeschiedenis.

Herinneringen aan de expeditie naar Mexico. (*Vervolg.*) (Sp. M., 1 et 15 Sept.)

Militaire beschouwingen over de toekomst der infanterie-tactiek naar aanleiding van de ondervinding in den Russisch-Turkschen oorlog van 1877-78. (*Vervolg.*) (Sp. M., 1 et 15 Sept.)

De cavalerie der verbonden legers in den veldtocht van 1813. (*Vervolg.*) (Sc. M., Août.)

Het leger van Châlons; zijn bewegingen in de richting van Metz. (*Vervolg.*) Beschouwingen over den opmarsch naar Metz. (Sc. M., Août.)

Handelingen van de Russische artillerie in den veldtocht van 1880—1881 in Midden-Azië. (*Wordt vervolgd.*) (Rev. d'A., Sept.)

XV. Wiskunde. Natuurkunde. Technologie.

Theorie van het veerkrachtig evenwicht van kegelvormige oppervlakken. (Rev. d'A., Sept.)

XVIII. Onderwerpen van gemengden aard.

Veertiendaagsche kroniek. Tot groot nadeel van de oefening der troepen, worden alweder 30.000 man, vóór het verstrijken van den voorgeschreven dienstdag onder de wapenen, naar hun haardsteden gezonden. — Het nachtleger der troepen eischt noodzakelijk verbetering. — Men komt op tegen een artikel in de *Cölnische Zeitung*, ter gelegenheid der onthulling van het standbeeld van den Gen. CHANZY, waarin met weinig waardeering van dien opperofficier gesproken wordt. — Men juicht zeer toe de oefeningen in verschillende garnizoenen met inf. en cav. gehouden in het overtrekken van rivieren door zwemmen. — Gunstige bepalingen, wat betreft bezoldiging, zijn vastgesteld voor geëmbarqueerde troepen. Billijk zou het zijn, wanneer zij ook wat de entrée de campagne betreft geheel gelijk gesteld werden met de marine troepen. (Sp. M., 1 Sept.)

Veertiendaagsche kroniek. Het schietconcours te Parijs is bijzonder goed geslaagd; ongeveer 32.000 schutters hebben hieraan deelgenomen. Om dergelijke wedstrijden nationaal te maken, moet men trachten de noodige gelden bijeen te brengen, om voor minvermogenden de kosten te kunnen dekken. — Een groot aantal bevorderingen heeft plaats gehad in het officierskorps van het territoriale leger. Onbillijk acht men het, dat daaronder geen enkel oud-officier van het leger voorkomt. — Naar aanleiding van de verraderlijk verkoopen van belangrijke militaire gegevens aan vreemde mogendheden, zooals in den laatsten in het buitenland heeft plaats gehad, heeft de pers haar bezorgdheid doen kennen over het gemis van strafbepalingen daarop betrekkelijk, in Frankrijk.

Men toont met de stukken aan, dat de Wet in deze misdaad wel degelijk voorziet. (Sp. M., 15 Sept.)

Verscheidenheden. Duitschland: Manoeuvres van pontonniers. Vestingmanoeuvres. Schoten op een plaat van GRÜSON. — Engeland: granaten met springladingen van ontplofbare gelatine. — Oostenrijk: Nieuwe sterkten. — België: De remonte van het leger. — Denemarken: Ontwerp eener organisatie van de verdediging van het Rijk. — Vereenigde Staten: Het water als ontploffingsmiddel. — Nederland: Oefening in het richten met kustgeschut op beweegbare doelen. — Rusland: Nieuw maritiem station in de Zwarte Zee. (Rev. d'A., Sept.)

Het eeregeschenk van FREDERIK DE GROOTE aan den Generaal ESTERHAZY in 1764. Bij gelegenheid van de Russisch-Oostenrijksche razzia op 19 Oct. 1760 spaarde Gen. ESTERHAZY het Potsdammerslot en het koninklijke landgoed met al zijn kunstschaten. Hij nam alleen één schilderij als herinnering aan Potsdam mede. Op last der Oostenrijksche regeering moest hij dit later teruggeven, doch FREDERIK DE GROOTE zond het hem als eeregeschenk terug. (Jahrb. A. u. M., Sept.)

Verscheidenheden. Het kanon *de Bange* van 34 mM. — Oefening in het laden van oorlogsmaterieel op een nieuw soort waggons, in Frankrijk. (Mitth. A. u. G., Heft 8.)

Gezondheidsstatistiek betrekkelijk het Oostenrijksche leger over April, Mei en Juni. (Mitth. A. u. G., Heft 8.)

Verscheidenheid. De Fransche, Engelsche en Russische marine. (Allg. M. Z., N°. 52.)

Verscheidenheid. De tegenwoordige gang der bevordering van de officieren in het Rijkseger. (Allg. M. Z., N°. 53.)

Verscheidenheid. Handschriften van NAPOLEON I, door de Italiaansche regeering gekocht van Lord ASHBURNHAM voor 575.000 fr. (Allg. M. Z., N°. 54.)

Het 25-jarig dienstjubilé van Z. K. H. den Kroonprins van het Deutsche Rijk en van Pruisen, als chef van het grenadier-regiment »Kroonprins». Beschrijving van de feestviering. (Allg. M. Z., N°. 55.)

Nogmaals de vreemde woorden in de militaire taal. Men moet het verwijderen van de gebruikelijke vreemde woorden niet te ver drijven. (Allg. M. Z., N°. 57.)

Verscheidenheid. Levensbericht van den Luit-Gen. v. WRIGHT. (Allg. M. Z., N°. 58.)

Verscheidenheid. Nieuwe Fransche schilderstukken van oorlogstaferelen. (Allg. M. Z., N°. 59.)

Generaal GRANT. Levensbericht. (Allg. M. Z., N°. 60.)

Verscheidenheid. De uitkomsten der recruteering in Oostenrijk-Hongarije, van 1875—77. (Allg. M. Z., N°. 60.)

De parades te Parijs op den 14den Juli. (Allg. M. Z., N°. 61.)

Verscheidenheid. Sterkte, wapensgewijze en volgens de nationaliteiten der manschappen van het Oostenrijksche leger. (Allg. M. Z., N°. 62.)

Verscheidenheid. De bezetting van Port Hamilton door de Engelschen. (Allg. M. Z., N°. 62.)

Verscheidenheid. Herat en de Afghaansche grensquaestie. (Allg. M. Z., N°. 63.)

Het duel. De schrijver treedt op als verdediger van het duel tegen de aanvallen, die daarop in den laatsten tijd herhaaldelijk worden gedaan. Hij tracht te betoogen, dat het niet in strijd is met den godsdienst en in sommige gevallen noodig is om de eer te redden. (Allg. M. Z., N°. 63.)

Verscheidenheid. De dank van het Engelsche volk aan de troepen in Soedan. (Allg. M. Z., N°. 64.)

Verscheidenheid. Redevoering van den Admiraal JAUREGUIBERY bij de onthulling van het standbeeld van den Generaal CHANZY. (Allg. M. Z., N°. 66.)

Verscheidenheid. De militaire hoefsmidschool in Hannover. (Allg. M. Z., N°. 67.)

Verscheidenheden. De gietstaalfabriek van KRUPP en zijn schietterrein bij Meppen. — De scheepswerf Vulkan bij Stettin. (Allg. M. Z., N°. 67.)

Het 50-jarig dienstjubilé van den Generaal der cavalerie Vrijheer von SCHLOTHEIM. (Allg. M. Z., N°. 67.)